82591
255.07.02.02.01.06.41227
DERGI A/052-04
Türk Dili

Teşrinievvel 1933

Türk Dili

— Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni —

ANKARA

1933

TÜRK DİL KURUMU
KÜTÜPHANESİ
Esas No.: T.D.
Kayıt No.: 2199
İptal edilmiştir.

Sayı: 4

Teşrinievvel 1933

Türk Dili

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni

T. D. T. C.

U. M. H. NİN YAZ ÇALIŞMALARI

T. D. T. C. Umumî merkez heyeti, kendisini kuran ve koruyan büyük Reisin yüksek buyuruğuna uyarak, bu yaz Dolmabahçe sarayında Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Kılavuzunu hazırlama yolunda çalışmalara kendini vermiştir.

Okurlarımız bilirler ki büyük dil anketiyle ortaya atılan 1400 e yakın yazı dilimizde çok kullanılır Arapça ve Farasça söze çok karşılıklar gelmiş, bunlar Cemiyet merkezinde sıraya konmuştu. Yapılan bir komisyon bu karşılıkları gözden geçirmiş, aralarında seçtiklerini fişliyerek U. M. H. ne sunmuştu. U. M. H. bunları, bir çok lûgat kitaplariyle ve derlemeden çıkarılan fişlerle karşılaştırarak Kılavuzu hazırlamaya başlamıştı.

Yaz ilklerinde 80 kadar sözün karşılığı kararlaştırılmış bulunuyordu. Yazın İstanbuldaki çalışmalarda U. M. H. den Umumî Kâtip Ruşen Eşref B. ile Ahmet Cevat, Hasan Âli, İbrahim Necmi Beyler bulunmuş, Maarif Vekâleti müfettişlerinden Ali Canip, Üniversite Profesör muavinlerinden Caferoğlu Ahmet, Cemiyetin ihtısas kâtibi Abdülkadır Beyler de bu çalışmalara ortaklık etmiştir. Ruşen Eşref Beyin Yunanıstan ve Mısır seyahati sırasında Umumî Kâtip Vekilliği Riyaseticumhur Umumî Kâtibi Hikmet Bey tarafından yapılmıştır.

Yaz çalışmaları sonunda 650 kadar sözün karşılığı konulmuş bulunuyordu. Ancak bu karşılıkları koyarken, yalnız ankete

Türkçe sözün, derleme fişinde anlatılan manasına göre, Osmanlıcada iki veya daha çok karşılığı varsa bu karşılıkların hepsi alt alta yazılacak, yanlarına " Bak „ işareti konacaktır. O halde, " Bak „ işaretiyle işaretlenecek her karşılık için ayrı bir fiş yapılacaktır. Bu yeni fişte ikinci « Bak » lı karşılık sol köşeye ilk ve işaretsiz olarak kaydolunacak, öbürleri " Bak „ işaretiyle altına geçirilecektir.

Mana izahı ve misaller yalnız ilk muadilin fişine yazılır. Öbürlerinde " Bak „ işaretiyle iktifa edilir.

3 — Derleme fişlerinde ekseriya Osmanlıca karşılık bulunmaz, yalnız mana anlatılır. Bu manaya göre Osmanlıca karşılık tayin edilerek fişe geçirilecektir. Bu tayinde isabet olup olmadığı anlaşılmak için derleme fişinde anlatılan mana dahi yeni fişe, türkçe sözün altına yazılmalıdır.

4 — Derleme fişlerinde çok defa verilen izahtan ziyade kullanış örneği olarak getirilen cümleden sözün manası anlaşılır ve Osmanlıca karşılığına intikal edilir. Bunun için derleme fişinde verilen misaller de yeni fişe alınmalıdır.

5 — Aynı şöz beş, on, otuz, hattâ daha ziyade derleme fişinde tekrarlanmış olabilir. Bütün bu fişler için yalnız bir fiş yapılır. Derlendiği yerlerin isimleri izahın en altına " Der yeri „ işaretiyle yazılır. (Yer yetişmezse fişin arkasına da geçilir.)

6 — Derleme fişlerinde izah olunan bir sözün Osmanlıca muadili tayin edilemiyorsa bu muadilin yeri boş bırakılarak fiş doldurulur. (Böyle bir müşkül karşısında kalacaklardan, çalışma saatleri dışında arkadaşlarına danışarak aradıkları muadili bulmağa ye yerine yazmağa himmet etmeleri rica olunur.)

Fişleme Kontrol Heyetine Talimat

Fişleme kontrol heyetinin vazifesi derleme fişlerini Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirmek işiyle uğraşacak muallimlere evvelce verilen altı maddeli talimat dairesinde bu çevirme işinin icra ve ikmalini temin etmektir.

gelen cevapların ve bir kaç lûgat kitabındaki sözlerin yetmediği de görülmüştür. Bunun için 125 bini aşan derleme fişleri İstanbula getirilmiş, Maarif Vekâletinin buyruğiyle muallimlerden bir takım kurularak, bu fişlerden Kılavuza yarıyabilecek olanları Osmanlıca - Türkçe fişlere geçrilmiştir.

Derleme fişlerinin bu bakımdan taranması, başka lûgat kitaplariyle eski eserlerin de gene o yolda taranması düşüncesini uyandırdığından, onlar üzerine de çalışılmağa başlanılmıştır.

Böylelikle iş biraz uzamış, fakat Karşılıklar Kılavuzunun yalnız ankete konan sözlerle kalmıyarak dilimizde kullanılan bütün yabancı sözlere yaygın olması, karşılıkların da daha güvenilir kaynaklardan toplanması gibi bir kazanç elde edilmiştir.

Gerek derleme fişlerinin, gerek başka lûgat ve kitapların taranması için yapılmış izahnamelerle taranan ve taranmakta olan eserlerin listesini aşağıda olduğu gibi basıyoruz:

Derleme Fişlerinin Osmanlıcadan Türkçeye Çevrilmesi İçin Talimat

Derleme fişlerini Osmanlıcadan Türkçeye çevirmekten maksat hazırlanmakta olan " Karşılıklar Kılavuzu „ için malzeme toplamaktır. Osmanlıcada Arapça, Farsça sözlerle veya yabancı başka bir dille anlattığımız mefhumları Türkçe ifadeye yarıyan her söz " Karşılıklar Kılavuzu „ na malzeme olabilir. Bu maksada göre derleme fişlerinden alınacak ve alınmıyacak sözlerin tayini kolaydır:

1 — Fişin başındaki Türkçe sözün manası Osmanlıcada Arapça, Farsça veya her hangi bir yabancı sözle ifade olunmakta ise o söz alınarak yeni fişe geçirilecektir.

2 — Fişe geçirilecek Türkçe sözün kendisi (nümunede gösterildiği gibi) fişin sağa doğru ortasına, karşılığı olan Osmanlıca ise fişin sol köşesine yazılacaktır.

3 — Bir sözün muhtelif manaları olduğu malûmdur; çok defa bu manaların hepsi aynı mahalde kullanılır; bazı ise bir söz muhtelif yerlerde ayrı ayrı manalarla kullanılır. Bu halde sözün muhtelif istimalleri için ayrı fişler tanzim etmeli ve " bak „ işaretiyle onları bir birine bağlamalıdır.

4 — Altı maddeli talimatta sarahaten beyan olunduğu üzere, bu günkü maksat: " Osmanlıcada Aarapça, Farsça sözlerle veya yabancı başka bir dille anlattığımız mefhumları ifadeye yarıyacak „ Türkçe sözleri arayıp bulmaktır. Buna göre Osmanlıcada bile Türkçe sözlerle ifade olunan mefhumların Arapça, Farsça... mukabillerini aramağa lüzum yoktur. Çoktan beri edebiyat ve yazı dilinden atılmış olan köhne Arapça ve Farsça ıstılahları aramakla vakit geçirmek ve işleri geri bırakmak beyhudedir. (Meselâ yazı dilinde dahi çoktan beri çocuk denmekte iken şimdi bu sözün Arapça ve Farsçalarını: Tıfıl, Gûdek, Beçe... diye araştırıp sıralamak gibi.)

5 — Der yerlerinin hepsini işaret etmek, sözün yaygınlığını anlamak için elzemdir. Bunun ihmali asla caiz değildir.

6 — Bir çok fişte sözün derlendiği yerle kullanıldığı yer ayrı ayrı gösterilmiştir. Bu gibi fişlerin der yeri değil kullanıldığı yer alınıp der yerine yazılmalıdır.

7 — Yeni fişlere geçirilmiyecek derleme fişlerinin üst tarafına muallimler tarafından renkli kalemle bir "t„ işareti konmalıdır,

8 — Altı maddeli talimatın altıncı maddesine çok dikkat edilmelidir: Köy hayatında kullanılan bir çok sözler teşmil tarikiyle şehir hayatının muamelâtını da ifadeye yarıyabilir. Bu gibi tamim ve teşmile müsait sözler (Osmanlıcası hatırlanamasa bile) ihmal edilmemeli, fişe geçirilmelidir. (Koyunların mahsulü demek olan *ürün*, hayvanları ayaklarından kazığa bağlıyan *ördük* gibi).

9 — Her gün doldurulacak fişler bütün bu bakımlardan tetkik edilerek tashih ve ikmallerine himmet etmek, bu suretle

İlk günlerde doldurulan yeni fişlerin tetkikinden bazı hatâ ve noksanlara düşüldüğü anlaşıldığından en çok (aşağıda gösterilen) noktalara dikkat olunmalıdır :

1 — Derleme fişinde anlatılan mananın Osmanlıcada hangi yabancı (Arapça, Farsça, Fransızca, v. s.) sözle ifade edildiği lâyikıyle takdir edilemiyerek takribî manalar anlatan kelimelere müracaat ediliyor. Bunun neticesi olarak Türkçe sözlerin birbirlerine nispetle olan ince ayrıntıları (*nuance*) kaybolarak müphem manalı sözler meydana çıkıyor.

Derleme fişlerini doldurmuş olanların birer lûgatçi olmadığı ve bütün hüsnüniyetlerine rağmen derledikleri sözün tam manasını ekseriya tarif ve tasvir edemedikleri akıldan çıkarılmamalıdır. Bunun için bir sözün manasını lâyikıyle anlamak için memleketin muhtelif yerlerinden gelen bütün fişlerini okumak, aralarındaki mana farklarını düşünüp hepsinden sözün hakikî manasına intikal etmeğe çalışmak lâzımdır.

Meselâ : " epelemek „ mastarının üç yerden gelen fişlerinden birinde "serpmek, yaymak, ekmek„ , ikincisinde "karın kesik kesik yağması „ , üçüncüsünde " yağmurun devamlı olmaması „ manaları verilmiş farzedelim. Düşünülünce bu üç mananın birbirini tamamladığı ve " epelemek „ fiilinin umumî ve mutlak olarak « serpmek, yaymak » manasına gelmediği anlaşılır; bunun İstanbulda ve umumî dilde kullanılan " sepelemek „ fiilinin fonetik ve diyalektal bir variyantı olduğu aşikârdır. Şimdi böyle bir hal karşısında, ilk fişte görülen " serpmek, yaymak, ekmek „ manalarına istinaden " epelemek „ fiiline " neşir, nüşur, nisar, neşriyat, işaa, işaat, zeriyat, tevzi, tevziat... v. s. „ manalarını vermek ve bütün bu seri için fişler doldurmak yalnız lüzumsuz değil yanlış ve zararlıdır.

2 — Görülen hatâlardan biri de Türkçe sözlerin karşılıkları tayin edilirken sarfî şekle ehemmiyet vermemektir. Meselâ : mastarlara veya fiil isimlerine sıfat veya partisip şeklinde karşılıklar, adlara, sıfatlara ise mastar ve isim şeklinde muadiller verilmektedir. (İkna yerine mukni, intiha yerine aksâ... gibi)

6 — Eğer Osmanlıca mukabil bulunamamış ise fransızcası fişe geçirilmelidir.

7 — Fransızca kelimenin bir kaç mukabili bulunduğu takdirde her biri için ayrı fişler yapılmalıdır.

Osmanlıcadan Türkçeye Fiş Yapma Yollarını Gösterir İzahname

1 — Fişe geçirilecek Türkçe kelimeler bugünkü dilimizde yabancı bir sözle ifade edilen manayı göstermeğe yarıyabilecek Türkçe sözlerdir.

2 — Taranan kitapta bu yolda bulunan Türkçe sözlerin bugünkü yazı dilimizde yabancı kökten olarak kullanılan bir söze az çok karşılık olabilmesi lâzımdır. Eğer böyle bir yabancı söz olacağı tahmin olunup ta o söz hatıra gelemez ise fişlerde Osmanlıca söz yeri açık bırakılır.

3 — Fişlerde Osmanlıca sözün yeri fişin sol köşesidir. Buraya Osmanlıca söz yazıldıktan sonra karşılık olan Türkçe söz de sağ tarafa yazılır. Bunun kullanılış misalleri varsa o da altına yazılır ve nereden alındığı fişin sağ alt köşesine işaret edilir.

4 — Bir Türkçe sözün Osmanlıca birden fazla söze karşılık olabileceği görülürse bir fişte en yakın görünen karşılık sol köşeye yazıldıktan sonra diğer karşılıklar onun altına " Bak „ işaretiyle kaydolunur. Ayrıca bu kelimelerin her biri için de birer fiş yapılarak bunda da öteki Osmanlıca karşılıklar bu defa onun altına " Bak „ işaretiyle geçirilir. Misalleri yalnız bir fişe yazmak yeter. Ancak Osmanlıca karşılıklar manaca birbirinden ayrı ise ayrı mananın misali de o manaya ait fişe yazılmalıdır.

5 — Tarayıcı bir fişteki Türkçe söz veya bunun karşılık olabileceği Osmanlıca sözler hakkında ayrı bir mütalâa söylemek isterse bunu yer varsa o fişte bir (*) işaretiyle, yer yoksa o fişe bağlı ayrı bir kâğıda yazmalıdır.

6 — Bu izahnameye bağlı örneklere bakılması rica olunur.

tekemmül edecek fişleri peyderpey Cemiyete göndermek lûtfu kontrol heyetinden rica olunur.

Küçük (Larousse) un Taranması İçin Talimat

1 — Bugün elimizde bulunan lûgatlere geçmemiş ve bir kısmı okurların dilinde kullanılmakta bulunmuş bir çok mefhumlar vardır. Bunları tespit etmek için, esas olarak küçük (Larousse) u almak ve bunu tarıyarak bu cinsten mefhumları toplamak muvafık görülmüştür.

2 — Tararken alınmasına ihtiyaç olmıyan kelime nevileri şunlardır :

A) İsmi haslar ve ismi haslara bağlı sözler: " Gallique (S. 440)„ ; "hautesse (S. 484) „ gibi.

B) Sadece bir memlekete, bir yere veya muayyen bir zamana mahsus ve münhasır sözler: " Mir (S. 658); morion (S. 674) „ gibi.

C) Hayvan, eşya ve nebatlara verilen hususî isimler: " Galion, galiote (S. 440); Maki (S. 609); houblon (S. 501) „ gibi.

D) Manası herkesçe bilinen, lûgatlerde kolaylıkla bulunabilen isimler: " La maison ; la plume ; aller ; manger „ gibi.

E) Ankete konulmuş olan kelimelerin manasına tamamiyle tekabül ettiği tarıyanlarca sarih ve muhakkak olan fransızca kelimeler: " Hasard - tesadüf ; matin - sabah „ gibi.

3 — Alınacak kelimeler, bu söylediklerimizden başka olan sözlerdir. Bunlar içinde her ilme şamil, umumî hayata girmiş olan ıstılah ve kelimelerin bulunması pek tabiîdir. Meselâ " principe „ kelimesi her ilme şamil bir ıstılahtır. " Syndicat „ amelî hayatta umumîleşmiş bir mefhumdur. " Clerical, Système, realité, effectif, exploîter, composition „ kelimeleri buna birer misal olabilir.

4 — Ankete alınmış, fakat tarıyanlar tarafından fransızca mukabili sarih ve kat'î olmıyan mefhumların fransızcaları alınmalıdır.

5 — Bu esaslara göre alınması icap eden kelimeler fiş halinde tertip olunacaktır. Fişler iki renklidir. Her kelime iki ayrı renkli fişe yazılacaktır. Fişin sol yukarısına Osmanlıcası, aynı hizada sağ tarafa fransızcası konulacaktır.

Caferoğlu Ahmet Beyin bu fişler için taradığı eserler şunlardır:

A) I. Uigurica — Uygurca metindir. İçindeki parçaların bir kısmı hıristiyanlığa, bir kısmı "Altun Yoruk„ a aittir. Eserin sonunda *Müller* küçük izahat vermiştir. Almancadır. Takriben 8 — 11 inci asırlara ait metinleri havidir. Berlinde 1908 senesinde Ulûm Akademisi tarafından neşredilmiştir.

B) II. Uigurica — Birincinin mabadidir. Budist metinlerini ihtiva eder. Felsefî mahiyette olanlardan başka hikâyeler ve Teolojiye ve büyüye dair mevzular da vardır. Bunlar da 8 - 11 inci asırlara aittir. Eserin nihayetine *Müller* bir lûgat endeksi de ilâve etmiştir. Almancadır. 1911 de gene Berlinde Ulûm Akademisi tarafından neşrolunmuştur.

C) III. Uigurica — Bunun da müellifi *Müller*dir. Kâmilen Budist metinlerini ihtiva etmektedir. 1922 de gene Ulûm Akademisince neşredilmiştir.

D) IV. Uigurica — Budism hayatına ait dinî hikâyeleri ihtiva eder. Dr. *Von Gabain* tarafından neşredilmiştir. Bu da 8 - 11 inci asra ait metinlerdir. 1932 senesinde Berlin Ulûm Akademisince neşrolunmuştur. Almancadır.

E) I. Chotscho — Mânî dinine ait metinlerdir. Bir kısmı doğrudan doğruya " Suğut „ harfleriyle yazılmıştır. *Von Le Coq* tarafından 1912 senesinde Berlin Ulûm Akademesince neşredilmiştir.

F) II. Chotscho — Bu da öteki gibidir ve gene *Von Le Coq* tarafından 1919 da Ulûm Akademesince neşredilmiştir.

G) III. Chotscho — Bu da Mânî dinine ait mevzuları ihtiva etmekle beraber içerisinde nücuma ait oldukça halli müşkül ayrıca iki sütunluk metin vardır. Müellifi *Von Le Coq* tur. 1922 senesinde Berlin Ulûm Akademesi tarafından neşredilmiştir. Almancadır.

H) Uigurische Sprachdenkmaler — Bu eserdeki metinlerin mühim bir kısmı sırf hukuk vesikalarıdır. Bir iki parça

HANGİ ESERLER TARANIYOR

Bu son talimata göre taranan ve taranmakta olan eserlerin hepsini gösterir bir muhtırayı da aşağıya alıyoruz:

I — Derleme Fişleri

Türkiye içinde yapılan teşkilât ile halk ağzından derlenmiş, kaza ve vilâyet merkezlerinde mükerrerleri ayrılarak süzüle süzüle merkeze gelmiş olan ve sayısı 125 bini geçen bu fişler İstanbulda 43 muallim tarafından taranmıştır. Taramadan çıkan yeni fişler 30 kişilik kontrol heyeti tarafından gözden geçrilmekte, ayrıca 19 kişi de tasnifiyle meşgul olmaktadır.

II — Lûgat Kitapları

A) Bütün lehçeleri, yahut bir çoklarını içine alan umumî lûgatler:

1 — Radloff Lûgati: Meşhur Rus Türkoloğu Radloff'un yazdığı dört cilt Türk Lehçeler Lûgati, Türk diline ait en kıymetli etütlerden biri, belki de birincisidir. Bu yüksek eser cilt cilt paylaşılarak taranmaktadır.

Birinci cilt: Ankarada Aptullah Battlal ve İshak Refet Beyler tarafından taranıp bitmiştir.

İkinci cilt: İstanbulda Caferoğlu Ahmet ve Ali Nihat Beyler taramaya başlamışlardır.

Üçüncü cilt: İstanbulda Akdes Nimet Bey ve refikası Hadiye Hanım tarafından taranmaktadır.

Dördüncü cilt: Ragıp Hulûsı Bey taramaya başlamıştır. Teşrinisani sonuna kadar vermeyi vadtetmiştir.

2 — Uygurca fişleri: Üniversite Müderris muavinlerinden Caferoğlu Ahmet Bey İstanbulda Uygurca eserleri tarıyarak Osmanlıcadan Türkçeye çevirdiği 2150 fişi vermiştir.

P) Karaim Tevratı.

Babürname, Codex Comanicus ve Karaim Tevratı eserlerinde Radloff'un almadığı sözlerin taranarak fışlenmesi gene Reşit Rahmeti Beye havale edilmiştir.

3 — Türk Dili: Velet Çelebi Beyin 8 ciltten mürekkep olan bu yazma eseri Besim Atalay Bey tarafından taranarak Osmanlıca - Türkçe fişlere geçirilmektedir.

4 — Büyük Türk Lûgati: Hüseyin Kâzım Beyin iki cildi çıkmış olan bu eserinin de Osmanlıcadan Türkçeye fişlenmesini İstanbulda münasip göreceği bir arkadaşa havale etmesi Ali Canip Beye yazılmıştır.

B) Türkiyede Türkçe, yahut Arabî ve Farisî sözler için yapılmış lûgatler:

1 — Lehçei Osmani: Ahmet Vefik Paşanın yazdığı Türkçe lûgattir. Bizde Türkçe esaslı lûgatlerin en mühimi sayılır. İki cilttir. Birinci cildi Türkçe kelimeleri, ikinci cildi de bizde kullanılır Arap ve Fars sözlerini ihtiva eder. Bu eserin taranması İstanbulda muallim Muvaffak Beye havale edilmişti. İshak Refet Beyin evvelce (kaf) harfine kadar burada taradığı anlaşıldığından bu harften sonrasını yapması Muvaffak Beye ve taradıklarının Osmanlıcadan Türkçeye fişlenmesi İshak Refet Beye havale edildi.

2 — Kamus Tercümesi Okyanus: Meşhur Arap lûgatçisi Firuzabadînin eserinden 19 uncu asırda mütercim Asım Efendinin yaptığı bu tercümenin içinde bulunan Türkçe sözlerin taranması, daha geçen sene Kütüphaneler Müdürü Hasan Fehmi Beye havale edilmiştir. Kendisi birinci ve üçüncü ciltlerini taramıştır. Bunları Osmanlıcadan Türkçeye çevirmekte ve ikinci cildi de doğrudan doğruya Osmanlıca - Türkçe fişlemektedir.

Velet Çelebi Beyin de buradan topladığı fişler alınmıştır. Cemiyetçe Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirilecektir.

Ahmet Naim Beyin de birinci ve ikinci ciltlerden sözler derlediği ve bunların o zamanki söylenişini, Asım Efendinin

da Hırıstiyan dinî metni vardır. Diğer dinî metinler de görülüyor. Müellifleri bulunan *Radloff* ve *Malof* taraflarından eserin nihayetine bir lûgatçe ilâve edilmiştir. Gerek metinler, gerek lûgatçe bir çok hatâları ihtiva etmektedir. Almanca ve Rusçadır.

İ) Türkische Turfan Teste — Beş kitaptır: Falname, Budism ve Manihayism ve sair dinî metinleri ihtiva etmektedir. Bunların hepsi aşağı yukarı 8 - 11 inci asırlara aittir. Almancadır.

J) Budisme ait " İki Kardeş Hikâyesi „ adını taşımaktadır. *T'oung Pao* mecmuasında *Paul Pelliot* tarafından neşredilmiştir. Naşir tarafından küçük bir lûgatçe de ilâve edilmiştir. Fransızcadır.

K) İndex — Profesör *Bang* ve *Von Gabain* taraflarından " Beş İlk Turfan Metni „ adlı eserlere yapılan bir lûgatçedir. Son zamanlarda Berlinde neşredilmiştir. Almancadır.

L) Uygurca Hukuk metinleri — *Marlov* tarafından neşredilmiştir. Rusçadır.

Bunlardan başka mühim dil vesikaları olan şu eserler de vardır :

M) Altun Yaruk — Uygurcadır. Mevzuu dinîdir. Petrograt nüshası takriben on yedinci asırda istinsah edilmiştir. Uygur hurufatiyle yazılmıştır. Tercümesi mevcut değildir. Uigurica da ufak bir parçası vardır ki bundan Caferoğlu Ahmet Bey istifade etmiştir. Bundaki felsefî ve dinî ıstılahların toplanması ve fişlenmesi Üniversite muallimlerinden Reşit Rahmeti Beye havale edilmiştir.

N) Babürname — 15 - 16 ıncı asırlara aittir. Babürün kendi hayatını ve zamanının tarihini gösterir. Mensurdur. Çağataycadır. Rusya ve İngilterede basılmıştır.

O) Codex Comanicus — Kıpçakçadır. 13 üncü asra aittir. Mevzuu Hırıstiyan dinidir. Ayrıca bir çok darbımeselleri de ihtiva etmektedir. Radloff 1877 de bu eseri neşretmiş, nihayetine bir de lûgat ilâve eylemiştir. Bu lûgatler Radloff'un Büyük lûgatinde mevcuttur.

Farisîden Türkçeye (Bahr - ül - garaip) namiyle yazdığı bir lûğat kitabıdır. Aynı cilt içinde bir de " Şamil - ül - lûga „ vardır. Gene 16 ıncı asra aittir. Bu eserlerin taranması ve Osmanlıca - Türkçe fişlenmesi, sabık müderris Ali Ekrem Beye havale edilmiştir.

11 — Miftah - ül - lûga: 16 ıncı asırda Şeyh Mahmudun yazdığı Farisîden Türkçeye bir lûgat kitabıdır. Taranması ve Osmanlıca - Türkçe fişlenmesi Halil Nimetullah Beye havale edilmiştir.

12 — Kitab - ül - lûgat - il - arabiye ilettürkiye: Arapçadan Türkçeye eski bir lûgattır. Taranması ve fişlenmesi Halil Nimetullah Beye havale edilmiştir.

13 Tercümanı Sıhah: Arapçanın en iyi lûgatlerinden meşhur Türk allâmesi Cevherînin eseri olan Sıhahın tercümesidir. 16 ıncı asır malıdır. Taranması ve fişlenmesi İstanbulda Remzi Beye havale edilmiştir.

14 — Lûgati Deşişe: 16 ıncı asırda Amasyalı Deşişî Mehmet Efendinin yazdığı Farisîden Türkçeye bir lûgat kitabıdır. Taranması ve fişlenmesi İştanbulda Remzi Beye havale edilmiştir.

15 — Çulluk Kapan: Velet Çelebi Beyin taradaığı eski bir lûgat kitabıdır. Velet Çelebi Beyin verdiği fişler, Cemiyetçe Osmanlıcadan Türkçeye çevrilmektedir.

16 — Musarrihat - ül - esma: 15 inci asır sonlarında (hicrî: 872) yazılmış Arapçadan Farsçaya ve Türkçeye büyük bir lûgat kitabıdır. Taranması Zakir Kadiri Beye havale edilmiştir.

C) Türkiye Harici Lehçelerin Lûgatleri

1 — Divanü Lûgat - it - Türk: Milâdın 11 inci asrında Kâşgarlı Mahmut tarafından Arapça olarak Türkçe sözleri ve Türk dili kaidelerini gösterir yolda yazılmış bir eserdir. Üç ciltttir. Bu kitabın Arapça metni Devlet Matbaasında basılmıştı.

memleketi olan Antep şivesine göre tespit eylediği bildirildiğinden bunları Cemiyete göndermesi kendisine ve Ali Canip Beye yazılmıştır.

3 — Babus: Gene Firuzabadî kamusundan hulâsa olarak 16 ıncı asırda yazılmış Arapçadan Türkçeye lûgat kitabıdır. Velet Çelebi Bey bunu taramakta olup yakında bitireceğini söylemiştir. Vereceği fişler Cemiyetçe Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirilecektir.

4 — Ahterî: Arapçadan Türkçeye bir lûgat kitabıdır. Velet Çelebi Bey bundan taradığı fişleri vermiştir. Aptullah Battal Beyin de vereceği fişlerle birlikte Cemiyetçe Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirilecektir.

5 — Burhanı Katı Tercümesi: Aptullah Battal ve Ishak Refet Beyler tarafından Radloff'un birinci cildi biter bitmez Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirilecektir.

6 — Kamusu Türkî: Şemsettin Sami Beyin bu eserindeki sözlerden Türkçe olanları Osmanlıcadan Türkçeye fiş halinde taranmağa önce başlanmıştı. Bir aralık arası kesilen bu çalışmalara da Ahmet Cevat Beyin nezareti altında yeniden başlanmıştır.

7 — Ferişte Oğlu: Kuran kelimeleri esas tutularak 15 inci asırda yazılmış manzum bir Arapça - Türkçe lûgattir. İshak Refet Bey evvelce taramış olduğundan Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirecektir.

8 — Kıstas - ül - beyan: 19 uncu asırda Kütahyalı Abdürrahman Efendinin yazdığı ilk Türkçe gramer etüdüdür. Bundaki Türkçe sozleri İshak Refet Bey taramıştır. Osmanlıcadan Türkçeye fişliyecektir.

9 -- Lûgati Nimetullah: 16 ıncı asırda Sofyalı Nimetullah Efendinin yazdığı Farisîden Türkçeye bir lûgat kitabıdır. Taranıp Osmanlıcadan Türkçeye fişlenmesi sabık müderris Ferit Beye havale edilmiştir.

10 — Lûgati Halimî: 16 ıncı asırda Halimî Çelebinin

D) Fransızcadan Lûgat Taramaları

Küçük Larousse'tan taramalar: İstanbulda 10 zatten mürekkep bir heyet tarafından Fransızca Küçük Lârusun 1934 basımından Osmanlıcada tam karşılığı olmıyan ve medenî bir dilde karşılığı olması lâzım mefhumlara delâlet eden kelimeler taranarak Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki renkte fişlere geçirilmektedir. Bunların Teşrinievvel sonuna kadar arkası alınacağı vadedilmiştir.

III – Dil araştırmalarına kaynak olabilecek başlıca esaslar

A) Türkiye Türkçesiyle yazılmış olanlar

1 — Cevahir - ül - Esdaf: 15 inci asrın ilk yarısında, İsfendiyar Beyleri zamanında Kastamonuda yazılmış eski bir kuran tefsiridir. Müderris Şerefettin Bey tarafından Derleme Kolu için taranmıştır. Fişler burada Osmanlıcadan Türkçeye çevrilecektir.

2 — Süheyl ve Nevbahar: 14 üncü asra ait manzum bir hikâye kıtabıdır. Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. Yazan Mesut - ibni - Ahmettir.

Hasan Fehmi Bey tarafından taranarak fişlenmektedir.

3 — Kuran tercümeleri: İstanbulda bulunan Uygurca bir kuran tercümesi Evkaf müzesi müdür muavini Abdülkadir Bey tarafından taranmaktadır.

Ankaradaki bir yazma kuranın tercümesi Çankırı Mebusu Talât Beye, Konyadaki bir tercüme Müze müdürü Yusuf Beye, Bursadaki bir tercüme muallim Ali Ulvi Beye havale edilmiştir. Bunlara Hasan Fehmi Bey nezaret edecektir.

4 — Aşık paşa zade tarihi: 15 inci asırda yazılmış açık Türkçe ilk Osmanlı tarihlerinden biridir.

Kitap, Cemiyet namına Kilisli muallim Rifat Beye tercüme ettirilmiştir. Rifat Beyin verdiği sekiz bin kadar fiş, İstanbulda muallim Behçet Bey tarafından Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirilmektedir.

Velet Çelebi Beyin de bu eserden topladığı fişler bunlarla mukayese edilecektir.

2 *Çağatay lûgati*, 3 — *Pavet de Courteille*, 4 — *Lûgati Şinasi*: Buharalı Şeyh Süleyman Efendi tarafından 19 uncu asır sonlarında yapılmış Çağatay lûgatidir. Gene Çağatayca için Fransızca yazılmış olan Pavet de Courteille ûgati ve Budapeşteden kopye ettirilmiş olan Farisîden Çağataycaya Lûgati Şinasi ile birlikte Ahmet Cevat Bey tarafından taranarak Osmanlıcadan Türkçeye fişlenmektedir. Çağatay Lûgatinden Velet Çelebi Beyin derlediği fişler de bunlarla mukayese edilecektir.

5 — *İbnü Mühenna Lûgati*: Araplara Türkçe öğretmek için yazılmış bir lûgattir. Velet Çelebi Bey buradan derlediği fişleri vermiştir. Bu lûgatin indeksini yapmış olan Aptullah Battal Beyin vereceği fişlerle mukayese edilerek Osmanlıca-Türkçe fişlere geçirilecektir.

6 — *Elidrak lilisan - il - Etrak ve haşiyesi*: Gene Araplara Türkçe için malûmat vermek üzere Endülüslü Ebuhayyan tarafından yazılmış olan Türkçeden Arapçaya bir lûgattir. İçinde gramer kaideleri de vardır. Bunun bir yazmasında haşiye olarak ta ayrıca bir takım lûgatler görülmüş, bunlar Velet Çelebi Bey tarafından derlenerek Cemiyete verilmiştir.

Velet Çelebi Beyin gerek Elidrak'ten ve gerek haşiyesinden taradığı fişler, Cemiyetçe Osmanlıca - Türkçe fişlere geçirilmektedır.

7 — *Lehçei Tatarî*: Tatar denilen Kırım ve Koban Türkleri şivesine ait bir lûgattir. Velet Çelebi Beyin buradan çıkardığı fişler Cemiyetçe Osmanlıca - Türkçe fişlere çevrilmektedir

12 — Mirkatı Kesteli: Velet Çelebi Beyin buradan taradığı sözlerin fişleri de Cemiyetçe Osmanlıcadan Türkçeye fişlere çevrilmektedir.

13 — Siyeri Darir: 14 üncü asırda Erzurumlu Daririn Peygamberin hayatı hakkında yazdığı yarı Osmanlı, yarı Azerî şivesinde bir kitaptır. Velet Çelebi Beyin buradan ve Siyreti Nebeviye adında başka bir eserden taramış olduğu fişler Cemiyetçe Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirilmektedir.

14 — Ahmet Haramî Hikâyesi: Eski bir Türkçe hikâyedir. Velet Çelebi Beyin buradan taradığı fişler Cemiyetçe çevrilmektedir.

15 — Elkavanin - ül - külliye: Velet Çelebi Bey tarafında taranmış olan fişler Cemiyetçe Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirilmektedir.

16 — Kabusname: Farsçadan 15 inci asırda sade Türkçe ile Mercimek Ahmet tarafından tercüme edilen bu eserden Velet Çelebi Beyin verdiği fişler Cemiyetçe Osmanlıca - Türkçe fişlere çevrilmektedir.

17 — Köroğlu: Meşhur hikâyenin türlü yazmalarından Velet Çelebi Beyin taradığı fişler Cemiyetçe Osmanlıca - Türkçe fişlere geçirilmektedir.

18 — Cami - ül - hikâyat: Birçok hikâyeleri toplıyan eski bir eserdir. Velet Çelebi Beyin taradığı fişler Cemiyetçe çevrilmektedir.

19 — Uknum - ur - rum ve Müsellesat: Salih Efendinin eseridir. Velet Çelebi Beyin taradığı fişler Cemiyetçe çevrilmektedir.

20 — Kamus - ül - Ervam: Salih efendinin bu eserinden Velet çelebi Beyin topladığı fişler Cemiyetçe çevrilmektedir.

21 — Melhamei Şemsiye: Eski bir nücum kitabıdır. Velet Çelebi Beyin taradığı fişler Cemiyetçe çevrilmektedir.

22 — Lûgatı Ecza ve Emraz: Hastalık ve ilâç adlarını

Hasan Fehmi Beyin vereceği fişler Cemiyetçe Osmanlıcadan Türkçeye çevrilecektir.

5 — Türkçe atalar sözü: Eyupta Bulunarak Evkaf Müzesine nakledilmiş olan bu eski el yazısı mecmuanın fotoğrafileri Lengüistik-Filoloji Kolundadır. Velet Çelebi Bey bu eserden Osmanlıca-Türkçe fişler hazırlamaktadır.

6 — Mukaddimet-ül-edep: Meşhur Türk bilgesi Zemahşerînin Harezm şahlarından Atsız için yazdığı bu eserin eski bir tercümesi, Zakir Kadiri Bey tarafından Derleme Kolu için taranmıştır. Fişler Cemiyetçe Osmanlıca - Türkçe olarak çevrilecektir.

7 — Evliya Çelebi seyahatnamesi: 17 inci asırda Evliya Çelebi tarafından yazılan ve gezdiği yerlerin ahlâk, âdet, içtimaî teşkilât ve sairesi hakkında malûmatı cami olan bu eserin taranması sabık müderris Ahmet Naim Beye havale edilmiştir.

8 — Kelile ve Dimne tercümesi: Meşhur Hümayunnamenin Aydın oğullarından Omur Bey adına yapılmış eski bir yazma tercümesidir. Eserin aslı Hintçeden Farsçaya, sonra da Arapçaya ve Türkçeye geçmiştir. 14 üncü asırda yapılmış olan tercümesi Türkçe dil ve imlâ bakımından çok değerlidir. Dördüncü cilt Radloff biter bitmez Ragıp Hulûsi Bey tarafından taranacaktır.

9 — Felekname: 14 üncü asra ait manzum bir Türkçe yazma eserdir. Taranması Zakir Kadiri Beye havale edilmiştir.

10 — Tuhfetüzzekiye: Amasyalı Hüsamettin Bey tarafından taranmaktadır.

11 — Hurşit ve Ferahşat: Farsça manzum bir hikâyenin Germiyan Beyleri zamanında yapılmış gene manzum bir tercümesidir. Velet Çelebi Beyin buradan taradığı sözlerin fişleri Cemiyetçe Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirilmektedir.

2 — Oğuz Destanı: Zamanı katiyetle belli edilemiyen eski bir Türk destanıdır. 16 ıncı asırda tespit edilmiş olan Uygurca bir nüshası elde, fakat eksiktir. Hasan Âli Bey tarafından taranacaktır.

3 — Aybet - ül - hakayık: On ikinci asırda Orta Asyada yazılmış Semerkant lehçesi manzum ve ahlâkî bir eserdir.

Necip Asım Bey Uygurca nüshasını bastırmıştır. Velet Çelebi Beyin buradan derlediği fişler Cemiyetçe Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirilmektedir.

4 — Muin - ül - mürit: Dinî ve tasavvufî olarak gene Orta Asyada yazılmış eski bir eserdir. Hâmit Zübeyr Bey tarafından taranacaktır.

5 — Kitabı Dede Korkut: Takriben 13 üncü asra ait Türk mankıbelerini havi olan bu kitap, Devlet matbaasında basılmıştır. Eski Türk Epopelerinin izlerini taşıyan bu hikâyeler Aptülkadir Bey tarafından taranmaktadır. İbrahim Necmi Beyle birlikte Osmanlıcadan Türkçeye fişlenecektir. Velet Çelebi Beyin verdiği fişler de bunlarla mukayese edilecektır.

6 — Kısası Rabguzî: Peygamberlerin hikâyelerini toplıyan eski bir eserdir. Kazan lehçesiyle yazılmıştır. 13 üncü asra mensuptur. Zakir Kadiri Bey tarafından Derleme Kolu için taranmıştır. Fişleri burada Osmanlıcadan Türkçeye çevrilecektir.

7 — Zaircei Uluğ Bey: Timurlegin torunu Uluğ Beyin yaptığı bir eski heyet kitabıdır. Taranması Fatin Beye havale edilmiştir.

8 — Meta İncili: Teke Türkmenleri lehçesindeki bu İncil tercümesinden Velet Çelebi Beyin taradığı sözler, Cemiyetçe Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirilmektedir.

9 — Kumuk Lehçesi: Revue Orientale'in XII. ve XIII. sayılarında Németh Gyula'nın yaptığı tetkikler Hâmit Zübeyr Bey tarafından taranacaktır.

10 — Balkar Lehçesi: Gene Revue Orientale'in XV.

havi eski bir eserdir. Velet Çelebi Beyin taradığı fişler Cemiyetçe çevrilmektedir.

23 — *Kısası Enbiya*: Aydın Bey namına yazılmış eski bir kitaptır. Velet Çelebi Beyin taradığı fişler Cemiyetçe çevrilmektedir.

24 — *Tüzükâtı Timur Tercümesi*: Timurlengin meşhur kanunlarının Türkçeye tercümesidir. Taranması ve Osmanlıcadan Türkçeye fişlenmesi Müderris Şerefettin Beye havale edilmiştir.

25 -- *Acayibi mahlûkat*: Türlü hayvanlardan bahseden bu eserin mütercimi meşhur Yazıcıoğlu Ahmet Bican Efendidir. Taranması ve fişlenmesi Müderris Şerefettin Beye havale edilmiştir.

26 — *Basılmış Halk Şiirleri*:

a. Karaca Oğlan: İshak Refet Bey tarafından neşredilmiş ve sözleri taranmıştır. İshak Refet Bey bu sözleri Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirecektir.

b. Yunus Emre: Bu da İshak Refet Bey tarafından taranarak fişlenecektir.

c. Sanihatı Seyranî; d. dertli; e. Gevherî; f. Çankırı şairleri; g. Konya halkıyat ve harsiyatı; h. Maniler: Halk şiirlerini toplıyan bu kitaplar, Derleme Kolu muavini Şakir Bey tarafından, İstanbuldan döner dönmez taranarak Osmanlıcadan Türkçeye fişlere geçirilecektir.

B) Türkiye harici lehçelerle yazılmış eserler

1 — *Orhon Âbideleri*: Milâdın 8 inci asrına ait olarak Mogolistanda Orhon çayı kenarında bulunmuş olan Gültekın, Bilge Han ve Tun Yu Kuk âbideleri sözlerinden taranmış ve muallim Hakkı Süha Bey tarafından İstanbulda Osmanlıcadan Türkçeye fişleri yazılmıştır. Velet Çelebi ve Ragıp Hulûsi Beylerin verdikleri fişler de bunlarla birleştirilerek tamamlanacaktır.

Kabataş Lisesi Türkçe Muallimi		*Abdülbaki Fevzi Bey*
Gelenbevî Orta »	»	*Ali Âli* ”
Nışantaşı Kız Orta	»	*Bedia Neşet Hanım*
Kabataş Lisesi	»	*Bedri Bey*
İstanbul Kız Orta »	»	*Behice Hanım*
İstanbul Kız Orta »	»	*Celalettin Bey*
Galenbevî » »	»	*Emin* ”
Kadıköy » »	»	*Enver Kemal* ”
Kandilli Kız Lisesi	»	*Hadiye Tefik Hanım*
İstanbul Erkek »	»	*Hakkı Suha Bey*
Cümhuriyet Kız Orta	»	*Hayrettin* ”
Kabataş Lisesi	»	*İbrahim Sadi* ”
Kadıköy Erkek Lisesi	»	*İhsan Mahvî* ”
Gümhuriyet Kız Orta	»	*Kâniye Abidin H.*
Vefa Lisesi »	»	*Mahmut Cevdet Bey*
Davutpaşa Orta	»	*Mesut* ”
İstanbul Erkek Lisesi	»	*Mithat Sadullah* ”
Çapa Kız Muallim	»	*Melahat Sabri H.*
Çapa Kız Muallim	»	*Mustafa Nihat Bey*
İstanbul Erkek Lisesi	»	*Muvaffak* ”
Kadıköy Lisesi	»	*Saci Necati* ”
Kadıköy Kız Orta	»	*Necip* ”
Galatasaray Lisesi	»	*Nurettin* ”
Vefa Lisesi	»	*Nüshet* ”
Cümhuriyet Orta	»	*Orhan Rıza* ”
Gazi Osmanpaşa	»	*Besim Saveci* ”
Gazi Osmanpaşa	»	*Rasim Sadrettin* ”
Gazi Osmanpaşa	»	*Saime H.*
Gelenbevî Orta	»	*Sami Bey*
Üsküdar Orta Mektep Müdürü		*Şehap Nami* ”
Kadıköy Lisesi Türkçe Muallimi		*Şefik* ”
Erenköy » »	»	*Tahsin Nejat* ”
İstanbul Erkek Lisesi	»	*Tahir Nejat* ”

sayısında Pröhle'nin buna dair tetkiki Hâmit Zübeyr Bey tarafından taranacaktır.

11 — Karayim Metinleri: Kovalski'nin topladığı metinler Hâmit Zübeyr Bey tarafından taranacaktır.

12 — Kumuk ve Nogay Lehçesi: 19 uncü asırda Dağıstan Nogaylarından Molla Mehmedin topladığı halk destanları ve hikâyeler, Türkiyat Enstitüsünden getirilerek Aptülkadır Bey tarafından taranacaktır.

IV — Müteferrik Taramalar

1 — Kilisli Muallim Rifat Beyin Fişleri: İstanbulda iken on bini Anadolu lehçesine, beş bini Kâşgar ve Kıpçak lehçesine ait olduğunu söyliyerek fişlemesini vadettiği on beş bin fişin acele hazırlanması için kendisine ve Ali Canip Beye yazılmıştır.

2 — Velet Çelebi Beyin Fişleri: Velet Çelebi Beyin ağızdan ve müteferrik yerlerden derlediği sözlere ait olarak verdiği fişler, Cemiyetçe Osmanlıca - Türkçe olarak fişlere geçrilmektedir.

DERLEME FİŞLERİ TARAMASINDA ÇALIŞANLAR

Gerek derleme fişlerinin, gerek başka eserlerin taranması işinde, Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Heyeti Reisi İhsan B. ile Maarif Vekâleti Müfettişlerinden Ali Canip Beyin nezaretlerinden büyük istifadeler edildiği gibi, derleme fişlerini tarayan muallimler heyeti de Maarif Vekâleti Müfettişlerinden Bedri Beyin idaresi altında çalışmıştır.

Derleme fişlerinin taranması, kontrolü ve tasnifi işlerinde çalışan muallim arkadaşların adları ve vazifeleri aşağıya yazılmıştır:

KOLLARIN ÇALIŞMALARI
DİLBİLGİSİ BÖLÜMLERİ

Yazan: İbrahim Osman
T. D. T. C. Azası

ÖNSÖZ

Bu yazı, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Linguistik ve Filologi Kolunun kararı üzerine, kolun çalışma programını izah etmek için dizilmiştir. İçindeki Grekolâtin tabirleri, bunların hakikî talâffuzlarına en yakın olan ve alfabetimizin müsaade ettiği okuyuşa uygun bulunan Alman talâffuzuna azçok mutabık olarak dercediyoruz. Bununla beraber, ch, ph, th, y'leri k, f, t, ü yazdığımız gibi, iki sedalı arasındaki s'leri, alfabetimizin müsaadesine ve hakikî talâffuzlarına istinaden, z gibi değil, s'imiz gibi okuyoruz. Bu yazının son sayfalarında, Grekolâtin tabirlerinin doğru okunuşu hahkında tafsilât vardır.

Gazi Osman Paşa Orta Mektebi Türkçe Muallimi	*Vehbi*	*B.*
Cümhuriyet Kız » » » »	*Zaime*	*H.*
Nişantaşı » » » » »	*Zeki*	*B.*
Galatasaray Lisesi » »	*Ziya*	„
On birinci Mektep Muallimlerinden	*Hidayet*	„
Hakimiyeti Milliye M. Muallimi	*Timur*	„
Kandilli Lisesi Türkçe »	*Süreyya*	„
Pertevniyal Lisesi Türkçe »	*Ali Sedat*	„
Eyüp Orta Mektebi » »	*İbrahim Niyazi*	„
Üsküdar Orta Mektebi Türkçe »	*Meliha*	*H.*
Üsküdar » » » »	*Mevhibe*	„
59 uncu İlk Mektep Muallimelerinden	*M. Nafiz*	*B.*
Eyüp Orta Mektebi Türkçe Muallimi	*Nevber*	*H.*
20 inci İlk Mektep Muallimlerinden	*Nurettin*	*B.*
Pertevniyal Lisesi »	*Selâhattin*	„
Kandilli Kız Lisesi Türkçe Muallimi	*Raife*	*H.*
Çamlıca Kız Orta Mektebi Muallimi	*Refet*	*B.*
22 inci Mektep muallimlerinden	*Zeynettin*	„
24 üncü » »	*Hüseyin Kâzım*	„
16 ıncı » »	*Tahsin*	„
1 inci İlk Mektep Muallimlerinden	*Zekâi*	„
59 uncu » »	*Tahir*	„
1 inci » »	*Bedia*	*H.*
2 inci İlk » »	*İsmail*	*B.*
14 üncü » »	*Nuri*	„
24 üncü » »	*M. Ali*	„
28 inci » »	*Arif Eeyzi*	„
İstanbul Kız Lisesi »	*Baha*	„
Kobert Kollege »	*Baha*	„
27 inci İlk Mektep »	*Fazıl Mahmut*	„
Galatasaray Lisesi »	*Halit Fahri*	„
45 inci Mektep »	*Tevfik*	„
Davutpaşa Orta Mektebi »	*Etem*	„
42 inci İlk » »	*Kemal*	„
Eyüp Orta Mektebi Türkçe Muallimi	*Sait*	„
Maarif dairesinde	*Şakir*	„

T. D. T. C. bütün bu işlerde çalışan arkadaşlara yürekten teşekkürlerini sunar.

Morfologi ile semantiği bir bölüm saymak, ve fonetiğe bilhassa kanunu, semantiğe de kıyası, analogiyi hakim kılmak isteyenler vardır. Hakikatte, alt kollar bölüşlerine girişmemek suretile, denebilir ki, linguistik, dile dair muhtelif mevzuların halli ile uğraşan, ve her biri adeta yeni bir bilgi teşkil eden birçok bölümden mürekkeptir. Filologi bile, bu bilginin tatbikî bir bölümü sayılabilmektedir. Onun için, linguistiğin en hakikî tarifini yapmak, bu bilginin müteşekkil olduğu bütün dalların bölümlerini çizerek, mevzularını tespit ve izah etmek demektir. Burada, bu bapta, muğlâk ve uzun izahlar vermekten ziyade, bu bilginin, bölümlerini ayrı ayrı göstermek suretile, ne ile uğraştığını; ve türkçenin yapısının izahı işine ne suretle yarayacağını umumî bir tarzda tespit etmek, uygun görülmektedir.

Dilbilgisinin bölümlerile başlıca maddeleri, şunlardır: Dilin türeği [*], dillerin tasnifi, dialektologi, morfologi, fonetik, semantik, etümologi, leksikologi, gramer; filologi. Bu maddelerden birer birer bahsedeceğiz:

I — Dilin türeği:

Bilginin bu dalı, dillerin bir veya müteaddit asıllardan gelip gelmediğini tespit etmekle; bir asıldan geldikleri taktirde, hepsinin, ayrı asıllardan geldikleri takdirde, muhtelif dil gruplarının ne suretle başladıklarını bulmak; ve, her iki ihtimale göre, bir veya muhtelif ilk dil taslakları teşkil etmekle uğraşmaktadır.

Eski dinler, çetin bir sorgu teşkil eden dilin yaratılışını Tanrının kuvvet ve iradesine atfetmişler; Tanrının Ademe bütün isimleri öğrettiğini, ve ilkönce tek bir dil kullanmış olan insan çocuklarının ancak Babil kulesinin inşası sırasında muhtelif diller konuşmağa başladıklarını, bildirmişlerdi. Tevratın öğrettiklerini tarih ve dil tetebbülerinin getirdiği yeni ufak ışıklarla mezceden ve dil bilgisinin inkişaf etmek üzre bulunduğu sıralarda yaşamış olan tarihçiler ve dilciler dahi, Nuhun üç oğlunun isimlerine nisbetle, Yafet, Sam ve Ham dilleri diye beşer dillerini üç büyük grupa bölmüşlerdi. Bu düşünce tarzı, muvaffakıyet kazanamamış ise de, bugün bile tesirini göstermektedir.

---

[*] Türemek = neşet etmek, lâtincede *orior*; türek = menşe, lâtincede *origo - originis.*

DİLBİLGİSİ BÖLÜMLERİ

Linguistik (dilcilik) veyahut — fransızcadan başka Yenilâtin dillerinde ve Lâtin dilile yazılmış yeni eserlerde sürüm bulmuş olan Yunanî tabirile — *glossologi, glottologi* (dilsözü), almanca tabirile *Sprachwissenschaft* (dilbilgisi), dilin teşekkül ve inkişafında arayere girmiş olan bütün amilleri araştırmakla uğraşan, dillerin mukayesesile tarihini yapan bilgidir. Dillerin tarih ve mukayesesinin öne koyduğu sayısı çok fenomenlerin müşahede ve izahlarına dayanan, ve uzun, dikkatli tecrübeler neticesi olarak yavaş yavaş ilmî bir şekil almış olan birtakım umumî nazariyeler, dilbilgisinin temelini, ilk prensiplerini teşkil etmişlerdir. Müşahede ile yaratılan, toplanan bu prensipler de, sonradan, yeni müşahedeler için azimet noktaları olmuşlardır. Kıyas ve istidlâle dayanan bütün bilgiler gibi, dilbilgisi, bu suretle, hadiselerin müşahedesinden başlayarak, uğraştığı ameliyelerin kanunlarını tespit ve tayine kadar yükselmiştir.

Linguistik, binlerce sene süren dile dair nazarî düşüncelerin biraz ötesinde kurulan, ve bu düşünceleri biraz da istihfaf eden yeni bir bilgidir. XVIII. asırda fikirlerini yazmış olan bilginler tarafından dil tetkiklerinin varabileceği, varmağa lâyık olduğu mevki, aradan seçilmekle beraber, bilhassa XIX. asırda dilcilik ameliyelerine germi verilmiş; linguistik nazariyatı, ancak geçen asrın ortalarında vazedilmiştir. Daha evvel, yarı şuurlu surette her dilcinin başında yer bulmuş olan bu nazariyat, yani dil kanunları, tecrübî bilgilerin diğerlerinde olduğu gibi, müşahede, tecrübe ve tatbikattan sonra azçok katiyet kespetmiştir. Filvaki, dilcilik, içtimaî ve ruhî olduğu kadar, tabiî bir bilgidir ki, dilin fikri ifadeye yarayan bir vasıta olduğuna, sesi veren uzuvların hareketinin de ruhî iradeye, *volition'a* tabi oluğuna göre, psükologiye; ses veren akciğer borularından boğaza kadar uzanan hava yolunun ve boğazdaki kirişlerin tetkiki noktasından, anatomi ve füsiologiye; sedaların sudur ve ihtizazı ve işidilmesi noktasından da, akustiğe ilişmektedir.

Linguistik ameliyelerinın başlıcaları, bu bilginin üç esaslı bölüğü olan fonetik, morfologi ve semantiğe göre icra edilmektedir.

nin muvaffakiyeti, ancak ilmî surette tetkik edilmiş olan Hind-Avrupa ve Sam dil gruplarının asıllarının ve münasebetlerinin biraz daha anlaşılmasile, ve bu grupların dışında kalmış dillerin mukayesesi işinin daha ilerigitmesile, yer tutabilecektir.

Herhalde, insanın lâfzî ifade kabiliyetine varmadan evvel, uzun zamanlar zarfında, düşündüğünü ifade için, başını, elini ve diğer azalarını hareket ettirdiği; yani gestler yaptığı; ve ayni şeyi ifade için, dünyanın her bucağında mevcut insanların hemen ayni gestleri kullandıkları; XIX. asrın ortasında, büyük bir bilgin, Darwin, tarafından müşahede ve tesbit edilmiştir. En eski insanlar tarafından uydurulan bu gestler ile bunlardaki mefhumu izah etmek için sonradan yapılabilmiş olan kelimeler arasındaki mana münasebetleri, insanların dilinde monogeni mevcut olduğu fikrine temayül ettirecek bir mahiyettedir; nasıl ki, her türlü insanlar arasındaki cinsî münasebetlerin çocuk doğurmak noktasından semereli olması keyfiyeti, beşer nevinde de monogeni mevcut olduğu düşüncesini kuvvetlendirecek bir hal teşkil etmektedir.

Dilin türeği sorgusu, değil kat'î, heyulâî bir şekil bile almadan, tabiî, Türk dilinin bu sorgudaki vaziyeti hakkında bir hüküm vermenin imkânı yoktur. Herhalde, şunu söylemek icap eder ki, dillerin doğuşunda polügeni mevcut olduğu takdirde, dilimizin mahdut bir daire içindeki akrabalığını ispat edebilecek eski ve yeni dillerin mukayesesile, hakikate yaklaşabilecek bir ilktürkçe, *prototurc* taslağının teşkili imkânlarını aramak, icap etmektedir. Diğer taraftan, dillerin doğuşunda monogeni mevcut olduğu takdirde, bu ilktürkçe taslağı, en eski beşer dili sayılabilecek mutasavver şeklin bulunmasına yardım edebilecektir. Dilimiz kölerinin pek dayanıklı olduğu, yani fonetik tadillere uğramadıkları; veyahut olsa olsa, ehemmiyetsiz tadillere uğradıkları; en eski Türk dili abidelerinde ve şimdiki muhtelif dialektlerde gördüğümüz şekilleri ve vaziyetlerile sabittir. Onun için, en eski dillerin biribirile her görüş noktasından yapılacak mukayeselerinde ve dillerin en eski ve iptidaî şeklini bulmak işinde, yanyana konacak unsurlar arasında, dilimizin pek mühim bir mevki tutabileceği bellidir.

Beşeriyetin, konuşmak için kullanılan dillerin doğmasından yüz binlerce sene evvel, el, baş ve saire hareketlerile ifadede bulunmuş olduğuna göre, bu hareketlerin fikirle münasebettar olup olmadığını, Türkçe vasıtasile de araştırmak gerektir. Meselâ, *yok* fikrini

Gittikçe ilerigiden (terakki eden) dil ve tarih tetkikleri, dillerin bazılarının tekheceli, diğerlerinin ise öksemeli, *agglutinatif* [*] veya eğilmeli, *flexionnel* olduğunu göstermiş; bütün dillerin tekhecelilikten öksemeye ve ondan da eğilmeye geçtiği fikrini vermiştir. İtmam edilmeğe ihtiyaç gösteren bu düşünce tarzı, zaten, dil türeği sorgusunu çözmemekte idi. Sorgunun çözülmesine filosofi ile linguistik, müşterek olarak, bilhassa XIX. asrın ortasında epey uğraşmışlardır. O zamanın filosofi veya linguistiğinin önsıradaki mümessillerinden üç zat tarafından dilin türeği hakkında verilen hükümler, sorgunun müşahedelerden ziyade dahilî şuurla çözülmek istendiğini göstermişlerdir. Bu türek, tradisionalist De Bonald tarafından eski fikirlerin müdafaasının devamı olmak üzre, harikulâde ve ilâhi bir sebebe; Max Müller ve Ernest Renan tarafından da, bütün insanlara mukannen bir şey ifade etmek için ayni kelimeyi ilham eden bir insiyaka atfedilmiştir. Hiçbir çözme şekli, fikirleri tatmin etmediğinden, 1870 senesine doğru, müsbet bir bilgi ameliyesini teşkil etmeyen bu sorgu ile uğraşmaktan vazgeçilmiştir. Meselâ, bu son tarihten biraz evvel kurulan Fransa *Linguistik Cemiyeti*, statutlarında, dil türeğine dair hiçbir eser ve mütaleanın tetkik edilmeyeceğini yazmıştır ki, bunun pek tipik bir hareket olduğu bellidir. Linguistik, dilin türeği sorgusunun, ilk sebepleri araştıran filosofiye ait olduğu fikrini terviç etmek istemiş; ve onu, hemen tamamile, bir yana bırakmıştır. 1870- ten beri, bu sorgunun çözülmesi için filosof ve linguistler tarafından yapılan gayretler de, ihbara şayan kat'i bir netice vermekten uzak bulunmaktadırlar.

İnsan gruplarının doğuşu hakkındaki monogeni ve polügeni nazariyeleri, dillerin türeği noktasında da sürüm bulmuştur. Monogenistler, kendilerine göre bütün diller bir asıldan olduklarından, bunların aralarındaki akrabalığı, türek birliğini; polügenistler ise, her dilin yani bir cinsten olan diller grupunun en eski bir prototüpünü aramakla iktifa etmektedirler. Diller arasında asillik mevkiini Hind-Avrupa dilleri grupuna veren Avrupa dilbilgisi, Pott, Schleicher ve Friedrich Müller'in tesiri altında, ekseriyetle polügeniye taraftarlık göstermiş; bir protoarian, yani Hind - Avrupa dillerine doğum veren faraziyeli bir dil taslağının düzülmesine meydan açmıştır. Monogeni taraftarları, kabul ediyorlar ki, tezleri-

---

[*] Öksüz = rabıtası olmayan, fransızca, sans attaches attaches; ök=rabıta. Ökse, lâtincede, gluten-glutinis; bu suretle öksemek gibi bir kelime, glutino, agglutino'ya tekabül edebilir.

Çeremis - Movdvin, Lap)—(Macar, Vogul - Ostyak), Samoyed, Türk, Mongol, Mancu-Tonguz dilleri vardır.

Bir kısım linguistler, Hind-Avrupa ile Samî grupları arasında; birkaçı, Hind-Avrupa ile Ural - Altay grupları arasında akrabalık bulunduğunu tasdik etmişler ; birkaçı da, Hindistandaki Dravid dillerini Hind- Avrupa ile Ural - Altay grupları arasında yerleştirmişlerdir. Avrupa büyük dilcilerinden birçoğunun Yahudi ırkından olmaları üzerine, Hind- Avrupa ile Samî grupları arasındaki benzerliklerin ortaya çıkarılmasına epey gayret sarfedilmiştir. Buna rağmen, sorgu, bugünkü günde, bilgi alemi katında yetişik sayılacak bir çözme suretine erişmemiştir. Öbür gruplar üzerindeki mukayeseli tetkikat ise, daha az ilerilemiştir. Bununla beraber, denilebilir ki, linguistiğin bu sahasında yapılan araştırmalar, gittikçe tevessu etmektedir.

Türk dilcilerinin bu sahadaki uğraşları (gayretleri), Türk dilinin hangi dillere yakın olduğunu, hangi diller ailesine girebildiğini, mensup olduğu zümrenin hangi dil gruplarile benzerlik gösterdiğini belirtmek; meselâ, birkaç Avrupa müellifi tarafından ilerisürüldüğü gibi, Türkçenin Hind - Avrupa dillerile bir asıldan olup olmadığını araştırmak; Ural - Altay dilleri denilen gruptan, ezcümle, Macar, Fin - Est, Mongol, Mancu, dillerile, bundan başka Kafkas dillerile, Hindistanda söylenen Dravid - Tamıl dillerile münasebet ve akrabalıkları olup olmadığını tespit etmek; ve, böyle bir keyfiyet doğru olduğu takdirde, ilktürkçeyi kuracak araştırmalara yol açmak, olmalıdır.

Dilimiz, kök görüş noktasından, Hind - Avrupa, Samî ve Ural Altay dillerine ; sarf noktasından, Ural - Altay dillerine; süntaks yani cümlelerin dizilişi itibarile de, bu son dillere, biraz da klasik lâtince ve almancaya benzerlik göstermektedir. Bu suretle, türkçenin Hind - Avrupa ve Samî dillerile diğer Asya dilleri arasındaki vaziyeti, ciddiyetle tetkik edilmeğe lâyıktır. Filvaki, dilimizde, Hind- Avrupa dillerinkilere uygun veyahut mana ve şekilleri biraz tadile ugramış birçok aslî kökler ve kelimeler vardır. Mana ve şekil itibarile asla farklı olmayan kelimeler arasında, meselâ, *kapmak* mastarını veren *kap* kökünü göstermek mümkündür. Bu kökün ifade ettiği mana, lâtince *cap-io*, arnavutça *kap* ve Alman *Lautverschiebung* kanunlarına göre eski bir *kap-u*'ya tekabül eden almanca *hab - e*'de mevcuttur. Bu nevi kelimelerin ne suretle türkçede bulunduklarını anlamak, bir sorgu teşkil etmektedir.

anlatmak için bizde başın yukarıya kaldırıldığına bakarak, *yok* kelimesinin *yokarı* dahi talâffuz edilen *yukarı* ile münasebeti olup olmadığını araştırmak icap etmektedir. Türk dilinin türeğini ararken, dilbilginleri, Türk köklerile yurttaşlarımız tarafından yapılmakta olan gestlerin manalarını mukayese etmek işini de üzerlerine almalıdırlar.

II — Dillerin tasnifi:

Bütün dillerin tasnifini yapmak, bunların arasında umumî veya hususî surette mevcut olabilecek akrabalığı tesbit etmek demektir. Diller, bir asıldan iseler, büyük bir kütükten; bir asıldan değillerse, yanyana duran kütüklerden ayrılmış dallar vaziyetinde bulunmaktadırlar. Herhalde, dillerin veya dil gruplarının biribirinden ayrılmaları, o kadar eski bir hadisedir ki, dilci, elindeki malzemeden bir sistem çıkarmak, elindeki parçaları biribirine yapıştırmak imkânlarını güç bulabilmiştir. Diller, adeta protozoar'lar gibi bir düzüye parçalanarak, muhtelif yeni şekillere girmişler ve girmektedirler. Buna nazaran, yani bir gruptan olduğu halde, ancak on şukadar bin sene evvelisine kadar bir dil teşkil ettikleri söylenen Hind - Avrupa dillerinin, hatta bu dillerin dialektlerinin biribirinden bu kadar uzaklaştıklarına bakılırsa, birkaç kerre on şukadar bin sene evvel ayırt edici karakterlerine daha tamamile malik olmamışken biribirinden ayrılmış ve istiklâl kesbetmiş olan dil gruplarının gittikçe tanınmayacak derecede farklı olmuş olduklarını teemmül etmek, bununla beraber bir asıldan bulunmalarının muhtemel olduğunu düşünmek, gayri ilmî bir hareket teşkil etmemektedir. Bunu takdir etmekle beraber, bilginin şimdiki vaziyetine göre, ancak, biribirine yetişik basamakta yakın grupların tasnifini yapmakla iktifa etmek zarureti vardır.

Avrupada geçen asır başlangıcından beri yapılan muhtelif dillerin mukayesesi, bu dillerin bir çoğu arasında karşılıklı olarak büyük benzeyişlerle akrabalıkların belirmesine yol açmıştır. En tanılmış ve tetkik edilmiş dil grupları, Hind - Avrupa, Samî ve Ural-Altay gruplarıdır.

Hind - Avrupa grupunda başlıca: Arber (Arnavut), Grek, Lâtin, Kelt, German, Balt, Slav, Ermeni, Pars, Zend, Sanskrit dilleri;

Samî grubunda başlıca: Arap, Habeşî, İbranî, Suryanî-Kildanî dilleri;

Ural - Altay grubunda da Fin-Ugur (Fin - Est, Züryen - Votyak,

bilginlerinin beyanatına dayanarak, reddetmektedirler. Bununla beraber, geçen yıl, Estonya devlet ve hükûmet reisi tarafından, *Est - Fin - Macar Birliği* reisi imzasile, en yüksek hükûmet makamımıza gönderilen bir mektupta, Türk ve Est milletlerinin kan akrabalığı sarih ve mükerrer surette beyan edilmiştir.

Türk, Macar, Fin ve Est milletlerinin kök ve kelimece akrabalığı sorgusu çözülmemiş olmakla beraber, bu milletlerde ve Ural-Altaylı denilen sair milletlerde cari gramer düzülerinin (kaidelerinin) ve süntaks usullerinin biribirine pek benzeyişli ve yakın bulunduğu; ve meselâ, aralarında müşterek olarak sedalılar ahenginin mevcut olduğu, aydındır. Ve bu, göz önünde tutulması gereken, bilginlerce göz önünde tutulmuş olan bir haldir. Türkçenin Ural - Altay dilleri grupunun bir âzası olduğuna birçok bilginler kanmış bulunduğundan, bu diller grupunun dilimiz karşısındaki vaziyetini yeniden araştırmak, ve bu sorguyu çözmeğe savaşmak, lâzım görünmektedir. Teessüf edilmeğe değer ki, şimdiye kadar aramızda, Ural - Altay dillerinden macarcadan başkasını tetkik eden, bu dillerin gramer, lûgat ve sair dil işlerine dair eserler yazan bulunmamıştır. Bugibi eserleri yazmak, veyahut tercüme etmek; dilimizin bu diller karşısındaki hakikî vaziyetini tespit etmek; bu diller grupuna şimdiki halde ithal edilmemekle beraber, dilimizle söz hazinesi ve bünye itibarile bazı benzemeler arzettiği ecnebî bilginler tarafından ilerisürülen başka birtakım dillerin ve türklükleri veyahut türklüğe yakınlıkları bazı büyük bilginlerce kabul edilen Sumerliler dilile Het ve Etrusk dillerinin ilktürkçe ile ne basamağa kadar ilişikleri olabileceğini tespite gayret etmek, Türk dilcilerinin vazifelerinden biri olacaktır.

Dilimizi eski ve yeni Avrupa veya Asya dillerile karşılaştırma ve yaklaştırma işlerinde son basamakta uyanık davranılmasının gerektiğini göstermek için, meselâ, etruskçanın hangi dil grupuna mensup olduğu sorgusunun çözülmesi maksadile yapılan tecrübeleri göz önüne getirmek, kötü olmayacaktır. Bilindiği gibi, 1871 -de, İngiliz İsaac Taylor tarafından ve daha sonra, müsteşriklik zeminindeki mühim eserlerile garp ve şarkta tanılmış şahsiyetlerden Baron Carra de Vaux tarafından türklüklerinin ispatına çalışılmış olan Etruskların kitabelerini okumak için, türkçeden başka, ondan fazla dilin yardımına müracaat edilmiştir. Etruskların tarihini bu son iki müellifin tecrübelerinden evvel yazmış olan Noel des Vergers, Etrusk mezarlarındaki kitabeleri oku-

Türklüğün beşiği olmuş olan Orta - Asyada uzun asırlar hükûmet sürmüş olan Skütleri, eski müellifler, Sarmat, Med, Part, Sar (eski parsçada Khor - Sar, grekçede Sêr), Ar, Türk ve saire adları altında bize tanıtmışlardır. Aslî, hakiki Türklerin Sküt - Sarmat uruklarından biri oldukları, alelûmum Sküt - Sarmatlar hakkında verilen malûmatla tabiat bilgini Plinius'un eserinin k.VI, f. 19 - unda ve Pomponius Mela'nın tarihinin k.I, f.116- sında mezkûr tarihî malûmatın mukayesesinden anlaşılmaktadır. Orta Asyanın eski zaman ve ortayaşta uğradığı istilâ ve muhaceretlere binaen, Sküt - Sarmatlardan gelen eski Türk milletinin, sonradan Çengiz zamanlarında vaki olduğu gibi, daha eski zamanlarda da diğer bir ırkla karışıp karışmadığının tespiti ; en eski ve aslî Türklerin, Galya'daki Galler gibi, başka bir ırkla karışmak neticesi olarak dilce birtakım değişikliklere uğrayıp uğramadıklarının tetkiki, ehemmiyetle yapılmalıdır. Filvaki, lâtince ve grekçe gibi zahirde pek homogen olan dillerin, gramer noktasından olmasa bile, kelime itibarile, enaz iki asıldan bulundukları, bilgi tarafından, uzun tetkiklerden sonra ve ancak XIX. asrın ikinci yarısında umumî surette kabul edilmiş ; İtalyot, Türren, Pelasg ve saire adları altında tanılıp bir asıldan bulunan ve Yunanlılarla Romalılardan evvel Yunan ve İtalyada binlerce yıldan beri yerleşmiş olan milletin Grek ve Lâtin dilleri üzerindeki tabiî tesirleri, anlaşılmıştır. Bu milletin metrukâtı, Grek ve Lâtin köklerinin çözemediği binlerce kelimede halâ görülebilmektedir.

Dedelerimizin eski zamandaki milletlerle olabilen dil akrabalığını araştırırken edinmemiz icap eden derin dikkat kadar, şimdiki milletlerle de lisanî yakınlığımızı bulmak isterken, büyük uyanıklık göstermemiz gerektir. Hepimiz, Tük kavimlerinin dil noktasından en yakın akrabası diye Macarların öne sürüldüğünü biliriz. Arminius Vàmbéry'nin vaktile müdafaa ve bugün Budapeştenin *Turan* cemiyetinin kabul ve terviç ettiği Türk-Macar dil akrabalığı fikri, dilcilikle uğraşan Macar bilginlerinin mühim bir kısmı tarafından reddedilmekte ; macarcada bulunup ta türkçeye benzeyen veya türkçe görünen kelimeler, Macarların şimdiki şarkıcenubî Rusyada asırlarca berarber kaldıkları Türklerden ve daha sonra Macarelinde Macarlarla kaynaşan diğer Türk kavimlerinden alınmış gibi gösterilmektedir. Fin - Est münevverleri dahi, ekseriyet üzre, milletlerile milletimiz arasında lisanî bir akrabalığın mevcudiyetini, türkiyat işlerinde kendilerinden daha salâhiyettar olan mevzuubahs Macar

ise veyahut metin ve vesikalar bırakmışsa, asılları ile — mukayese etmek; bu konuşmaların biribiri karşısındaki vaziyetlerini tesbit etmek; yani, bunların teşkil ettikleri dil geoğrafisinin muhtelif kısımlarında görülen ayrılıklar, değişiklikler ve hususiyetlerin ne sebeplere dayandığını göstermektir. Bu sebepler, lisanî ahenk ve irtibatı temin eden içtimaî bağın gevşemesi; memleketin muhtelif kısımlarında muhtelif milletler bakiyelerinin bulunması üzerine vukubulan kaynaşmaların ayrı ayrı etnoğrafik neticeler vermeleri; memleketin bir ucunda bulunan ehalinin hudutların ötesindeki bir veya birkaç milletten fazla kelime ve saire almaları; memleketin bir kısmının bu ecnebi milletten başka bir soydan olan diğer bir millet altında kalması; millî hudut haricinde veya dahilinde kalan bir kısım ehalinin hakim veya komşu milletin din ve kültürünü alması; toprağın vaziyeti, bilhassa dağlık olması; ve saire gibi unsurlardır.

Bir dil, eski bir dilden türeyebildiği ve diğer bir dilin başka bir çeşit konuşmasını teşkil edebileceği gibi; yeni bir dile veyahut biribirinin dialekti sayılabilecek yeni dillere, bu sonrakiler de, daha yeni dillere günü verebilmektedir [*]. Meselâ, grekçe ile müşterek bir prototüpten gelmiş olan yüksek - lâtince ile beraber İtalyada yaşamış ve Roma legionları tarafından, fethettikleri memleketlere yaydırılmış avam lâtincesinden, yani milâttan birkaç asır sonra altlâtinceye ve daha sonra italyancaya hayat veren avam lâtincesinden Roman dilleri türemiştir. İlkin, dialektlerden başka bir şey olmamış olan bu son dillerin, konuşuldukları memleketin genişliğine göre, muhtelif dialektleri ve hatta altdialektleri olmuştur.

Birçok dialekti olan bir memleketin devlet merkezi, dil esaslarına dayanarak değil, siyasî ve coğrafî sebepler üzerine seçilegeldiğinden, bu dialektlerin en zengin ve muntazamı, hervakit, birinciliği almamaktadır. Devlet merkezinde konuşulan, mekteplerde öğretilen veya devlet muharreratında kullanılan dialekt, edebî dil vaziyetine girdiğinden, diğer dialektleri ehemmiyetsiz bir mertebeye koymakta; ekseriyet üzre, adî konuşma basamağına düşürmektedir. Bütün buna rağmen, bir dialektin veya bir dilin içtimaî vaziyeti, ilmî araştırmalar noktasından mevcut olan ehemmiyetile hervakit mütenasip değildir. Böylece, linguist için bir dialektin kıymeti, edebî büyük bir dilin kıymetinden az değildir; nasıl ki hervakit nisbeten

[*] " Donner le jour „ tabirinin tercümesidir.

manın bu mezarlardaki ölüleri diriltmekten daha güç oluğunu söylemeğe kadar varmıştı. Romanın, binaenaleyh bütün Avrupanın mürebbisi ve medeniyet beşiği bulunmuş olan Eturyanın milliyet ve dil sorgusunu çözmek maksadile yapılacak tecrübeler ve beyanat, bütün Avrupa ve Amerikayı alâkadar etmektedir. Avrupa ve Amerika ise, Etruskların türkçe veya türkçeye akraba bir dil söylediklerini; yani Türklerin veya Türklere akraba bir milletin İtalya ve Avrupa medeniyetini bina ettiklerini; kat'i ve reddedilmez etnoğrafik ve lisani deliller öne sürülmedikçe; yalnız ilmî sebeplerden dolayı değil, birde eski din ve uruk düşünce ve türelerinden dolayı, kabule istical göstermeyeceklerdir. Onun için, Etrusk ve saire kitabelerini türkçe ile okumağa girişecek olan uruktaşlarımızın bütün dilbilgisi, tarih ve etnoğrafi vasıtalarile müceh-hez ve en derin ve sarsılmaz mantık ve tenkit hislerile mukayyet olmalarını görmek isteriz.

Herhalde, Etrusklarla Skütler arasında akrabalığın mevcut olmuş olduğu kanaatine emniyetle varılabilmektedir: Türren ve Türsen dahi dehilen Etruskların Lüdilerle bir ırktan oldukları, Halikarnaslı Dionüsios'tan başka bu meseleye dair yazı yazan bütün Grek ve Lâtin müellifleri tarafından kabul edilmiştir. Herodotos'a göre, garbi Anadoluda sakin Lüdilerle Karlar ve Müslerin bir dil konuşan üç kardaş millet oldukları; Strabon'a göre Anadoludaki Müslerle bir ırktan olan Balkan yarımadasındaki Müslerin uruk ve dilce Trak oldukları; birçok Grek ve Lâtin müelliflerine göre de, Trakların Skütlerle bir dil konuşmuş oldukları, bildiğimiz şeydir. Bu suretle, etruskça ile türkçe arasında müşterek dil unsurlarının bulunduğunu derpiş etmek, asla gayri ilmî değildir. Etnoğrafiyi olduğu kadar dilcilik ve kültür işlerini alâkadar eden Etrusk sorgusuna, vaki olabilirse, mümkün olan ışığı serpmek için, dilimizden etruskçanın kısmen varisi bulunan lâtince ve italyancaya kültür ve saire kelimelerinin geçip geçmediğini tetkik etmek, ve, bir neticeye varılabildiği takdirde, ilmen kabul edilebilir lûgatçeler dizmek gerektir.

III — Dialektologi.

Bu bilgi dalının uğraştığı şey, geoğrafi, tarih ve etnoğrafiye dayanır birtakım sebepler altında parçalanan bir dilin bölündüğü muhtelif tarzdaki konuşmaları, aralarında — ve, şimdiki halde mevcut

DİL KURUMU KÜTÜPHANESİ

Türk dialektologisi sahasında yapılabilecek şey, Türk dilinin muhtelif dialektlerini tetkik ederek, dilimizin ilmî vaziyetini tesbit etmek; bu dialetklerin müşterek sözlerinin en eski şekillerini yakutça ve çuvaşçadaki mukabillerile mukayese ederek bulmak; lehçemizden başka lehçelerde bulunup kökleri bizim köklerimizle izah edilebilen ve bizde eksik olup mevcudiyetleri elzem görülen kelimeleri meydana çıkarmak; Anadoluda halk tarafından konuşulan dil eksiksiz toplandıktan sonra, bu söz hazinesini ve edebiyat dilimizde kullanılan öztürkçe dil kaidelerile öztürk kelimelerini, Türk dialektlerinin mukayesesinde, ve yapılacak yeni kelime ve ıstılahların ihdas usulünde esas tutmak olacaktır.

Türk dialektlerinin mukayesesi, ancak Avrupa ve bilhassa Alman, Rus, Macar ve Leh bilginleri tarafından yapılmıştır. Türk dialektologisinden bahsederken, Radloff'u hatıra getirmemek mümkün değildir. Bu zatin ve diğer Türk dialektologisi araştırıcılarının minnete lâyık uğraşmalarının ikmal edilmesi, yeniden tetkike konması, çok nafi olacaktır. Bununla beraber, dialektologinin en mühim yardımcılarından birinin fonetik olması; ve şimdiki şartlar altında bütün türklük ellerini gezerek kulak ve aletle ciddî tetkikler yapabilecek bilginlerimizin bulunmaması; bu işi güçleştirmektedir. Herhalde, içinde bulunduğumuz Anadolu ve Rumeliden başlamak, hervakit mümkündür.

En eski muhaceretleri bir yana bırakarak diyebiliriz ki, ortayaşta, tarihî ve içtimaî sebepler üzerine beşiklerinden ayrılarak dünyanın dört bucağına yayılan Türk milletinin bilhassa şimaligarbî ve cenubugarbîye doğru yürümüş olan kısımları, yeni memleketlerinde metin surette yerleşmişlerdir. Bu memleketlerde muhtelif coğrafî şartlar bulunmuş olduğu gibi; oraya, asırların süreğinde, yalnız veyahut bir amirin emri altında olarak Moğullarla beraber gelmiş olan Türkler, hem bu Moğullarla, hem yerli ehali ile: şimalde, Slavlar ve sporad halinde yaşayan Fin-Ugurlarla; batıda da, en eski Anadolu kavimlerile kaynaşmış Skütlerden veyahut Skütlerin uruktaşlarından ibaret olan Traklar, Frügler, Hetler, Medler ve saire ile; bunlardan başka, Anadoluda ve Rumelide bulunmuş veya bugün bulunan birkaç milletle; yerine göre ufak veya büyük bir nisbet dahilinde karışmışlardır. Püblisist Paul Rohrbach, batı Türkleri kadar karışık bir milletin dünyada bulunmadığını ilerisürmüştür. Milletin beşiği olmuş olan Türkistanda da, ortayaşta, bir Türk-Moğul-Pars halitasını müşahede etmek mümkündür. Bu sebeplerden, halk

az kişi tarafından söylenmiş olan grekçenin kıymeti, linguistiğe göre, en çok konuşulan dillerin kıymetinden daha aşağı değildir. Ve şüphesizdir ki, türediği dilin karşısındaki vaziyetine göre, edebiyatı olmıyan veya az zengin bulunan bir dialekt, akrabası bulunduğu edebi dilden yine linguistiğe göre, daha kıymetli olabilir; ekseriyet üzre de, daha kıymetlidir.

Demek, bugünkü günde, bir linguist veya bir filoloğ, dialekt vesikalarından asla feragat edememektedir. Şunu unutmamalıdır ki, dialektologi tetebbüleri, linguistiğin eski gramerin emri altından çıkmasını ve bu iki bilginin ayrı ayrı yollara girmelerini temin etmiştir. Eski gramer, dialektleri hiçe sayıyordu. Linguistik ise, bunlara en mühim yeri vermektedir. Sebep te, bu bilgiye lâzim olan dil vesikalarından dialektlerin öne serdiklerinin, edebî dil tarafından serilenlerden daha tabiî, daha gayrisun'î olmasıdır. Dialektten daha aşağı sayılan patua'lar ile pek mahdut bir memleket kısmında sürümü olan konuşmalar dahi, linguistik için pek mühimdir. Gerek dialektlerin, gerek patua ve mahdut konuşmaların fonetik ve semantiği, umumî linguistiğin birçok problemlerini çözmeğe yaramış malzeme vermişlerdir.

Dialektologi, 1870 sıralarında doğmuştur. Fonetik te, o tarihlerde kuvvet kazanmış olduğundan, metodlarını bu yeni bilgiye tatbik etmiştir. Filvaki, dialektleri en ziyade biribirinden ayıran, ses sistemleridir. Ve bu sistemlerin tefriki sayesindedir ki, dialektlerin bölünmesi mümkün olmaktadır. Ondan dolayı, her dialektoloğ, ayni zamanda bir fonetikçidir. Tabiî, dialektoloğ, her şeyden evvel, dilciliğin bütün şubelerinde mahir bir adam olmalıdır. Herhalde, dialektologide fonetik yazı veya yazı kombinezonları kullanılmakta; akraba edebî dilin grafisi, çok kere, bu dile yakın dialektleri yazmak hususunda kâfi görülmemektedir. Sırf bilgi için, gözle görülüp okunan değil, ancak konuşulan dil mühimdir; ve bu dili, olduğu gibi tesbit etmek zarureti vardır.

Dialektoloği, epey genişlik kazanmıştır. Bilhassa German ve Lâtin dilleri bölümleri içinde birçok malzeme toplanmış, ve tetkik edilmiştir. Bu malzeme ve daha her gün toplanılanı, dilcilerin önünde yeni tetebbü sahaları açmaktadır. Bu malzemenin ne suretle istismar edildiğini gösteren eserler arasında, hernekadar biraz eskimiş ise de, eyi surette tertip edilmiş olan *Atlas de Linguistique de la France*, Türk dialektlerinin tetkiki sırasında usullerinden istifade edilmesi icap eden bir kitaptır.

Dialektologi görüş noktasından, Türk dili, Radloff'a göre, şöylece dört büyük grupa ayrılmaktadır :

— Altay dağlarında ve civarlarında söylenen doğu dialektleri;

— İrtiş'ten Nijni - Novgorod'a kadar uzanan memleketlerdeki şimal (Radloff'a göre batı) dialektleri;

— Çin ve Rus Türkistanlarında söylenen Orta Asya dialektleri;

— Türkmenlik, Azerbaycan, Kafkas, Kırım, Anadolu ve Rumelide konuşulan batı (Radloff'a göre cenup) dialektleri.

Türk dialektleri arasında hangisi daha arkaiktir ? Dilin beşiği olan Orta Asya dialektleri, belki birçok hususta ilmî araştırmalar için esas olabileceklerdir. Bununla beraber, türkçenin en eski abidesi olan Orkhon kitabesi dilinin en ziyade dialektimize benzediğini unutmamalıdır. Zaten, Türk kök ve ekleri, okadar az değişmiştir ki, hem ilmî hem pratik sebeplerden, memleketimiz dialektinin ve alt - dialektlerinin her araştırma işinde öbür Türk dialektlerile hiçolmazsa müsavi basamakta bir unsur olarak kullanılması, gerek ve uygun görülmektedir. Bütün Türk dialektlerindeki kelimelerin tahlil ve şuur ile tetkik edilmesi suretile, bir Türk dialektleri atlasının yapılması, Türk Dili Tetkik Cemiyetinin ve alelûmum Türk bilginlerinin müstakbel vazifeleri arasında sayılabilmektedir.

IV -- Morfologi .

Bu bilgi dalı, dilin unsurlarını teşkil eden kelimelerin mürekkep bulundukları daha eski iki veya daha ziyade unsurun yanyana gelmesi neticesi olarak vücude gelen şekilleri halletmekle; sarf nisbetlerini gösteren morfemlerin, yani isim ve fiil tasriflerine ve yahut yeni kelime yapılmasına yarayan ön -, iç- ve ardeklerin rolunu tetkik ve tespit etmekle; kelimelerin iştikak ve teşekkülünü tetebbü etmekle uğraşmaktadır. Morfologi, bu suretle, söz kısımlarının derin bilgisinden ve, süntaks hariç olmak üzre, gramerin filosofisinden ibarettir. Bununla beraber, gramere aidiyeti kabul edilen morfemlerin, yani fiil ve isim tasrif eklerinin cümle ve alelûmum ifadedeki mevkileri, mütabekatleri ve diğer rollarile uğraşmayıp, ancak asıllarını aramaktadır.

Morfologiyi semantiğin bir şubeşi addedenler bulunmuşsa da, bu sonuncuya ancak beşer fikrinin kelimeler ve ifade ile olan münasebetinin tetkikini bırakmak, ve morfologiye dilin ancak mukan-

dilimizin muhtelif şekillerile başka Türk dialektlerinin halk aslından olan mukabil şekillerinin mukayesesinde, bu etnoğrafik unsurların yapabilmiş oldukları tesirlerin de araştırılması; binaenaleyh, muhtelif halk türkçelerindeki kelime, tabir ve konuşma tarzlarında görülen değişikliklerde bu unsurların oynayabilmiş oldukları rolun meydana çıkarılması lâzımdır.

Bu tarihi, coğrafi ve etnoğrafik sebepler, tabiatile Türk kavimlerinin tip ve dil noktasından bir takım değişikliklere uğramaları neticesini getirmiştir. Bununla beraber, Türk kavimleri arasındaki dialekt farkları, bu kavimlerin arasındaki büyük mesafelere ve tabii haillere rağmen, ayrı milletler teşkil ettirecek basamakta büyük değildirler. Ve, şüphesizdir ki, yanyana sakin olup birçok asırdan beri tek bir kültür ve din dili kullanan Almanlar katındaki dialekt farklarından daha ziyade göze çarpmayacak kadar ufaktırlar. Filvaki, Almanyanın Coburg şehri civarındaki köylülerin dialekti, demiryolla birkaç saat ötede kâin Thüringen ülkesi köylüleri tarafından büyük güçlükle anlaşılabilmektedir. Halbuki, Türk dialektlerinin büyük güçlükle anlaşılması için, aralarına binlerce kilometrenin girmesi lâzımdır. Birçok tarihçi ve müsteşrikler, Türk dilinin bilinmesile, Adria denizinden Pekin'e kadar zahmetsizce seyahat edilebildiğini yazmışlardır. Bu hal, Türk dilinin muhtelif dialektlerindeki farkların nisbeten az bulunmasından ileri gelmektedir.

Türk dialektleri arasında adeta dialekt vaziyetinden çıkıp müstakil dil haline geçen, ancak cüvaşça ve yakutça gösterilebilir. Muhtemeldir ki, bunları söyleyen kavimler, başka kavimlerle büyük mikyasta karışmış olmaları üzerine millî gövdeden uzaklaşmışlardır. Çuvaşça ile yakutça, biribirine yakın olan Türk dialektleri ile mukayese edildikleri zaman, önümüze mühim fırkalar sermektedirler. Birçok Türk sedasızlarla sedalıları, bu iki dildeki mukabillerinde mühim tebeddüllere uğramış bir halde görülmektedirler. Ancak bu fark ve tebeddüllerin sebebi anlaşıldıktan sonra, yani bütün Türk dialektlerile beraber çuvaşça ve yakutçanın önümüze koyduğu dil malzemesinin inkişaf ve tekâmül safhaları, tarihî ve mukayeseli usullerle araştırılıp bulunduktan, bu suretle de yeni, orta ve eski türkçeler tespit edildikten sonradır ki, *ilktürkçe* adını alabilecek olan, gelecek Türk dilcilik bilgisinin her türlü araştırmalarında esas tutulacak olan dilimizin en eski şekli, elde edilebilecektir.

deki vurgusunun keyfiyetine ve kendi halk dillerinin zaruretlerine bakmayarak, yani vurgusunun yerini değiştirerek, *portique* şeklini vermişlerdir. *İcus* nisbet ekile biten lâtince kelimelerdeki vurgu, bu ekin önündeki hecede bulunmaktadır. Bu hale nazaran, *icus* ekile ve vurgu *i* üzerinde olmak suretile *ique* şeklinde fransızcaya giren lâtince kelimeler, halis fransız fonetiğile, büsbütün başka ve tanınmaz bir şekle gireceklerdi. Fransızcanın morfologi tarihini bilenlerce belli olduğu veçhile, *ique* eki, ancak ilmî olarak, yeni devirlerin erişmesinden sonra ve Fransız dilinin fonetik kaidelerine aykırı surette alınan kelimelerle beraber bu dile girmişlerdir. Romınlar da, romıncanın aslı olan lâtincedeki *icus* ekini terkettikten uzun asırlar sonra, dillerine ilmî bir şekil vermeğe kalkıştıkları zaman, birkaç başka Lâtin ekile beraber, biraz evvel gösterdiğimaz kısa tarzda almışlardır.

Türk Morfologisi sahasındaki dilcilerin uğraşları, Türk kök ve eklerinin rol ve kuvvetini anlamak için bunların ne suretle teşekkül ve ırtibat ettiklerini, negibi unsurları ihtiva eylediklerini araştırmak; bu kök ve eklerin eski ve yeni, ölmüş ve diri şekillerini keşfedip, bunlarla, mümkün olduğu basamakta, Türk dilinin zenginliğini temin etmek; lüzumları olduğu halde hayatiyetleri bizde azalmış olanları, değerlerinin tahlili suretile, yeniden diriltmek çarelerine baş vurmak olacaktır.

Türk kökleri, fonetik görüş noktasından dayanıklı olduğu gibi, iptidailikten uzaklaşmış bir halde bulunmaktadırlar. Hepsi tekheceli olan veya tek bir heceye irca edilebilen köklerimizdeki sedalının, umumiyet üzre, hem başında hem sonunda sedasızlar mevcuttur. Bu suretle, Türk köklerinin, iptidaî bir ses temsil etmesinden ziyade, halk tarafından asırların süreğinde düzgün bir şekle konmuş bir ifade vasıtası oldukları anlaşılmakta; yani bu köklerin sedalılarla sedasızları sisteminin, en ziyade inkişafa mazhar olmuş dillerin sistemi kadar kuvvetli bulunduğu görülmektedir. Türk kökleri, malik oldukları sedalının başında ve sonundaki sedasızların rolunun belirmesine müsaade ederlerse, dilimizin teşekkül ve inkişafı esâslarını zahire ihraç edeceklerdir. Bu sedasızların rolunu keşfetmek, herhalde pek güç olmakla beraber, gayrimümkün bir ameliye teşkil etmeyecek gibi görünmektedir. *Evirmek*, *çevirmek*, *devirmek* mastarlarının tetkiki, bu hususta, bir dereceye kadar kanaat getirtmektedir. Mezkûr ameliye, Hind - Avrupa dilleri grupunda, ezcümle aslîliği ve sedalılarla sedasızlar sisteminin

nen birtakım maddi cihetlerine ait uğraşmaları hasretmek, daha doğrudur. Herhalde, morfologi, semantiğe sağ el hizmetini görmektedir.

Bazı dilcilere göre, kökler, ilk şekli *a* olmuş ve iylâllerle başka şekiller de alabilmiş olan sedalılardan ve bir sağır *a* 'ya dayanan sedasızlardan ibarettir. Sedalıların başına veya sonuna veyahut her iki tarafına, manayı renkleştirmeğe yarayan sedasızların geçmesile ikinci sınıf kökler husule gelmiştir. Eskiden müstakil köklerden ibaret iken, sonradan, oynadıkları rol itibarile, ayrı olarak mana ihtiva etmeyen veyahut ihtiva etmediği zannedilen bu sedasızlardan öne konulanlarının ekseriyet üzre adverb işini gördüğü; ve köklerin manasını tadil ettiren, öz manası asırların süreğinde unutulan ekler olduğu, sezilmektedir.

Eklerin bazıları, bu günkü günde tamamile diri olduğu halde, bazıları, ancak tarihî veya tarihten evvelki devirlerde köklere katılmıştır. Bu sonrakilerin rolları ve hareket kabiliyetleri, bugün sönmüştür; yani bunların her arzu edilen yere konulması imkânı, kalmamıştır. Bu sonrakilerin tipi olarak, birlik ifade eden ve bazı grekçe kelimelerde halâ görülebilen *a* önekini zikredebiliriz ki, bunun menfi kelimeler yapmağa yarayan gene ayni dilin *a* önekile karıştırılmaması, icap etmektedir. Bazı ekler de, bir milletin katında öldükten sonra, yeni bir dirilmeye mazhar olmuşlardır. Bu türlü eklerden de misal olarak, Neolâtin dillerinden fransızca ile romıncanın, ilmî diller haline girmeğe başladıkları zaman, bozulmalarından evvelki öz şekillerini arz ve temsil eden lâtinceden almış oldukları, yani kendi hazinelerinden gerialmış oldukları *icus* ardekini gösterebiliriz. Bilindiği gibi, bu ek, mevzuubahis yeni dillerde, *ique* ve *ic* şekillerinde mevcuttur.

Dilcilerce tanılmış bir keyfiyettir ki, fransızca üzerine, hüküm süren bir fonetik kanununa tevfikan, lâtincenin vurgusunu (accent'ını) olduğu yerde bırakmıştır. Diğer taraftan, fransızcada vurgu, kelime sağır *e* ile bitmezse, sonda; sağır *e* ile biterse, buna takaddüm eden hecede bulunmaktadır. Bundan dolayı, *porticus* ve *pertica* gibi vurguları *o* ve *e* üzerinde bulunan iki lâtince kelimeyi Fransız halkı, vurguyu gene *o* ve *e* üzerinde saklamak suretile ve iki istihaleden sonra, *porche* ve *perche* şekline koymuştur. *Porche* şeklinde iken lâtincedeki manası biraz tegayyür eden *porticus* kelimesini, yeni devirlerin hulûlünden sonra eski manasile yeniden aldıkları zaman, Fransız bilginleri, bu kelimeye lâtince-

havi bütün kelimeleri liste halinde toplamak; ve bu kelimelerin mukayesesi sayesinde, bu çeşit eklerin hakikî ve kat'î manasını anlamak; bunların hepsini değilse bile bir kısmını, ifadeye en ziyade yarayacak olanlarını yeniden canlandırmak; ve her günkü istimale arzetmek; tamamile matlûba muvafık bir teşebbüs olacaktır ki, buna dil bilginlerimizin ehemmiyet ve acele ile girişmesi, icap etmektedir.

Eklerimiz üzerinde yapılacak tetkik, bilhassa, bunlardan azamî basamakta istifade çarelerini araştırmak, bunlardan bazılarının elastikliğini artırmak için olmalıdır. Meselâ, dilimizin ekler görüş noktasından tek büyük eksikliğini teşkil eden nisbet ekini istihsal etmek için, gene nisbet için kullanılan, fakat ancak zaman veya mekân gösteren zarflara katılan bir ekten istifade edilebilecektir. Mevzuubahis ek, *ki*'dir ki, *sabahki*, *akşamki*, *yarınki*, *dünkü*, *yukarıki*, *aşağıki* gibi zarftan yapılmış ve nisbet, aidiyet gösteren sıfatlarda; *evdeki* gibi *de* morfemile yapılıp tavsif edilecek bir isim alabilen sıfatlarda; ve *evinki* gibi muzafünileyh morfemile yapılıp tavsif edilecek bir isim alamayan zamirî teşekküllerde görülmektedir. Bir sözekinin, alelûmum eklerin taşıması lâzımgelen hassaya malik olmasiçin, kelimenin mücerret halindeki şekline veya ayni vaziyette bulunan nekre mefulünbihe katılması, pek uygundur, adeta şarttır. *Ki* eki mevzuubahs'iken, bu şart, alelâde dilde, yukarıda gösterilen zarftan yapılmış sıfatlara benzer kelimelerden başka yerlerde görülmemekte ise de, bir yurttaşın bildirdiğine göre, kaybettiğimiz Rumelinin bir kısmında bir hususî halde mevcut bulunmuştur. Bu zate göre, o memleketteki eski kazalarımızın birinde, " *Ömerlere, Ömerinkilere gittim* „ denildiği gibi, *Ömerkilere gittim* dahi denilmiştir. Diğer bir yurttaşımız, *ki*'nin mücerret halindeki bir isme katılmak suretile sıfat yapmağa yaradığını, nerede gördüğünü hatırlamadığı *Harzımkı (Harizmki)* gibi Orta Asya Türk müelliflerinden biri tarafından kullanılmış bir kelime ile istişhat eylemiştir.

Kelimenin mücerret veya nekre mefulünbih halinde katılabilecek ve arapçanın nisbet *î*'si kuvvetini tamamile haiz olacak bir veya, fransızca ile diğer Avrupa dillerinde olduğu gibi, birkaç eki dilimize kazandırmak, dil inkilâbımızın en mühim keyfiyetini teşkil edecektir, kanaatindeyiz. *Lisanî*, *sinnî*, *aynî*, *şemsî*, *beylî* gibi iptidaî mefhumlar ihtiva eden kelimelere mukabil öz türkçe kelimeler kullanabilmek, meselâ *dişki beti (sinnî harf)*

fonetik dayanıklığı belli olan arnavutçada daha ziyade sezilebilir. Meselâ, bugün yaşayan *mb* önekile yapılmış olan bu dildeki *mbars* kökü, bugün ölmüş *b* önekile yapılmış daha eski fakat dilde diri *bars*, *bar*, *bâ* köklerine ; bunların da hepsi, birçok müştakları sayesinde eski mevcudiyeti sezilebilen bir *â* köküne dayanmaktadır. Bu kökler, lâtince ve grekçe *fero*'ya ve emrihazırı *bar* şeklinde bulunan parsça *bordan*'a tekabül ediyorlar. Bu misaldeki sedalının önünde duran sedasızlar, önek halindeki edatlardır. Tabiî Türk köklerinin başındaki sedasızın paleontologik bir adverb- önek veya başka bir şey olup olmadığının tetkiki, birinci derecede lüzumlu bir keyfiyettir.

Türkçede önek olmayıp, ancak ardek bulunduğu iddiası mevcuttur. Bu iddia doğru değildir. Doğru olan, öneklerin pek çok kullanılmadığı, ve tam bir morfem haline gelmediğidir. Çünkü, türkçede bazı fiillerin önüne gelen *ileri, geri, gene* gibi sözler, önek sayılabilecek kelimelerdir; ve şüphesiz, *ilerigelmek* kelimesi, lâtincenin *provenio*'sile grekçenin *proerchomai*'ına tekabül etmektedir. Herhalde, Türk köklerinin ilk teşekkülü sırasında, yani paleontologik devirlerde rolu unutulmuş ön-, iç- ve ardeklerin türkçede mevcudiyetleri, bu köklerin tetkiki sayesinde sezilebilmektedir. Meselâ, biraz evvel sözünü ettiğimiz *evirmek, çevirmek, devirmek* kelimeler serisinde *ç, d* eski Türk öneklerinin; *yakmak, yanmak* ve *savmnk, satmak* (savdırmak) kelimelerinde de eski *ya* ve *sa* köklerinin izleri görülebilmektedir. Türk köklerini en sade şekline irca etmek; önlerine veya artlarına gelebilmiş yeni unsurların mana ve medlûlünü bulmak; Türk dil bilginlerinin yapacağı araştırmaların mühim bir kısmını teşkil edecektir.

Türk eklerinin sayısı, yetişiktir. Bununla beraber, Arap sözlüğünden avuç dolu kelimeler alırlarken, atalarımız, eklerimizden istifade etmesini düşünmemişlerdir. Bunun için, dilimizde öneklerin kullanılması azdır; ardeklerin de kuvvet ve rolları tamamile taayyün etmemiş gibidir. En ziyade kullanılan önekler, ekseriyet üzre, adverb'tirler, ve inkişafa müsteit bulunmaktadırlar. Ardekler ise, nisbeten daha ziyade inkişaf etmişlerdir. Bu sonrakileri ikiye bölebiliriz: Arzu üzerine her yere girebilen ekler; rolları unutulmuş ve ancak mukannen miktardaki birtakım kelimelere katılabilenler. Meselâ, *lik* eki, her sıfatın sonuna gelebilir. Fakat, *kumsal* ve *uysal* kelimelerindeki *sal* ile, meselâ, *kayasal* veya *kansal* yapılmamaktadır. Rolları unutulmuş ekleri

sinde olduğu kadar, dialekt ve patuaların kucağında yapılmıştır. Fonetikçiler, seslerin çıktığı yerlerden, akciğerden ve ses kirişlerinden ağızdaki uzuvlara kadar bütün ses cihazını tetkik etmek için sesyazar makinalar yapmışlar; fonetik lâboratuarlarını kurmuşlardır.

Sedalıların serisinde ilkönlü ve basit bir sesin bulunduğu, ve, bu sese yeni bir sesin ilâvesile, yani birtakım iylâller neticesi olarak, basit oldukları fikrini veren yeni seslerin geldiği bellidir. Bütün ilerigidişlerine rağmen, fonetik, bu iylâllerin muhtelif dillerde tabi oldukları kaideleri, kanunları, bugün bile, tamamile tespit edememiştir. Bu kaideleri bulmak ise, fonetiğin en esaslı maksatlarından birini teşkil etmesi icap etmektedir. Meselâ, almancada mevcut *Umlaut* denilen fonetik halin esasını bulmak, Hind-Avrupa ile Samî kavimler dillerinin bir asillik alâmeti telâkki edilen *eğilme*nin manasını anlamak demektir. Bu eğilmenin ne olduğunu göstermek için, *Bruder* gibi bir kelimenin cemilenmesinde husule gelen sedasız tadilini ileriye sürmek yetişik (kâfi) gelmektedir. Bu kelime, linguistiğin muhtelif dallarının yardımı ve eski diğer Hind-Avrupa dillerinin önümüze serdiği malzemenin verdiği tahlil kabiliyetile, bize, biri mürekkep ve sıfat diğeri basit ve isim olan iki kelimeden, *bru (br-u)* ve *der*'den müteşekkil bir müfret veriyor ki, cemi, Hind-Avrupa dillerindeki müzekker cemi morfemile yine iki kelimeden, *brui* ve *deri* (yahut *i*'lerin sedasızlaşmaları, yani *y* gibi okunmaları üzerine, *bruj* ve *derj*)'den müteşekkil bir kelime husule getirmektedir. İlk almancada kelimenin sonunda bulunabilmiş olan *j*'lerin, bir sedasıza dayandıkları takdirde, ortadan kalkmış oldukları, şimdiki almancanın gözümüz önündeki yapısının tetkikinden de anlaşılmaktadır. Görüliyor ki, bir asillik alâmetinden ziyade bir tesviye suretini, bir iylâli temsil etmekte olan bu *Umlaut*, bilhassa, kelimelerin mürekkep olduğunu meydana çıkarmak noktasından mühim bir fonetik fenomenidir.

Pek yakın mahreçlere ait olan sedasızların serisinde, bir basit sesin ve bu sese yeni bir ses ilâvesile husule gelen seslerin bulunduğu; bu seslerin tahlilile belirmektedir. Grekçede *ch (kh)* ph *(f)* ve *th* (arabî peltek *se*)'nin birçok yerlerde *k*, *p* ve *t* ile *h*'nın mezcinden husule geldiğini; meselâ, *apo* önekile *hairô* kelimesinden yapılan *aphairô*' daki *ph*'nın ayrıca *p* ve *h*'dan geldiğini; bunun ise, eski tarihî zamanlarda *afairô* (afayroo), daha sonra da *aferô* ve *aferò* talâffuz edildiğini, biliriz. Hind-Avrupa

söyleyebilmek, dilimiz için pek faideli olacaktır. Arapların yunanîceden alarak dillerinin dönmemesi üzerine, vurgusu *i* üstünde olan *geografia*'dan yaptıkları *coğrafya* kelimesi yerine doğrudan doğruya kaynağından alarak kullanmamız daha uygun olan *geoğrafi* gibi bir kelimeye *ki*'nin ilâvesile teşekkül edecek olan bir *geoğrafiki* sıfatı, bugün zarurî surette kullanılan *coğrafî* sıfatının yerini tutabilecektir. *Geoğrafiki* kelimesi sayesinde, türkçe ile eski grekçe ve azçok fransızca arasında müşterek türkçe, yani türk ekile yapılmış olmakla beraber şekil itibarile bu üç dilde müma-sil türkçe bir sıfat elde edilebilecek; meselâ, *recherches géographiques* yerine *geoğrafiki araştırmalar* denilebilecektir.

V — Fonetik:

Bu bilginin mevzuu, kelimelerin müteşekkil oldukları sedalı ve sedasızların gerek mezc ve iylâl, gerek tekâmül, aşınma ve analogi (kıyas) neticesinde uğradıkları halleri, tadilleri tespit etmek; bu hususta araya giren kanunları keşfetmektir. Bu bilgi dahi, morfoloği ve diğer linguistik dalları gibi, XIX. asırda kurulmuş; şimdiye kadar büyük denebilecek ilerigitmelere mazhar olmuştur. Denebilir ki, fonetik, linguistiğin en eyi teşekkül etmiş kısmıdır. Linguistler, kelimeyi terkip eden unsurların hepsine nüfuz edebilmek için, fonetiğe çok ehemmiyet vermelerinde haklı olmakla beraber, bu bilgi dalındaki araştırmalarından dolayı, semantiğe verilecek pek çok vakit bırakmamışlardır. Bu yüzden, semantik, fonetiğe nisbetle gerikalmıştır. Halbuki, bu iki bilgi, biribirine yardım etmezlerse, kelimelerin ve alelûmum dilin mahremiyetine kadar nüfuz etmenin imkânı, hasıl olmamaktadır.

Fonetik, sedalı ve sedasızların uğradıkları tadillerin, eskiden tagayyür şimdi tekâmül denilen hallerin sebebini araştırmış; bu bapta kanunlar koymuştur. Bu kanunlar, umumî olmayıp, bir dile, bir dialekte veyahut bir patua'ya mahsusturlar. Haricî ve sun'î tesirler altında kalmamış münkeşif veya az münkesif bir dile tatbik edildikleri zaman, bu kanunlar, hervakit dayanıklık ve değişmesizliklerini belirtmektedirler. Fransızcanın *ique* ardekinden bahsederken, eski lâtinceden halk fransızcasına geçen kelimelere eren fonetik halin ne fonetik kanununa dayandığını göstermiş idik. Fonetik kanunlarının keşfi için baş vurulan ameliyeler, bilhassa diri varlıklar üzerinde ve ilerilemiş dillerin aslî unsurları çevre-

i - nin *eye (eya)* - dan,

ö - nün *eve, evi (eva, evı)* - dan,

ü - nün *öve, övi (öva, övı)*, belki de, *ivi, ive, (ivı, iva)* ve saireden yapıldığı fikrini vermiştir.

Türk sedasızlarından mürekkep olanlarının hangi iki sesin mezcinden husule geldiğini de tetkik etmek; fakat, pek karanlık olan bu sahada yürürken, çok uyanık davranmak lâzımdır. Filvaki, bir seri teşkil eden harflerden hangisinin basit veya mürekkep bulunduğunu bulmakla, Türk köklerinin değerlerini keşfetmek işinde yapılacak ilerigitmeler, pek mühim bir mahiyeti havi olacaktir. Şüphesizdir ki, bir seriden olan *s* ve *ş* seslerinin fonetik değerlerini araştırırken, *s*'in *ş* ve *z*'ten mürekkep olduğu, meselâ, *asmak* (macarca imlâsile *aszmak*) kelimesinin *aşızmak*'tan husule geldiği neticesine ilmî ve kat'î surette varabilirsek, diğer sedasızların da tahlilini bilgi ve kat'iyetle yapabilirsek, ezcümle, eski zamanlarda *ayak* yerine kullanılmış olan *adak* kelimesindeki *zel*'in varlık hikmetini ve saireyi bulursak, dilimiz köklerinin esasını, manasını, filosofisini keşfetmiş olacağız. Bu iş, son derecede ciddî ve ihatalı, uzun ve yorucu araştırmalar talebetmektedir. Kaldı ki, Türk köklerinin bu tarzdaki tahlilini yapmadan, kat'î bir Türk dilciliğini kurmanın imkânı hasıl olmayacaktır.

Biraz evvel renkleşme ile tavsif ettiğimiz hal, eğilmeden başka bir şey değildir. Türkçeyi Hind - Avrupa dilleri kadar tetkik etmek vaziyetinde bulunamamış olan Avrupa dil bilginleri, bu eğilme kabiliyetini türkçeye vermek istememişlerdir. Muhakkaktır ki, yetişik bir tetkik, Türk köklerinde eğilme denilen fonetik halin daimî surette araya girdiğini; şukadar var ki, bu halin paleontologik olduğunu; yani Türk dil abidelerinin varlığı zamanından çok eski bir devirde teşekkül ettikten sonra, bu köklerin donduğunu meydana çıkarmaktadır. Meselâ, *nazar* manasına gelen *bakmak* ile *intizar* manasına gelen *beklemek* kelimeleri mukayese edildiği takdirde, arayere bir eğilmenin girdiği; *ilim* manasına gelen *bilmek* ile *bellemek* (taallüm), *belgi* (alâmet) *belirmek* (alen) kelimelerine nazaran, işaret, alâmet yapmak manasına gelmiş olduğu gözüken *belmek* gibi bir kelime arasında ayni halin hadis olduğu, anlaşılmaktadır. Eksikliklerine rağmen, Vàmbéry'nin *Türk - Tatar dilleri etümologili Lûgati*, bu bapta mukni örneklerle düşünceleri havidir.

dilleri arasında en kabili-tahlil dil görünen, binaenaleyh en arkaik mahiyeti saklamış olduğu anlaşılan arnavutçada da, *f*, *th* (arabî peltek *se*), *dh* (arabî *zel*) ile *z*' in : *pv*, *tv*, *dv*, *şv*' den mürekkep olduklarını, analüs neticesinde bulmak, mümkündür.

Dilimizde ve diğer Türk dialektlerinde mevut sedalı ve sedasızların değişikliğinde araya girmiş olan amillerin neden ibaret olduğunu, Ural - Altay dillerinde mevcut sedalılar ahenginin neye dayandığını, *eğilme* (flexion) denilen lisanî halin eski zamanlarda dilimizde mevcut olup olmadığını araştırmak; Türk sedalılarında negibi iylâllerin, sedasızlarında negibi bir mürekkepliğin arayere girdiğini tespit etmek; bu hususta dialektologiden azamî derecede istifade etmek, Türk bilginlerine düşen bir vazifedir.

Dilimiz fonetiğinin esasını teşkil etmesi icap eden sedalı ve sedasızların tahlili işi, şimdiye kadar kimsenin merak ve dikkatini celbetmemiştir. Bununla beraber, her dilde olduğu gibi, türkçede de, sedalı ve sedasızların basit ve mürekkep olduğunu düşünmek; ve bu noktadan yürüyerek, birtakım keşifler peşinde koşmak, neticeleri zengin ve esaslı bir ilmî hareket teşkil edecektir. Buna mebni, dilcilik bilginlerini düşünceye ve araştırmalara sevketmek maksadile, itiraz götürmez ve kat'î bir kanaat takdimini iddia etmemekle beraber, Türk sedalılarının teşekkülüne yani Türk iylâllerine dair düşündüklerimi, burada muhtasaran arzetmek istiyorum.

Dilimizin en eski köklerinin ancak *a* sedalısından ve bunun başına geçen sedasızların terekkübünden husule gelmiş hecelerden ibaret olduğu, bu hecelerin sonuna yeni sedasızların ilâve edildiği, bu hecelerdeki *a*' ların birtakım iylâller neticesi olarak Türk sedalılarının diğer yedi renkleşmesine sokuldukları, anlaşılmaktadır. Mukayese ve tetkikat, *a*' ya, yerine göre *y*' nin veyahut *b* ve *ğ* sedasızlarının inkişafı olabilen *v*' nin ilâvesile yeni sedalıların husule geldiğini göstermiş ;

a - nın basit olduğu,
ı - nın *aya (aye)* - den,
o - nun *ava, avı (ave, avi)* - den,
u - nun *ova, ovı (ove, ovi)*, belki de, *ıvı, ıva (ıvi, ıve)* ve saireden teşekkül ettiği ;
e - nin *ayı (ayi)* - den,

atmak lâzımdır. Türkçede vurgu mevcut olmakla beraber, iki seda mıktarındaki uzatma vurgularından yani metlerden masundur. Üç dilin mezcile yaratılan Osmanlı edebiyatının, bilhassa manzum edebiyatının ilettiği gayritabiî zevke alışmış bir adama, türkçedeki metli arapça veya parsça kelimelerin talâffuzu, güzel görünebilir. Bu hususta, düne kadar kullandığımız aruz ve saire, bize bu zihniyeti verebilmiştir. Hakikatte, metli kelimeler, yavaş ve ağır talâffuzlarile, dilimizin sinirli, keskin, energik yürüyüşünü çekilmez bir betaet, bir sinirsizlik ve bir tembelliğe ulatarak çirkinleştirmektedirler. Onun için, metli arapça ve parsça kelimeler, dilimizden, tamamile atılmalıdırlar. İnkılâbın verdiği fırsattan istifade ederek, dilimizi, yeni uğraşlara müracaat etmekten kurtarmış olmak için, bir defada, malik olduğu güzelliğin belirmesine mani olan hallerden korumak; ve kelimelerinin savtî ahengine mugayir olarak bir arada kalın ve ince sedalıları havi olmasına bir şey denmese bile, metli olmalarına tahammül eylememek icap etmektedir. Diğer taraftan, yeni yapılacak kelimelere dahi mümkün olduğu kadar güzel talâffuzlar vermek için, yanyana dizeceğimiz seslerin ahenkli olması, meselâ, biribirine yakın geldikleri zaman, çok hışırtılı olduklarına binaen, pek güzel bir ahenk vermeyen *c* ve *ç* sesleri arasında büyük mesafe bırakılması, uygun olacaktır.

***

Hergünkü bir kullanışı olan bir yazının tamamile fonetik olması ihtimali yoktur. Her dilde çok-sayılı savtiyeti olan sedalılar vardır. Pek yakın mahreçleri olan ve ses farkları hissedilmeyecek basamakta ufak bulunan bir sedalının muhtelif talâffuzlarını hergünkü yazıda göstermek, işi muğlak, hatta gayrimümkün yapmak demektir. Meselâ, fransızcada hemen her sedalının beş altı mahreci, türkçede de her sedalının, kelimenin başında, ortasında, ya sonunda ve vurgulu ya vurgusuz olduğuna nazaran, müteaddit sesleri vardır. Buna mebnidir ki, Lâtin esasından yaptığımız Türk alfabetinde, sedalılardaki nüansları, hatta arapça ve parsçanın metleri, gösterilmemiştir. İlmî mukayeselere yarayacak ve filologi usullerine göre tedvin edilecek eski metinlerle dialekt ve patua araştırmaları neticesini verecek yazılar için ise, elimizdeki alfabetin genişletilmesi, lâzımdır. Fonetik transkripsionlarda, dilin, dialekt veya patuanın tabi olduğu veya tabi olması icab eden kaidelere değil, ağızdan çıkan ve bazı kerre tamamile ufak bir grupa, hatta tek bir aileye ait olan seslere ehemmiyet verilmektedir. Buna

Eğilmenin bir iylâl işi olup olmadığının tetkikini yaparken, dilimizin en büyük hususiyetlerinden biri olan sedalılar ahenginin esasını da araştırmak; ve bunun köklerin eğilmelerile ne basamağa kadar alâkadar olduğunu tespite gayret etmek; diğer taraftan *õ*, *ü* veya *o*, *u*'yu havi bir heceden sonra gelen *i* ve *ı*'nın neden, ne tarihten beri ve hangi Türk dialektlerinde kısmen veya tamamen *ü* ve *u*'ya tebeddül ettiğini göstermek, Türk fonetikçilerine düşen işlerin biridir.

***

Türk dialektleri, fonetik itibarile, biribirinden pek uzak bulunmamaktadırlar. Bununla beraber, milletimizin eski devlet merkezinde ve en ileri şehirlerinde kullanılan edebî dialekt, gerek Anadoluda gerek memleketimiz dışındaki uruktaşlarımız tarafından söylenen dialektlerden daha rağbetli ise, bu, yalnız ifade itibarile incelmiş olmasından değil, ayni zamanda sedalı ve sedasızlarının daha ince, daha güzel talâffuz edilmesinden ilerigelmektedir. Kalın, boğazdan gelen *k*'nın ve alelûmum sedalı ve sedasızların İstanbulda, Rumelide ve Anadolunun bazı şehirlerindeki ince talâffuzunu bütün uruktaşlara tavsiye etmek lâzımdır.

Memleketimiz ve Azerbaycan dialektleri arasındaki fonetik ve morfologi farkları, nisbeten azdır. Bunları öbür Türk dialektlerinden ayıran şeylerin biri, bazı morfemleri tadil ve ihtisar etmeleri, birçok kapalı *i*'leri açık *e* söylemeleridir. Meselâ, öbür dialektlerdeki *at-nı*, *at-ka*, *at-nınğ*, *bat-kak*, *bit* gibi şekillere mukabil, bizim dialektlerimizde: *at-ı*, *at-a*, *at-ın* (daha eski zamanlarda her yerde, ve şimdi Anadolunun birçok yerlerinde, *at-ınğ*), *bat-ak*, *bet* (suret: bet beniz) denmektedir. Diğer Türk dialektlerinden dilimize konacak kelimelerin fonetiğimize uygun olarak alınmasını; ve başka bir dialektte bulunup ta talâffuzu çirkin olan bir kelimenin, bütün ifade kabiliyetine rağmen, alınmayarak, lüzumunda, şekli yontulduktan sonra aramıza kabul edilmesini; hasılı, Türk dialektleri içinde beşerî estetiğe en uygun olup güzelliği bütün milletlerce tasdik edilen İstanbul dialektimiz fonetiğinin bozulmamasına ve savtî güzelliğinin, umumî dil kaidelerini çok incitmedikçe, en büyük kaygı ile saklanmasına gayret edilmesini; Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve her Türk, dil inkılâbımızın en ilk ve esaslı prensiplerinden saymalıdır.

Bu vesile ile ilâve edelim ki, dilimizin en güzel dillerin biri mertebesinde bulundurmak için, öz fonetiğinde mevcut olmayan ve şimdiki edebî dilimizde yerleşmiş olan sedalı ve sedasızları

ruhi bilgilerde olduğu gibi, analogi (kıyas) vasıtasile araştırma, esastır; esasların en mühimlerinden biridir.

Ciddi bir tetkik, bize, muhtelif dillerde ayni manayı havi esaslı kelimelerin tamamile bir mantık altında teşkil edildiklerini, ve lâfzi ifadeyi kuran dilin teşekkülünden uzun zamanlar evvel, el, baş ve gövde hareketile konuşmuş olan insanların işaretli dilinde bile ayni mantık ve hislerin yaşamış olduğunu, göstermektedir. Bu mantığın esaslarını keşfetmekle, beşeri dillerdeki kelimelerin manalarını anlamak kadar, beşeri fikrin eveliyatına, tekâmül ve inkişafına el dokundurmak; binaenaleyh, dilin ve bütün ifade ve düşünce belirişlerinin aslını bulmak, mümkün olmaktadır. "Emredici zaruret, şeylerin isimlerini yaratmıştır„ tarzındaki Lucretius'un mısraında bulunan *zaruret* kelimesinden *mantığı* anlamak gerektir. Çünkü, beşer dillerindeki kelimelerin hepisi, şuur ile yaratılmıştır; ve hepsinin bir manası vardır. Bu suretle, semantiğin ne kadar mühim olduğu; ve onsuz etümologiler bulmanın, linguistiğin sair bilgilerini ileriletmenin mümkün olmadığı, kolayca anlaşılabilir. Kaldı ki, beşeriyette fikirlerin ne suretle doğduğunu tespit hususunda yapılan tecrübeler ve araştırmalar, bugünkü gün, nihaî neticelerini vermemiştir; hernekadar, şimdiye kadar, semantik, çok mühim terakkiler yapmış ise de.

Morfologiden bahsedilirken, bu bilginin semantiğin sağ eli ve bazıları için semantiğin bir kısmı olduğu, söylenmişti. Filhakika, gayelerine varmak için analüse, çözme ameliyelerine çok müracaat etmek adetinde olan semantistler, bilhassa, kelimenin kökile beraber morfemlerinin hususiyet ve tekâmülünü göz önünde tutmaktadırlar.

Türk dilcilerinin semantik sahasındaki uğraşları, Türk kök ve eklerinin yaratılış devresindeki ilk manalarını, bu manaların tevsi ve tamim suretlerile edinmiş oldukları inkişaf ve tekâmülü araştırmak; beşeriyette ve Türk camiasında sürümü olan fikirlerle bunları ifade için kullanılan kelimeler ve sözler arasındaki münasebetleri meydana çıkararak, genişletilmesi arzu edilen dil malzemesi üzerinde şuurla çalışmak imkânını elde etmek; tekmil beşeriyette ve Türkler katında mukannen fikirleri eda için kullanılan kelimelerin mantığında birlik bulunup bulunmadığını tespit etmek olacaktır. Bu husus için, Türk kelime ve sözlerinin tetkiki kadar, muhtelif dillerdeki mukabil kelime ve sözlerin manalarını, hatta el, baş ve sair azalar hareketlerindeki manaları araştırmak, nafi

nazaran, *gözü*'ye mukabil *gözi* talâffuz eden bir dialektin metinlerinde ve hatta böyle talâffuz ettiği anlaşılan edebî dilin eski şeklini göstermek maksadile yeni harflerle dizilecek metinlerde, *ü*'nün *i* yerine geçmesi, hiçbir suretle doğru değildir. *Kh* sesini İstanbulun *h*'sı yerine kullanan bir dialektin metinlerinde de, bu *kh*'yı kullanmak zarureti vardır.

Bilindiği gibi, İstanbul fonetiğine göre yazılan şimdiki edebî dilimizde, *kh*; Arapların *qaf*'ı gibi boğazın dibinden çıkarılan kalın *k*; ve sağır *n* (*nğ*) talaffuzu kalmamıştır. *Nğ* yerine metli *n* harfi, 1928 yazında yeni Türk harflerini seçmiş olan Dil Encümeni namına yazmış olduğum *Alfabe Raporu*'nda kabul edilmiş ise de, gerek *kh*'yı, gerek eski türkçede *ayak* yerine kullanılan *adak* kelimesindeki *zel*'i eda edecek mahsus harflerimiz, yoktur. İstanbul ve Rumelinin ve Anadoludaki birtakım büyük şehirlerin temsil ettiği edebi dialektten başka bütün Türk dialektlerinde kalın *k*'nın bazan Sam dillerindeki *q*, bazan *kh*, bazan da *ğ* gibi talâffuz edildiğini kaydetmek, ve bilmek, kâfidir; ve traskripsionda, türkçenin mümkün olduğu kadar muttarit bir imlâ ile dizilmesini temin etmek üzre, *q*'yu kullanmayarak, *k* ile kanaat etmek, uygundur. *Kh*, yani Arap alfabetindeki *ḫ* için, altı noktalı bir *h* yahut tercihan *kh*; sağır *n* için, üstü vurgulu bir *n* yahut tercihan bir *nğ*; *zel* için de, Lâtin harflerile yazılmış bazı yazılarda görülen ucu eğri *d* harfini kullanmak; sedalıların bir dialekt veya konuşmadan öbür dialekt veya konuşmaya geçerken uğradıkları tadiller pek mühimse, bunları göstermek için, üstlerine bilhassa beynelmilel müstamel fonetik işaretlerini koymak; meselâ, geniş *e*'yi *ä* ile göstermek, kâfi gelecektir. Bu harf ve işaretler hakkında, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Linguistik ve Filologi Kolu, kat'i tetbirler ittihaz edecektir.

VI — Semantik .

Bu bilgi, dilin müteşekkil olduğu unsurların mana itibarile vaziyetlerini, kelimelerin kök ve eklerinin fikirlerle olan münasebetini tespit etmekle uğraşmaktadır. Bu görüş noktasından, semantik, psükologi kadar, ruhu tefsir eden bir bilgidir ki, unsurlarını, biribirine illiyet münasebetlerile bağlı olan ruhî hadiselerle ifadeleri, morfologi ve fonetik hallerinin ışığında müşahede ve tetkik etmek suretile, toplamakta; sistem haline koymaktadır. Semantikte, diğer

mümkündür. Bu son ameliye de, alelûmum etümologi ameliyelerinde vaki olduğu gibi, muadil kelimelerin diğer dillerdeki manalarının tetkikile muvaffakiyet verebilmektedir.

Semantik noktasından yapılacak keşiflerden, bilhassa, dilimizin büyük etümologi lûgati, istifade edecektir. Bununla beraber, etümologi ile semantiği biribirine karıştırmanın doğru olmadığı, verdiğimiz izahatla belirmektedir.

VII — Etümologi.

Bütün linguistik yapısının taclanmasını teşkil eden bu bilgi ameliyesi, hudutları çizilmiş mukannen bir bilgi olmaktan ziyade linguistiğin tatbikat sahalarından biridir. Etümologi, bir kelimeyi savtî ve şeklî hususiyetlerinin ve manasının mümkün olduğu kadar eski zamanlardan şimdiye kadar uğramış olabildiği tadilât ve inkişafları — müşahedeye ve, lâzımsa, tasavvura, fakat sıkı bir mantık ve bir selim akla tabi bir tasavvura müracaat etmek suretile — göz önüne koyduktan sonra, ait olduğu dildeki ve akraba dillerdeki aslî ve müştak akraba kelimelerle her görüş noktasından, ve, beşerî mantık birliğine binaen, mümkün olacak müteaddit dillerdeki mukabillerile mana görüş noktasından mukayese ederek, aslını bulmak istemekte; bu kelimenin her sesine yani her sedalı ve şedasızına varıncaya kadar müteşekkil olduğu bütün unsurları tahlil etmek maksadını gütmektedir.

İlk bakışta, hangi kökün arayere gelmesile vücude geldikleri belli olan kelimelerin gövde ve morfemlerinin tefriki, iştikak denilen sade bir ameliye ile elde edilebilir. Etümologinin en birinci işi olan bu ameliye de, asıl etümologi ile karıştırılmamalıdır. Filvaki, etümologi, telmih ettiğimiz gibi, sözün harimine kadar varmak ve bunun müteşekkil olduğu unsurların herbirinin aslî şeklile inkişafını araştırmak için, bilhassa, morfologi, fonetik ve semantiğe dayanmaktadır. Ancak, bu bilgilerin ilerigitmesinden sonradır ki, ciddî etümologi ameliyeleri icra edilebilmiştir. Dilcilik, ancak bir asırdan beri ilmî bir karaktere bürünmeğe başladığından, kelimelerin morfologi, fonetik ve semantik hususiyetlerini ciddiyetle göz önüne koymamış olan eski etümologi teşebbüslerinin ekserisi, natamam ve gayriilmî olmuştur. Bununla beraber, kelimelerin fonetik tekâmül ve inkişafı kanunlarını bulmak, yani tarihlerile en eski hal ve vaziyetleri üzerine

olacaktır. Filvaki, kök ve kelime yapmak hususunda beşeriyetin takip etmiş olduğu mantığın bir olmuş olduğu hakkındaki beyanatım, tabiatile, Türk diline de racidir. Gerek hakikî ve gerek mecazî manadaki kelimelerin tetkiki, bunu göstermektedir.

Türk kelimelerile kök ve eklerinin mana kıymetlerini anlamak ve teşekküllerindeki mantığın diğer dillerin mukabil sözlerindeki mantık ile mukayese edebilmek için, uzun bir diskiplin ile beraber, teşekküllerini vazih surette gösteren, yani tetkikleri için müracaat vaki olduğu zaman istifadesiz gerigöndermeyen birtakım dillerin bilgisi, şarttır. Teşekkülleri görüş noktasından pek aydın olan diller arasında arapça, arberce, grekçe, lâtince, almanca.... zikredilebilir. Yabancı diller vasıtasile türkçedeki kelimelerin mana münasebetlerinin ne suretle anlaşılabildiğini gösterecek bir iki misal öne sürmek istiyorum : *Saymak*, grekçede *logariazo*'dur; *seçmek* manasına gelen çagatayca *saylamak*, grekçe *lego*'ya tekabül etmektedir. Zaten, yukarıda zikri geçen Türk iylâllerine nazaran, *seçmek*, bir eski *sayıçmak* mastarının iylâlli şekli olsa gerektir. *Yük* kelimesinden gelmekle aslı *yüğürüş* olan ve, *yiğirmi - yirmi* misalinde olduğu glbi, imlâda *ğü*'sü çıkarılan *yürüş* kelimesi dahi, arapça ve fransızca mukabilleri *hamle* ve *charge* ile bir aslî manayı havidir.

Bir asıldan oldukları halde, aralarındaki mana farkından dolayı başka asıllardan geldiği zannını veren kelimeler, vardır. Bunlardan, meselâ men ve reddetmek manasına gelen çağataycadaki *abamak* ile lehçemizdeki *abanmak* arasındaki semantik münasebetini aramak alâkayı caliptir. Şüphe yoktur ki, dillerdeki mana birlikleri, türekten beri, yani tarihten evvelki devirlerden beri mevcuttur. Bununla beraber, kabul etmelidir ki, kültür tesirleri altında, birçok milletler, biribirinin kelime ve ıstılahlarını tercüme etmişlerdir.

Semantik, kelimelerin tahlilini yapmak suretile aslını bulmak ile uğraşan etümologinin başlıça yardımcısıdır. Meselâ, *kara* gibi bir sıfatın nereden geldiğini anlamak için, *karmak* mastarile *enfoncer* ye *sombrer*'nin, *foncé* ve *sombre*'un mana münasebetlerini meydana çıkarmak, kâfidir. İki kelimeden mürekkep olduğu hissedilen ve manası eyice anlaşılamayan türkçe kelimelerin unsurlarını ayırmak, ancak bu unsurların herbirinin veya ikisinden birinin manasını bilmekle, veyahut mukayese sayesinde istihraç etmekle,

evvel müracaat edilen dil araştırma zemini bulnmuştur. Eski Yunanda etümologiler, pek kötü yapılmıştır; ve her eski gayri - Yunanî kelimenin, coğrafî veya şahsî ismin Yunanî kökler ve kelimelerle ve gayrimümkün vasıtalarla izah edilmesi, istenmiştir; hernekadar Platon, izahı mümkün görünmeyen kelimelerin Barbarların, yani Yunanın civarındaki yerlerde oturup Grek olmayan kavimlerin lehçlerile tahlilini tavsiye etmiş idise de. Araplar ve bunların medeniyeti çevresine giren diğer müslüman milletler de, Yunanlılar tarzında etümologiler vermişlerdir. Bundan birkaç asır evel garbî Avrupada etümologiler arayan müellifler dahi, ekseriyet üzre, hata etmişlerdir. Bu hal, etümologi ameliyelerine kötü bir şöhret yaratmağa vesile olmuştur. Bir surette ki, dilcilik ameliyelerinin en sonu olan etümologi ile iştigal eden bir adama linguist değil de etümologist unvanı verilirse, hoşuna gitmemektedir; şu sebepten ki, yüz yıl evvelisine kadar, etümologist diye tanılan insanların en çoğu, gelişi güzel bir tarzda, bir bilgi sistemine tabi olmayarak ve selim akla müracaat etmeyerek, kelimelerin aslını aramışlar; dil müessesesinin uzaktan belirttiği sırrı çözmek için iptidaî ve natamam vasıtalara baş vurmuşlardır. Şunu hiçbir zaman gözden uzak tutmamalıdır ki, teşekkülü vazih olmayan bir kelimenin etümologisini bulmak için, bütün bir sıra bilgilere vakıf olmakla beraber, imkânlarla gayrimümkünlükleri sezen bir selim akla malik olmak, şarttır.

Türk dilcilerinin etümologi sahasındaki uğraşları, Türk sözlerinin nereden geldiğini dilciliğin emrimize amade kıldığı bütün bilgilere, bilhassa morfologi, fonetik ve semantiğe ve Türk dialektlerinin önümüze serdiği malzemelerin mukayesesine dayanarak, bulmak; bu sözlerin mensup olduğu aileleri tespit etmek; Türk dil abidelerinin filologi usullerine göre araştırılmaları sayesinde toplanacak yeni malzeme vasıtasile Türk etümologi sözlüğünün hazırlanmasina yardım etmek, olacaktır.

Morfologi esaslarına dayanarak Türk köklerinin en iptidaî şekillerini tecrübe ve ispat suretlerile meydana çıkarmadan; türkçedeki savtî değişikliklerin neden ilerigeldiğine, sedalı ve sedasızların basit ve mürekkep şekilleri arasındaki münasebetlerin neden ibaret olduğuna vakıf olmadan; Türk kelimelerindeki manayı diğer dillerdeki mukabil kelimelerde mevcut mana ile mukayese etmek suretile anlamadan; esaslı bir Türk etümologi bilgisinin kurulması, mümkün görülmemektedir. Onun için, Türk morfologi, fonetik, ve semantik kaidelerini meydana çıkarmak; bu kaideleri, her tecrübe

ışık saçmak için; bunların hiçolmazsa tecrübî, natamam etümolo-gisini bilmek lâzımdı. Çünkü, kelimelerin manası ve, yarım olsun, etümologisi bilinmeden, fonetik tecrübelerine girişmek mümkün değildi.

Doğru etümologi yapmak için, alelâde, linguist olmak, ve bir-çok dil, dialekt ve patua bilmek, kâfi gelmekte ise de; bazıkere, ameliye sahası olan dilin konuşulduğu memlekette eskiden oturmuş millet veya milletler ile söylenmiş ve unntulmuş dil veya diller hakkında ciddî araştırmalarda da bulunmuş olmak, eski etnoğrafi meselelerini halletmiş bulunmak, lâzımdır. Birçok memleketlerde, yer simleri, insan isimleri, millî değildir. Meşhur Alman geoğrafı Kiepert'e göre, eski Grekya'daki yer isimleri, fevkalâde az bir kısmı istisna edildiği takdirde, kâmilen gayri - Yunadîdir. Grek şeyleri bilginlerine göre de, grekçede, bu dilin kökleri vasıtasile tahlil edilemeyen pek çok kelime vardır. Meselâ, bizim, Fransız ve Al-man talâffuzlarını karıştırmak suretile, *Ege* söylediğimiz ve bu ke-limenin alınmış olduğu eski grekçede *Aigaion* (Ayga - i - on) ta-lâffuz edilen deniz ismi, ve deniz kenarı manasına gelen *Aigialos* (Aygi - al - os) kelimesi, süphesiz, Yunanlılardan evel Yunanda hakim olmuş olan gayri - Yunanî bir kavmin metrukâtındandır. Bu kavmin hangisi olduğu, ne dil konuştuğu belli olmadıkça, grekçe-nin binlerce kelimelerile geoğrafiki adları etümologisinin elde edilmesi, mümkün olmayacaktır. Eski Gallerin ancak modern zamanlarda Kelt adını alan ve hepsi nisbeten muahhar zaman-larda Büyük - Britanyadan Fransaya gelen Bretonlarla bir asıldan olmadıkları, bu Bretonların hakikî Keltlerin değil, Tàkitus'un bahs-ettiği Silur'ların torunları olduğu, eski Gallerle Kelterin gerek Fransada gerek İngilterede tamamile temsil edilerek, daha okuna-mamış kitabelerden başka bir iz bırakmadıkları gibi düşünceler, bilgi aleminde mevcut oldukça, yani eski Gallerin etnoğrafi prob-lemi çözülmedikçe; lâtin aslından olmayan ve bini aşan Fransız kelimelerinin vaziyeti, grekçedeki gayri - Yunanî kelimelerin vazi-yeti gibi olacaktır. Etnoğrafinin itibare alınmamasından dolayıdır ki, geçen asır müelliflerinden bir universite professoru, iki Trak kavmi ismi olan *Dardan* ismini, ibranîcede *hâkim evi* manasını havi olan *Dâr - Dân* ile mukayese ve izah etmek istemişti. Bugibi etümo-logilerin kabul edilemeyeceği, bellidir.

Etümologi, en eski zamanlardan beri beşeriyetin fikrini çelen dil ameliyesi olmuş; linguistiğin bir bilgi olarak teşekkülünden

mam bir leksikologi eseri, yani bir sözlük, muayyen kelimelerin sırasında bir dili doğru yazmak ve söylemek için lâzımgelen maddeleri; yani, müstesna ve güç olmayan isim ve fiil tasrifleri hariç olmak üzre, sarf hususiyetlerini; bütün kelimelerin kullanılışını; iştikaklarını, etümologilerini, sünonümlerini ve sairelerini; en eski ve tarihî rollarını; bu kelimelerin terfik ettiği veya edildiği kelimeler için ne morfem kullandıklarını tetkik etmekte; ve dil hazinesinin bütün heyetini, yani hergünkü dilde kullanılan kelimelerle beraber edebî, ilmî, fennî, tarihî, coğrafî ve saire kelimeleri ve alemleri alfabet sırasile vermektedir.

Linguistler için ilmî bir söylük, [*] bir dilin bütün söylerini (kelimelerini) tabiî akrabalıklarına ve türeklerine göre, yani köklerinin sırasında dizmelidir. Çünkü, bu suretle, söylerin asılları, inkişafı, ön-,iç- ve ardeklerin manayı ne suretle renkleştirdiği görülür. Etümologi söylüklerinin takip ettiği bu usulle dizilmiş betikler (kitaplar), dil üzerinde yetişik bilgisi olan insanlarca kullanışlıdır, ve umumiyet üzre amelî değildir. Arap söylüklerinin hemen hepisi, böyledir. Filosoflar için de ilmî söylük, söyleri manalarına göre dercedenidir. Sünonümler söylükleri, az çok bu türlü söy betiklerindendir. Müstakil surette yalnız edebî veya etümologili, tarihî veya coğrafî söylükler, ve alelûmum ilmî ve fennî ıstılahları havi söylükler; bir dialekti, bir konuşma tarzını, bir patua'yı, bir argot'yu ihtiva eden söylükler, iki veya muhtelif bilgi koluna ait söylükler, meselâ, tarih ve geoğrafi söylükleri ve saire, vardır.

***

Her dilde iki türlü kelime mevcuttur: Millet tarafından yapılan ve milletin bütün veya en çok fertleri tarafından tanılan kelimeler; kültür yükseldikçe, görülen ihtiyaç üzerine, bilginler veyahut gene millet tarafından yaratılan kelimeler ve ıstılahlar. Kelimelerin birinci nevi, milletin hergünkü yaşayışında daimî surette kullanılan, milletin en içkil ve ruhî halini betmeğe [**] yarayan ifade unsurundan ibarettir. Bu alelâde kelimelerle yüksek mefhumlu ıstılahlar, dilin köklerinden türemiş te yabancı bir dilden alınmamışlarsa, kullanışlarında çok emniyet taşırlar. Ecnebi aslından gelme kelime ve ıstılahlar, bilhassa çok bulunurlarsa, bu emniyeti verebilmeleri için, asılların-

[*] Söylemek, ar. tekellüm, lât. vocabulare, loquere, gr. lego; söy, ar. kelime, lât. vocabulum, gr. lexis; söylük, ar. lûgat, lât. vocabularium, gr. lexikon; söz ar. kelâm, lât. loculio, loquulio, gr. logos.

[**] Bet (beniz) = suret; betmek = tasvir etmek.

karşısında bir aksaklık göstermeyecek surette tespit etmek; Türk dil bilginlerinin, geniş ve derin etümologi araştırmalarına girişmeden evvel muracaat etmeleri icap eden esaslı bir uğraş olacaktır. Mevzubahis kaideleri bulmak için ise, şüphesiz etümologiye müracaat etmek zarureti vardır. Bundan anlaşılıyor ki, dilcilik bölümlerinin terakki ve tekâmülü için, bu bolümlerin, müterakki bir basamakta bulunmasalar bile, hazır vaziyetlerine dayanarak, biribirine yardım etmelerinden ve ayni zamanda ilerlemelerile yükselmelerinden başka yol yoktur. Semantikten bahsederken verdiğimiz misaller ile, bu bilginin etümologiye ne suretle yardım ettiği, gösterilmiştir.

Türk dilinin bir etümologi sözlüğü yok gibidir. Vàmbéry, Türk etümologisile uğraşacak olanlar için şimdilik istihkar edilmeyecek bir başlangıç kitabı olabilen *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen* adlı eserinde, muhtelif Türk dialektlerinin mümasil unsurlarını biribirinin yanına koymakla kanaat etmiş; Türk kelimelerinin ve bunların arasında asıllarının bulunması en güç olanlarının türeği ve inkişafı hakkında mukannen kanunlar vermemiştir. Bu kanunları mevcut ve yetişecek Türk dil bilginlerinin bulmaları, ve bu hususta ellerinden geldiği kadar ilmî surette çalışmaları, ilkönce tesadüf edilecek bütün güçlüklerden yılmayarak araştırmalarında ilerilemeleri, lâzımdır. Çünkü, etümologi, Türk umumî dil hazinesinin aramızda metin surette yerleşmesine en ziyade yardım edecek ilmî ve amelî bir esastır. Etümologisi bulunan, iştikakı tespit edilen her yeni alınacak Anadolu veya diğer Türk elleri dialektlerine ait kelimenin bizce malûm bir asla, bir köke bağlanışı temin edilirse; bu asıl ve kökle izahı yapılabilirse; o kelime, aramızda yaşayacak, iklimimize alışacak, demektir.

VIII Leksikologi.

Bu bilgi ameliyesinin uğraştığı şey, bir dilin kelime hazinesini alfabet sırasile veya başka mukannen bir sıra ve sistem dahilinde dercederek, manalarını millî dilde veya ecnebî bir veya müteaddit dillerde vermekten; bazı kerre, bu manayı vermeyerek, sünonüm'lerini zikretmek suretile sıralamaktan; takip edilen hususî maksada göre, bu kelime hazinesinin teşekkülünü, ilk şeklini, tarihî inkişaflarını, iştikaklarını, etümologilerini, bugünkü ve eski kullanışlarını ve manalarını göstermekten ibarettir. Umumî ve ta-

lerinin malik olduğu kolaylıkların hemen hepsine malik oldukları, nisbeten ufak bir kelime hazinesile sonsuz miktarda yeni kelime yaratmağa imkânları bulunduğu halde, dillerini genişletmek fikrine düşmemişlerdir. Türklerle Araplar arasındaki kültür münasebetlerinde vasıta rolunu oynamış olan müslüman Parsların misali, dilimizin bin senelik mukadderatını evvelden çizmiştir.

Arap ve Pars edebiyatlarının tesiri altında kalarak, seci ve kafiyeye yarayacak kelime bulmak için Arap ve Pars kelimelerinin peşinde koşan dedelerimiz, Türk kelime ve eklerini feda etmekte mahzur görmemişler idi. Bunun için, bugün, biraz yüksek bir fikir eda etmek istendiği zaman, bilhassa arapçanın tesirinden kurtulmanın imkânı yoktur. Aslı ve teşekkülü türkçeden pek uzak ve farklı olduğuna binaen, ancak uzun tetebbüler neticesinde öğrenilen bu son dilin kelimeleri, dilimizde, ekseriyet üzre, tahakküm etmek ve temsil edilmemek isteyen birer ecnebi işgal askeri vaziyetindedirler.

Öz türkçemizin alelâde fikirleri eda etmek hususunda kabiliyetsiz kalmasına sebep, tabiî, genişletilmesi için çalışılmamış olması; öz kelimelerimizin bayağı görülmeleri neticesi olarak bir yana terkedilmiş olmaları; yarı veya tamamile unutulmuş olmalarıdır. Öz dilimizi uzun süren bu ihmal ve hakaretten kurtarmak için, ufak ve zaif birtakım şahsî teşebbüsler yetişmeyecekti. Bunun için, milletlerin tarihinde görülmeyen, büyük ve aydın bir iradenin saçtığı ruhtan feyzalan bir inkılâp, lâzımgelmiştir.

***

Türk dil bilginlerinin leksikologi sahasındaki uğraşları, Türk dil abidelerinin ve Türk dialektlerinin tetkiki sayesinde, umumî Türk söylüğü ve Türk dili tarihî söylüğü için malzeme toplamak; bu malzemenin tarihî ve şimdiki değerini tespit etmek; lüzumu takdirinde, Türk aslından yeni kelime türetmek; türkçe ile Hind-Avrupa Sam ve Ural-Altay dilleri arasında kelime, kök ve şekil birlikleri bulunur ve tespit edilebilirse, bunu gösteren lûgatçeler ve mukayeseli yazılar tertip etmek; türkçeden yabancı dillere ve yabancı dillerden türkçeye geçen kelimeleri ve bilhassa kültür kelimelerini bulup, lûgatçeler hazırlamak, olacaktır. Millî dile kavuşmak üzre yapılacak leksikologi savaşındaki faaliyetin, gerek millî ve amelî maksatlara yaraması gerek ilmî araştırmalara kolaylık eriştirmesi için, aşağıda gösterilen sekiz sahada yapılma-

da ne suretle teşekkül ettiklerini gösteren ecnebi iştikak kaidelerinin öğrenilmesini mecburî kılmaktadırlar. Kucaklarından bütün kelime hazinelerini veya bunun en büyük kısmını çıkaran dillerle ecnebi bir veya artık dillerin geniş yardımile teşekkül etmiş olan diller arasındaki farkı görmek, güç bir şey değildir. Bunun için bir taraftan eski grekçe ile almancayı; diğer taraftan ingilizce ile Osmanlı türkçesini mukayese etmek, yetişiktir. Bu son sınıf dillerden ingilizce, edebî ve ilmî yazılarında iki yüz binden artık kelime kullanabilmekte ise de; alelâde hayattaki kullanışta, şahsın kültür seviyesine göre az veya çok geniş olan, fakat birkaç bin kelimelik bir sermaye ile iktifa eden bir ifade vasıtası teşkil etmektedir ki, bu, şüphesiz, bir altta kalmaklıktır. Osmanlı türkçesinin de vaziyeti, az çok öyledir. Dilinin hemen bütün hazinesini, kökleri bilmek suretile emrine amade gören, bunu elde etmek için yeni uzun uğraşmalara muhtaç olmayan bir milletin çocukları, dilden başka şeyler öğrenmek için, daha ziyade vakit bulmaktadırlar. Bu tarzdadır ki, milletimiz, arapça ve parsça kelimelerile dil kaidelerini öğrenmekten kurtulmakla, daha bilgili olmak imkânını elde etmiş olacaktır.

Milletler, kendilerinden evvel tefekkür sahasına girmiş olanların ilmî ve yüksek mefhumlu tabirlerini tercüme veya iktibas ederek, veyahut bu iki usulü mezcetmek suretile, söylüklerini genişletmeğe çalışmışlardır. Eski müelliflerin şurada burada serpilmiş fıkralarından sezilebildiğine göre, eski Yunanlılar, medeniyetçe kendilerinden çok daha eski olan Pelasglar, Mısırlılar ve Asurîler katında sürüm bulmuş olan bilgileri aldıkları zaman, bu hareket çizgisinden uzaklaşmamışlardır. Lâtinler, grekçeyi; Almanlar, lâtince ve grekçeyi model ittihaz ederek, ve kendi dillerindeki hususiyet ve kabiliyete dayanarak, arasıra da iktibaslar yaparak, millî kültür tabirlerini teşkil eylemişlerdir. Neolâtin dillerinin, eski lâtincenin tadil edilmiş bir şeklinden başka bir şey olmadığı; German ve Slav dillerindeki ilmî ıstılahlardan bir kısmının, Lâtin ve Grek asıllarından olduğu, herkesçe bilinmektedir.

Araplar, kendi dillerine yakın bir dil şöyleyen Suriye ve Asuriye Hıristiyan ve Sabiîlerinin yardımile grekçe eserleri doğrudan doğruya grekçeden veyahut Suryanî tercümelerinden çevirmeğe giriştikleri zaman, bu eserlerdeki ilmî tabirleri de dillerine çevirmişler; akraba Samî dillerinin dil hazinesinden, bu hususta, istifade etmişlerdir. Parslar ise, Hind-Avrupa kavim-

çecek olan müşterek Türk dilinin edebî, ilmî, fennî, sınaî, umumî söylüğü.

VI — Türk dilinin fonetik, morfologi ve semantik kanun ve kaideleri bulunduktan sonra, her Türk kökünün ve müştaklarının tahlilini yapacak olan Türk etümologi söylüğü.

Türk linguistiğinin bugün ilerilememiş olduğuna bakılırsa, Türk etümologi söylüğünün leksikologideki faaliyetimizin en sonlarından biri olacağı keşfedilebilir.

VII — Dilimizin uzaktan yakından akraba olduğu veyahut hiçolmazsa benzer cihetleri bulunduğu dillerle mukayesesini ihtiva edecek olan söylükler.

Bunlar arasında en ziyade alâka uyandırması icabeden eserler:

a. Türkçe ile Ural - Altay dillerinin mukayeseli söylüğü,
b. » » Hind - Avrupa » » » »,
c. » » Samî » » » »,

olacaktır.

VIII — Dilimizin yakından uzaktan akraba olduğu anlaşılacak bütün dillerle mukayesesi neticesinde keşfedilebilecek olan ilk türkçenin söylüğü.

***

Türk mürekkep kelimelerinin yaratılması ameliyesinin ve Grekolâtin tabirlerinin talâffuzu keyfiyetinin birer leksikologi işi olması münasebetile, bu işler hakkında bundan evvel serdiğimiz sözlere burada bir şeyler katmak; müşterek Türk söylüğünün dizilmesi işi üzerine de birtakım umumî düşünceler serdetmek istiyoruz:

Müşterek Türk söylüğü için yapılacak faaliyette göz önünde bulunmasını arzu ettiğimiz prensiplerin bir kısmı, şunlardır:

a. İstanbul ve Rumeli ile Anadoluda mevcut bütün Türk kelimelerinin rolunu tespit etmek; bu ellerde kullanılan köklerle eklerin mana ve teşekkül görüş noktasından, Avrupa dillerindeki mukabillerile ve osmanlıcadaki Arap ve Pars unsurlarile mukayese etmek; bir çok kelimemize Avrupa dillerindeki elastikliği vermek için, bunların manalarını genişletmek.

b. Diğer Türk dialektlerinde bulunup, bilhassa bizdeki köklerle izah edilen ve havi oldukları mefhum ve nüanslı manaları dilimizde bulunmayan kelimeleri almak; bununla beraber, alınacak her kelimenin — ancak, dilimizdeki fonetik usul ve adetlerine uygun olarak ve dilimizin öbür Türk dialektleri karşısındaki morfologi hususi-

sını; ve bu faaliyette daha aşağıda dercedilen prensiplerin göz önünde tutulmasını temenni ederiz:

I — Bugüngü edebi dilimizde kullanılan ecnebi aslından gelme kelimeleri türkçeye tercüme edecek ve türkçe yazmakla meşgul insanlara mümkün olduğu kadar çabuk bir millî dil malzemesi yetiştirecek

Osmanlıcadan - Öztürkçeye, ve

Öztürkçeden - Osmanlıcaya birer edebî ve ilmî lûgatçe.

Bunlar, büyük, müşterek Türk söylüğü çıkınçaya kadar, yani muvakkat olarak, inkılâba hizmet edebilmelidirler.

II — Anadolu ve Rumelide toplanacak bütün kelimeleri ve edebî dilimizde mevcut Türk aslından gelme veyahut halk tarafından tamamile temsil edilmiş kelimeleri ihtiva edecek bir söylük.

İçindeki kelimelerin edebî dilimizdeki Arap ve Pars aslından gelme kelimelerin hangilerine tekabül ettiğini göstermelidir.

III — Bu son söylükte mevcut öztürkçe kelimelerin hepsini ve muhtelif Türk dialektleri kelimelerini ihtiva eden, tekmil lûgat kitaplarından ve edebî, ilmî ve saire mahsullerden toplanabilecek bütün türkçe kelimeleri içinde tutan Türk dialektleri söylüğü.

Türk dilcilik araştırmalarına temel olabilecek olan bu eser, Radloff'un dört ciltlik söylüğünü itmam etmelidir.

IV — Her bilgi, fen ve sanate dair dilimizde ve sair Türk dialektlerinde mevcut kelimeleri ve bilginlerimiz tarafından osmanlıcadaki ecnebi tabirlerle Avrupa dillerindeki ıstılahlara mukabil olarak yaratılacak yeni türkçe ıstılahları havi lûgatçeler.

Bunlar, her bilgi, fen ve sanat için ve her Vekâlet ve Devlet müessesesi için ayrı ayrı olmalı, ve ilk intişarlarında, bilhassa, ihdas edilecek kelimeler kısmı için, istişarî mahiyeti bulunmalıdır. Türk mütehassısları, bilginleri ve memurları tarafından kullanıldıkça kuvvetleri tecrübe edilecek olan bu ıstılahlar, ancak kat'î bir karara raptedilmekle millî ve umumî bir mahiyet kespedeceklerdir. Mezkûr lûgatçeler:

Türkçeden - fransızca ve osmanlıcaya, ve

Fransızcadan - türkçe ve osmanlıcaya olmalıdır.

V — Bütün bu söylükler kontrol edildikten ve millî umumî bir mahiyet kazanabilecekleri anlaşıldıktan sonra, hepsini ihtiva edecek, hepsinin muhassalesi olarak Osmanlı türkçesi yerine ge-

dıkları kabul edilse bile, türkçenin iki kelimeden bir kelime çıkarmak ve bu mürekkep kelimeleri sıfat haline koyan bir morfem ilâve etmek hususunda kabiliyeti vardır ki, bu, değeri ölçülmez bir tefevvuktur; ve, eyi kullanıldığı takdirde, dilimizi geleceğin en zengin bilgi ve kültür dilleri basamağına yükseltecek bir haldir. Türkçeyi işletmek ve genişletmek için yapılacak ameliyelerin biri, şüphesiz, bu mürekkep kelimeler olacaktır ki, bilhassa, bir sıfata veya isme *li* ile biten bir ismin; mülkî gaip zamiri morfemile biten bir isme bir sıfatın veya ismin; mücerret daha doğrusu nekre mefulünbih halindeki veyahut mefulünbih, mefulünileyh, mefulünfih, mefulünanh ve saire hallerindeki isimlere müfredi - gaip muzari, mazi veya istikbal şekillerinin içkil surette ilâvesile düzülmektedirler. Bunlardan başka, nekre mefulünbih halindeki bir isme veyahut isim manasına alınmış bir sıfata fiilî bir isim ilâvesile yapılabilecek mürekkep kelimeler, Türk dilinin ilmî tabirlerinden bir çoğunun yaratılması işine müsait görünmektedirler. Meselâ, - *logue*, - *logie*, - *logique*; - *graphe*, - *graphie*, - *graphique*; - *mètre*, - *métrie*, - *métrique* gibi unsurları havi ilmî tabirleri : demek manasına gelen ve *sapmak* - *sapıtmak* örneğine nazaran *aymaktan* geldiğinden, izah etmek manasını da ihtiva eden *ayıtmak*tan; *bet beniz*'de beraber söylenip *suret* manasını havi olan *bet* ile bir asıldan olmakla, *tasvir* etmek manasında da bulunan *betmek*ten ve *ölçmek*ten : *aytır*, *aytım*, *aytımki*; *beter*, *betim*, *betimki*; *ölçer*, *ölçüm*, *ölçümkü* ile teşkil etmek, ve meselâ : *géologue*, *géographe*, *géomètre*, ile *géologie*, *géographie*, *géométrie* ve *géologique*, *géographique*, *géométrique* kelimelerini *yeraytır*, *yerbeter*, *yerölçer* ile *yeraytım*, *yerbetim*, *yerölçüm* ve *yeraytımki*, *yerbetimki*, *yerölçümkü* tarzında vermek mümkün olacaktır.

***

Avrupa kültür milletlerinin en çoğunda müşterek olup bir kısmı bugün aramızda yerleşmiş bulunan ve ekseriyet üzere Grekolâtin aslından bulunan ilmî ve fennî ıstılahların dilimizde ne suretle talâffuz ve istimal edilmek lâzımgeleceğininin tetkiki, mühim bir keyfiyettir. Kırım savaşından beri gittikçe fransızcanın tesiri altında kalmış olan milletimiz, diğer Avrupa kültür dillerinin yazılarını ve eski Grek ve Lâtin edebiyatını nisbeten az tanımış; bu suretle, beynelmilel mahiyeti haiz mevzuubahs ıstılaları, Fransız talâffuzile öğrenmiştir. Avrupa milletleri ise, Grekolâtin kelimelerinin

yetlerine halel getirilmemesi şartile — girmesine müsaade etmek; meselâ, bizde *bataklık* varken, çağataycada ayni manaya gelen *batkaklık* kelimesini almamak.

c. Mastar, isim, sıfat ve saire yapmak için dilimizdeki malzemeyi işletmek; mümkün olduğu kadar kısa, yani azheceli ve, ancak basit olamazsa, mürekkep kelimelerle ıstılah düzmek.

ç. Almanların yaptığı gibi, ammeye mahsus vülgarızasion kitaplarının ifadelerinde kullanılmak üzre, beynelmilel Grekolâtin ilmî tabirlere millî dille yapılmış karşılıklar bulmakla beraber, bu tabirleri ikinci unsur olarak bilgi dilinde kabul etmek; ve bunların garbî Avrupa dillerinde müşterek surette mevcut klişelerini, alfabetimizle doğru okunabilmeleri üzerine, mümkün derecede değiştirmemek.

d. Fiillerle isim ve sıfatların regimini, yani başka bir söze refakat ettikleri zaman, tasrif hallerinden hangisile kullanıldıklarını göstermek; meselâ, *uğraşmak* gibi bir fiile refakat eden kelimenin *ile* ardilimile kullanıldığını, *buna benzer* dendiği halde *bunu andırır* söylendiğini ve saireyi belirtmek; umumî surette. her kelimenin kullanılışını misallerle anlatmak.

e. Kelimelerin etümologisini mümkün olduğu yerde göstermek; mümkün olmadığı takdirde, şimdilik hiçolmazsa, kelimelerin iştikakını ilâve etmek.

f. Söylükte bulunan kelimelerin hepsinin, bilhassa az bilinmiş olanlarının, ve bizimkilerden başka dialektlerden alınacak olanların hizasında, bunların nereden alındıklarını; ne memleket veya vilâyette, ne memleketler veya vilâyetlerde kullanıldıklarını ihtisarlarla ve remizlerle göstermek; kelimeler bir lûgat kitabından alınmış ta tabiî sıralarında bulunmıyorlarsa, hangi kelimenin veya kelimelerin izahında bulunduklarını; her hangi bir kitaptan alınmışlarsa, hangi sayfa veya yaprakta bulunduklarını işaret etmek; lûgatin başında da, eserin dizilmesine yaramış olan bütün kaynakları sıra ile ve ihtisarî remizlerile beraber zikretmek.

***

Pek zengin oldukları halde iki kelimeden bir kelime yapmak kabiliyetine malik olmayan diller vardır. Bunların biri, arapçadır. Bundan dolayıdır ki, arapça, meselâ eski grekçenin seviyesine erememiştir. Türk köklerinin arapçanınkiler kadar çok ve geniş olma-

ve nebatat isimlerine refakat edecek olan ve anatomi ile nebatat bilgisinin hemen tekmil tabirleri gibi lâtince bulunan ilmî tabirler, ecnebi unsurlar sıfatile, türkçe mukabilleri varsa bunların yanında, ve, bütün Avrupa milletlerinde vaki olduğu veçhile, Lâtin imlâlarında kalmalıdırlar.

Grekolâtin tabirlerini, bugünkü Avrupa milletlerinin en çoğunun nezdindeki talâffuzu itibara alarak, doğru okumak için, Lâtin harflerinin birkaçına şu sesleri vermek icap etmektedir:

— Doktorlarımızın *serum* kelimesinde yaptıkları veçhile, *u'* yu hervakit *u* talâffuz etmek.

— Bir çok ilmî ıstılahlarla *au* diftong'unu hemem hemen *aulu*, *aucu*, *sauruk* gibi söylenen *avlu*, *avcu*, *savruk* türkçe kelimelerinde olduğu gibi söylemek; yani tüfek mucidi *Mauser* ve arzın bir kısmı *Europa* için yaptığımız gibi, *au'* yu *av*, *eu'* yu *ev* talâffuz etmek; ve hatta, Grekolâtince kelime, *neurologia* ve *neurasthénia*'da olduğu gibi, Grek aslından ise *au* ve *eu'* yu *av* ve *ev* tarzında, meselâ *nevrologi* ve *nevrasteni* yazmak.

— En eski talâffuzları *ay*, *ae* ve *oy*, *oe* olan *se* ve *œ* bitişik harfleri, Grek ve Lâtin dillerinin klâsik devrelerindeki talâffuzuna ve bugünkü kültür milletlerinin alışkınlıklarına tevfikan, *e* ve *ö'* ya muadil tutmak.

— En eski zamanlarda *u*, sonra *ü*. daha sonra *i* gibi talâffuz edilen grekçe kelimeledeki *y'* ye, tercihan, Almanlarla Skandinav milletleri ve Finler gibi *ü* sesini, yani klâsik Lâtin yazıcıları zamanındaki Grek talâffuzunu vermek.

— Ezcümle, türkçenin *Kilikya*'sına tekabül eden Grekolâtin *Cilicia* coğrafî isminde de görüldüğü gibi, lâtince *c*, bütün Avrupa linguistlerine göre, hervakit ve her yerde yunanîce ile türkçenin *k'* larına tekabül ettiğinden; diğer taraftan, Türk fonetik kaidelerine göre, kalın sedalılar önünde *k (a)* gibi okunan harfin ince sedalılar önünde grekçe ile lâtincede milâttan sonra damak sesini alarak türkçede olduğu tarzda *k (e)* gibi okunduğundan, ilmî Grekolâtin ıstılahlarındaki *c'* yi her yerde *k* ile zapt ve türkçe *k* gibi talâffuz etmek.

— *Ch'* ya *k*; *ph'* ya *f*; *th'* ya *t*; *qu'* ya *ku*; *s'* e her nerede bulunursa bulunsun *s*; *x'* e *ks* (*gz* değil) seslerini vermek.

grafisini değiştirmedikleri veyahut ufak tebeddüllere uğrattıkları halde, bu kelimeleri, dillerinde Lâtin harflerine atfettikleri kıymetle, talâffuz etmektedirler. Meselâ, eski grekçe *geôgrafia* (geôgraphia') dan gelen fransızca *géographie*: jeografi; ingilizce *geography*: ciografi; italyanca, ispanyolca, portekizce, rumca *geografia (geographia)*: ceografia, kheografia, jeografia, yeografia; isvedçe *geografi*: yeografi; almanca *geographie*: geografi; hırvatça *geografija*: geografiya talâffuz edilmektedir. *Geografia* kelimesinin türeği bulunan eski grekçeye göre doğru talâffuzu ise, vurgu *i* üzerinde olmak suretile, harflerimizle verebileceğimiz talaffuzun azçok aynidir.

Türk alfabeti, beynelmilel Grekolâtin tabirlerini, Avrupa kültür dillerinin ekserisinden daha doğru okumak imkânına maliktir. Eklerinin uzun ve gütmeli olmalarına binaen, mümkün olduğu kadar ufak kelimelere ihtiyacı olan dilimize mahsus ve almancaya veyahut, talâffuz itibara alınmamak suretile, Skandinav dillerile fransızcaya müşabih olarak *geografia*'dan teşkil edebileceğimiz *geografi* kelimesine, dilimizin zaruretine veya şivesine mutabık olarak, millî alfabetimizle verebilecegimiz *geoğrafi* talâffuzu, *jeografi* veya *coğrafya* talâffuzu karşısında nisbet kabul etmez derecede daha sahidir; özdilimizde *j* sesi bulunmadığından dolayı da, daha uygundur. Fransızcaya nazaran Grekolâtin kelimelerine bugün vermekte olduğumuz talâffuz, bir millî talâffuzun ittihazına kadar aramızda kalsa bile, bu kelimelerin aslî şekillerini çok değiştirmememiz, ilmî ve pratik bir hal teşkil edecektir. Herhalde, tahsil ve kültür birliği lüzumları üzerine, mümkün olduğu derecede klişe halinde kalmaları icabeden beynelmilel ilmî tabirlere, Fransızların veya başka bir milletin talâffuzunu değil, millî bir talâffuz bahşetmemiz lâzimgelmektedir.

Grekolâtin tabirlerinin talâffuzunda millî alfabetimizi esas tutmakla beraber, biraz sonra da arzedeceğimiz gibi, bu tabirlerin, meselâ, *c*' lerini değiştirmek ve *k* ile yazmak ve söylemek zaruretindeyiz. Diğer taraftan, tabiîdir ki, dilimiz, mal edeceği Grekolâtin kelimelerini biraz tadil etmek kabiliyetine malik olmalıdır. Meselâ, Yunanîce gibi, *f*' in önüne gelen *n*' i *m* yapan türkçe, *f* i grekçe *f (ph)* gibi okuduğundan, *philologia* kelimesini *filologi* yazabilmelidir. Bununla beraber, umumî kullanışta bulunmayacak, yani halk tarafından hiçbir vakit temsil edemeyecek olan kelime ve tabirler, meselâ, türkçedeki kemik

dilimizin bütün kaidelerini havi modern bir dilbetimi, bundan başka, tarihi ve mukayeseli umumi gramerini, bütün Türk dialektlerinin ayrı ve mukayeseli gramerlerini telif etmek; edebi dilimizde kullanılacak cümle şekillerinin vazih ve mümkün olduğu derecede tahlili olmasını — tetkik edilecek Anadolu ve sair Türk dialektlerinin, eski yeni Türk dil abidelerinin, ve gramer noktasından türkçeye en ziyade benzeyen ilerigitmiş kültür dillerinin ifadelerinde mevcut tahlili tarzların belirtilmesi suretile — temin etmek olacaktır.

Eskimiş olmakla beraber, dilbilginleri arasında şerefli bir mevki saklayabilmiş olan Max Müller'in Kırım muharebesi vesilesile yazdığı ingilizce ufak bir eserinde münderiç bir fıkraya göre: " Tatar (yani Türk) dilinin grameri, önümüze tamamile aydın ve şeffaf bir teşekkülü sermekte; billûrdan mamul bir arı kovanı hüceyrelerindeki inşaata bakılabildiği tarzda, içeriki ameliyeleri tetebbü edilebilen kaideleri ihtiva etmektedir. Bir müsteşrikin de işaret ettiği veçhile, bu dil, bilgin birtakım zatlerden mürekkep yüksek bir cemiyetin müzakereleri neticesinde husule geldiği zannını vermektedir. " Muhtelif tesirler altında saflığını kaybeden Türk gramerine ilk şeffaflığını gerivermek, ezcümle, dil kaidesi ve kelime olarak türkçe içine sokulan ecnebi unsurları çıkarmakla mümkün olacaktır.

Türk diline girmiş olan Arap ve Pars kelimeleri, pek çok olmuş; her kelime de, memleketin emrine itaat etmemeği evvelden zihninde kurmuş bütün bir ailenin kendi ahlâk ve adetlerile, kaide ve kanunlarile beraber gelmesine sebebiyet vermiştir. Türk gramerini Arap ve Pars kaidelerinin tahakkümünden kurtarmnk için şu son zamanlarda başlamış olan hareket, Lâtin alfabetinin kabulünden sonra, daha kuvvetleşmiştir. Bununla beraber, Arap ve Pars dillerinin Türk grameri üzerindeki tesiri, bugün bile, şiddetle hüküm sürmektedir. Hemen her Arap kelimesinin bir mükesser ve bir müntazam çemi bulduğuna, Arap dili morfologisinin Türk dilinin ruhuna uymadığına nazaran; gramerimizin Arap gramerinin tesirinden kurtulması, istiklâl kazanması, Arap iştikak usullerinin aramızdan silinip uzaklaşmasına, yani bülün Arap kelimelerinin atılmasına mütevakkıftır. Onun için, linguistiğin ilk vülgarizasion şekli olan gramer vasıtasile, Arap iştikakının yerine geçecek bir Türk iştikakı usulünün öğretilmesine; yani hakiki rolu gösterilecek olan mor-

IX — Gramer.

Bu biliş, değişen ve değişmeyen dil malzemesinin vaziyetini, yani teşekkül etmiş kelimelerin hal ile şahsiyet ve vaziyetlerini gösteren tasrifini, kullanış yerlerini, bu kelimelerin bir fikir ifade etmek üzre yanyana konmasile teşekkül eden cümlelerin tertip tarzını tespit etmekle, bu keyfiyetleri idare eden kaideleri dizmekle uğraşmakta, ve doğru konuşmak ve yazmak usulünü öğretmektedir.

Gramer, eski zamanlarda. dilbilgisinın tek mûmessili bulunıyordu. Dilciliğin muhtelif şubeleri inkişaf ederek birbirine dayanan mühim bilgiler haline girdikleri gün, gramer, eskisi gibi dilin ilk kaidelerini tespit etmekle, onları öğretmekle iktifa etmiş; eskisi gibi, büyük ve derin müşahede kabiliyetinden mahrum olarak, inkişaf hususunda betaet göstermiştir. Linguistiğin kendi anası bulunan grameri hakir görmesi, bu sonrakinin bilhassa sun'i bir dil öğretmesinden; bir lisanî vakıanın kaidesini verirken, bunun nasıl ve niçünü ile çok ta alâkadar olmamasından; meselâ, istisnaları dizerken, bunların ne fonetik zaruretler altında hudus ettiğini göstermemesinden; derin müşahedelere dayanacağına, çokkerre, sathî hükümler vermekle iktifa etmiş olmasından dolayı idi. Bugün ise, Avrupa dillerinde yenileşmiş bir gramer bulunmaktadır ki, teşekkülüne, fonetik, morfologi, semantik ve süntaks karışmaktadır. Şimdiki terakki ve inkişafına bakılırsa, gramerin, dilbilgisindeki hemşireleri gibi, yüksek ilmî ameliyelere temayül ettiği; bu ameliyelerden birisinin, stilistik namı altında, mantık, psükologi ve bütün linguistiğin işgal ettikleri sahalarda cevelanlar yaptığı; hatta bu son bilginin rolunu benimsemeğe kadar vardığı, görülmektedir. Bu ameliyelerin diğer bir kısmı olan mukayeseli gramer, dil malzemesi hakkındaki fikri derinleştirmiş; tarihî gramerin inşası fikrini vermiştir ki, bu, dilin içeriki mekanismasile beraber istihalelerini göstermiştir. Gramere tamamile iltihak etmiş olan süntaks, vaktile mantık ameliyelerile sıkı temasta bulunıyordu, ve iddiakârlığı büyüktü. Gramer münasebetlerinin tahlili olan bu bilgi kısmı, kelimelerin yerleştirilmesi ve cümlelerin tasnifi işine bakmaktadır.

Türk dilcilerinin gramer sahasındaki uğraşı, muhtelif Türk dialektlerinin ve Ural—Altay dillerinin gramerini çizmek; Türk fonetik, morfologi ve semantik bilgileri genişletildikten sonra,

şubesidir, bir erüdision ameliyeleri sistemidir. Tarihle dilcilikten başka bilgilerin yardımına müracaati bir düzüye arayere girmekte ise de, bu hal, daha sık olmamakla beraber, diciliğin öbür şubelerinde de vaki olmaktadır. Zaten, her bilgi, tamam olabilmek için, beşer fikrinin diğer bilgilerdeki faaliyetinden de yardım aramak zaruretindedir.

Filologi, tek bir dilin metinlerini, mahsullerini araştırmalarına hedef kılabildiği gibi; ikincisi birincisinin daimî tesiri altında kalmış olan iki dilin mahsullerini, veyahut bir asıldan olmakla bir ananın tesiri altında kalarak biri diğeri tarafından ve ana dilin eski şekilleri tarafından izahı mümkün olan bir diller grupuna ait mahsulleri, araştırmalarına cevelan yeri ittihaz edebilmektedir. Böylece, bir Grek filologisi, bir klâsik filologi, bir Roman dilleri filologisi, hasılı bir filologi ve bir mukayeseli filologi vardır.

Filologinin sahası, vasidir. Dil abidelerini izah etmekle uğraştığına göre, bu bilgi, epiğrafi, paleoğrafi ve diplomatiği kendi kollarından sayabilmektedir. Bilindiği veçhile, epiğrafi, taş ve sair katı şeyler üzerindeki kitabelerin kıraatile; paleoğrafi, okunması güç eski, zamanlar yazılarının hallile; diplomatik te, eski berat ve ruusların ve sair eski resmî senetlerle evrakın tetkikile uğraşmaktadır. Bu son bilgiler, bazı hususlarda, ayrı tahlil usullerine malik iseler de, esas itibarile, filologi diskiplinine dahil bulunmaktadırlar.

Epiğrafi metinleri, hemen hervakit; diplomatik metiəəi ekseriyet üzre, birer nushadan ibarettir. Filologinin en mühimn sahasını teşkil eden eski zamanlara ait edebî, tarihî, coğrafi ve felsefi metinler ise, hemen hervakit birkaç nusha olarak bulunmaktadırlar. Bunlar üzerine en doğru ve kat'î bir metin elde etmeğe yarayacak mukayeseler yapmak, mümkündür. Filvaki, filologi usullerile tetkik edilecek bir metnin mümkün olduğu kadar müellifin verdiği şekilde bulunması, icabetmektedir. Bilindiği gibi, birçok sebepler, el-yazısı metinlerden bazılarının tahrifini mucip olmuştur. Onun için, tetkik edilecek metnin ne dereceye kadar aslî veya doğru olduğunu; eldeki nushanın veya nushaların ne tarihlerde yazıldığını ve kopye edildiğini; o tarihlerin ikisinde metindeki dilin halk katında ne vaziyette bulunduğunu; alelûmum, bu nushalarda tahrifler varsa, bunun neden ilerigeldiğini; kopistin (müstensihin) ne tarihte yaşadığını ve metnin diline olan vukufunun ne dereceye kadar itimada değer bulunduğunu; meselâ, konuştuğu dil veya dialektten

femlerimizin köklerimizle mezci şartları öğretilerek, herbirimize yeni ve sahi kelime yaratmak veyahut yaratılan kelimeleri kolayca anlamak hususunda kabiliyet verilmesine çalışmak, icabetmektedir. Mekteplerde, bilhassa yüksek sınıflarda okutulacak gramer, skolâstik tariflerden mümkün basamakta azade olmakla beraber, Türk dilinin iliklerine kadar sinecek ve dilciliğin hakiki ilerigitmelerinden mülhem olacak sarf ve süntaks kaidelerile bezenmiş olmalıdır ki, uzun asırlardan beri dedelerimizi memfi bir vaziyete doğru sevketmiş olan Arap ve Pars gramer kaidelerinden gençliğimiz, ve hepimiz, kurtulabilelim.

Osmanlı münşilerinin takip ettikleri ve bize miras bıraktıkları cümle tertibi usulünün, yani fikri muallakta tutarak sonuna varmayıncaya kadar ne murat edildiğine dair şuur vermeyen cümleye has usulün kırılması; sıla sigalarına konjunktiv *ki* ile tahlilî bir şekil verilmesi; bir failin baş tarafına konulan tavsif edici uzun muteriza cümlelerin veya sıralanmış sıfatların dağınık ve tahlilî surette serdedilmesi; Türk kültürünün memleketimizin her tarafına eskisinden daha ziyade kuvvetle yayılmasına yarayacaktır. Gramerleri bizimkine uyan Macarların, Fin ve Estlerin tahlilî cümle dizmek hususunda baş vurdukları usulü tetkik etmek, ve bu usulden Türk gramerini müstefit kılmak, Türk Dili Tetkik Cemiyetine ve alelûmum Türk dilci ve ediplerine düşen bir vazifedir.

Muhtelif Türk dialektlerinin mukayeseli grameri, bu dialektler arasında mevcut benzemeleri belirtmeğe, ve bütün Türk uluslarını bir müşterek yazı dili çerçevesine toplamağa, yarayacaktır. Bu hal, millî kültürümüzün beşeriyete nafi olmasını, ve millî hudutlarımızın dışına çıkmasını, temin edecektir.

X — Filologi.

Bu ilmî faaliyetin uğraştığı şey, dilcilikle tarihin, tarih yardımcısı bilgilerin ve her türlü bilginin önümüze koyduğu çarelerden istifade ederek, kâğıt, taş ve saire üzerinde veyahut insanların hafızasında menkuş kalan bir milletin eski devirlerdeki edebî muhalledatını, folklore'unu, dialektlerinde dizilmiş eserleri, bir kelimede, tefsire ihtiyaç gösteren dil abidelerini, dil ve muhteviyat görüş noktalarından, en yüksek meharet ve malûmat ile tenkit, izah ve neşretmekten ibarettir. Bu suretle, filologi, ayrı bir bilgi olmaktan ziyade dilciliğin tarih ışıklarile aydınlanan tatbikî bir

raz evvel telmih ettiğimiz gibi, şundadır ki, muayyen bir zamanın zihniyeti, alışkanlıkları ve dili, bu metinlerde mündemiçtir. Metinlerin tetkiki, dil bilgisine, bu günlerde malik olduğu hızı verdiği gibi; tarihe, XIX. asırdan beri ermiş olduğu tarakkiyi yetiştirmiştir. Meselâ, XIX. asırda Roma tarihine yeni ışıklar saçan Mommsen, muvaffakiyetinin bir kısmını metinlerin tetkik ve mukayesesile edinmiş olduğu filologi ve tarih görüşlerine borçludur. Metinlerin dili, beşer ifadesinin, binaenaleyh psükologisinin tahavvül ve temayüllerini göstermektedir. Tarihî tenkide maruz kılınan muayyen bir metin, bir zamanın dilinin aslî şeklini vermektedir. Zamanı bilinmeyen bir hadisenin tarihi, metnin yazı şeklile olduğu kadar, dil şeklile tespit edilebilmektedir.

Şimdiye kadar söylediklerimizden anlaşıldığı veçhile, eski bir metni tashih etmeğe kalkışacak olan bir insanın tam bir filoloğ olması; yani, filologinin tanılmasını istilzam ettiği bilgilere temellük etmesi; meselâ, ezcümle, metin manzum ise, yazılmış olduğu dildeki vezin kaidelerini eyice kavramış olması, şarttır. Metin müellifi, vilâyetli ise, başlıca millî dialektte yazmış olmakla beraber memleketinin dialektinden; devlet merkezi ehalisinden olsa bile, uzun seneler ikamet etmiş olduğu memleketin diğer bir köşesinin konuşma tarzından tamamile kurtulmamış olması, melhuzdur. Onun için, hernekadar metindeki hususî şekillerin kopistin dalgınlığından veya keyfî bir mudahalesinden ilerigeldiği daha az melhuz değilse de, musahhih, müellifin ve mümkün ise kopistin tercümeihallerini, metnin dilini, ve bu dile yakın ve uzak dialektleri, hatta müellifin bilmiş olduğu, binaenaleyh tesirleri altında kalmış olabildiği ecnebi dilleri tanıması, lâzımdır. Homeros'un metinlerindeki muhtelif Yunan dialektleri tesirleri, ya müellifin bu dialektlere arzusile müracaat etmiş olmasından, veyahut metinleri tashih edenlerin muhtelif dialekt şivelerini karıştırmış olmalarından ilerigelmiş olabilir. Bu ikinci ihtimal, bu günkü bilgi tarafından nisbeten az kuvvetli sayılmaktadır.

Vezin ve kafiye,bir eski manzum metnin hakikî şeklini bulmak hususunda fevkalâde mühim bir yardımcıdır. Eski zamanlar fonetiğinin bazı hususiyetlerinin, zamanların geçmesile, ortadan kalkması üzerine, bu hususiyetlerin metinlerden de kaldırılmış olduğu; ve kat'î bir şekil olarak bize kadar gelen metinlerde eski fonetiğin itibara alınmamış bulunduğu; vezin sayesinde keşfedilebilmektedir. Böylece, meselâ, şimdi herkesin elinde bulunan *İlya-*

başka bir dil veya dialektte yazılmış bir eseri kopye ederken, şuursuzluk gösterip göstermediğini; veya kendi konuşma şeklinin tesiri altında kalıp kalmadığını; kopye ettiği metinde serilmiş fikirler vicdani ve dini kanaatleri aleyhinde olduğu takdirde, kopistin ne dereceye kadar metnine sadık kaldığını; metnin kenarına okuyucunun biri tarafından yazılan müşahede ve düşüncelerin, kopist tarafından, müellifin ilâvesi diye veyahut bu müşahede ve düşüncelerin yitirilmesine kıyılamadığından dolayı, metnin içine alınıp alınmadığını tespit etmek, iktiza eylemektedir. Çokkerre, bir harfin unutulmasile, bir metnin manasının değiştiği görülmüştür.

Müteaddit nushaları mevcut olan eski bir eseri ilmî surette neşretmek için, bütün bu nushaları biribirile mukayese etmek, ve, kabul edilerek neşrolunacak metnin sayfalarının alt tarafına, bütün variant'ları (değişiklikleri) dercetmek zarureti vardır. Filvaki, beşer fikrinin tarihi ve tarihi linguistik, eski metinlere dayandığından, bunlardaki yanlışların kalkmasında çok ehemmiyet vardır. Şukadar var ki, müellifin yanlış veya sakat olarak dizmiş olabildiği bir cümlenin veya ilerisürmüş olduğu bir fikrin tashihine kalkışmak, doğru bir hareket değildir. Ayni bir metnin müteaddit nüshalarında mevcut farklar, bazıkerre, bu metindeki yazı ve ibarenin anlaşılmaması kadar, tashihi arzu edilmesinden ilerigelmiştir. Bundan dolayı, bir metni neşreden zat, muhtelif nushalar arasındaki farkları göstermez ve hepsinde mevcut farklı şekillerden birini seçer de öbür şekilleri itibara almazsa, o da, aşağı yukarı, selim akıl ve kritik sahibi olmamış olan bazı eski kopistler tarzında hareket etmiş olacaktır.

Birçok nushası bulunan bir metni neşretmek için ittihaz edilen usul, ya bu nushalar arasında en doğru görüleni, olduğu gibi vermek; ve bir variant'a rastgelindikçe, hangi metinden olduğunu işaret etmek suretile sayfasının altına dercetmektir. Yahut, gene, en doğru görülen bir nushayı esas tutarak, bütün diğer nushalarda mevcut ibareye bakmak, ve, biribirile mukayese etmek suretile, tashih etmek; bununla beraber, yapılan tashihin hangi metne göre yapıldığınını göstermek; ve, herhalde, variantları, rastgelindikçe, zikretmektir. Aslına mutabık veyahut aslına pek yakın olduğu tahmin edilen bir nusha bulunduğu takdirde, birinci usul, tercihe şayandır.

Eski metinlerin doğrulmasına verilen ehemmiyetin manası, bı-

ait olduğu söylenen dil metrukâtını süzgeçten geçirmek, bin şukadar yıl evvel türkçeden Macar diline geçmiş kelimelerin ne fonetik ve şekil altında girmiş olduklarını belirtmek, pek lâzımdır.

Dilimizin en eski dil abideleri, taş üzerinde mahkûk Yenisey mezar taşları yazılarile Orkhon vadisinde, 733 milât yılında rekzedilen sütundaki yazılardır. Orkhon mahkûkeleri, bunları halleden Kopenhag universitesi professoru müteveffa Vilhelm Thomsen tarafından, daha sonra W. Radloff ve Necip Asım Bey taraflarından neşredilmiş ise de, yeniden daha geniş ve mufassal surette izah ve şerhlerle neşredilmeleri; Yenisey kitabeleri için de ayni tarzda hareket edilmesi, muktezidir.

Tahminen bu kitabelerin yazıldığı tarihe ait dilimizin diğer eski abideleri, Uygur yazısile dizilmiş metinlerdir ki, Almanlardan von Le Coq, Fransızlardan Pelliot, Ruslardan Kazlov, İngilizlerden Stein Aurel ve diğer bilginlerin Çin Türkistanında yaptıkları tetkik seyahatları neticesinde elde edilmiştir. Türklerin şamanlık, Buddha, Mani, Nestor din ve mezheplerine salik oldukları devre ait dil hazinelerinden ibaret olan bu abidelerin ancak bir kısmı, neşredilmiştir. En büyük kısmı, henüz depolarda bulunmaktadır.

Bunlardan sonra, sıra, XVI. veya XVII. asıra kadar yazılmış eserler geliyor ki, bunlardan bilhassa, Kudadku Bilik (yazılması tarihi, hicrî 463), Kaşgari, Diyvaanü Lûgaati't Türk (h. 466, mil. 1074), Ebu-Müslim'i Hayati (h. 550), Şerhü'l Caamii's Sagiyr (h. 565), Tecniysü'l Meziyd (h. 595), Mir Alişir Nevai, İskendername (h. 606), Rabguzi, Kasasu'l Enbiyaa (h. 710), Ebu-Hayyan, Kitaabü'l İdraak li Lisaani'l Etraak (h. 712), Müiynü'l Müriyd (h. 713), Taacü'l Edeb (h. 757), Nehcü'l Feraadiys (h. 759), Müntahabı Safaa (h. 792), Ahmedi el Kermiyani, İskendername (h. 815) ve saire mevzuubahistir. Ve saire demekle, daha istifade edilecek birçok eserler bulundüğunu, ve bunların da basılmaya lâyık olduğunu, söylemek istiyoruz.

Anadoluda toplanacak halk ifadeleri, halk dilinde tertip edilmiş eserler, ve bilhassa, XVI. veya XVII. asıra kadar halk sözü veya edebî mahsul olarak yazılan eserler, T. D. T. C. Linguistik ve Filologi Kolunu en ziyade alâkadar eden, filoloğlarımızı en ziyade alâkadar etmesi icap eden yazılardır. Bu sonrakilerin en mühimlerinden Felekname ile Süheyli Nevbahar'ı zikredebiliriz.

da ve *Odüsseya* [*] metinlerinde sedalı harflerle başlayan bazı kelimelerin başında mevcudiyetleri gerek Yunan müelliflerinin beyanatile gerek mukayeseli dil bilgisi araştırmalarile sabit olan *digamma* yâni *v* harfi, bunu o kelimelerde İsa'nın doğuşundan beş asır evvel talâffuzdan düşüren eski Yunanlılar tarafından mezkûr metinlerin ibarelerinden dahi tayyedilmiştir. Bugunkü filologi bilgisine göre Homeros'un eserlerini yeniden tertip etmek isteyecek olan zat, bu eserlerin vezinlerini tamamile belirtmeğe, yani, ilmî bir iş yapmış olmak için, yeni metne *v*' lerle beraber lâzım görülecek başka unsurları koymağa mecbur olacaktır.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Linguistik ve Filologi Kolunun filologi sahasındaki uğraşları, eski Türk dil abidelerini neşretmek hususunda muhtelif cihetlerden yapılacak teşebbüslerin ilmî ve düzgün olması için, bir rehber vazifesini görmek; eski dilde bulunup kullanılması aramızdan kalkan talâffuzları doğru gösterecek fonetik harflerinin ve imlâsının neden ibaret olacağını tespit etmek; VI. ve VII. asırlardan XVI. ve XVII. asırlara kadar türkçe yazılan bütün dil abidelerini filologinin sıkı usullerini gözetmek suretile ve bir seri halinde neşretmek, olacaktır. İşbu kol, ittihaz ettiği kararlara nazaran, Yenisey ve Orkhon kitabelerini ve milâdî VI. ile VII. asırlara ve belki daha evvelki zamanlara ait olup Çin Türkistanında bulunan dil malzemelerini, *Kudadku Biliğ*'i ve ehemmiyeti göze çarpacak türkçeye veya türklüğe dair yazma eserleri kusursuz olarak yeniden neşredecek, veyahut birinci defa olarak bastıracaktır.

Türk epiğrafi, paleoğrafi ve diplomatik metrukâtı neşriyatı ve alelûmum Türk dili hakkındaki filologi eserleri, bilhassa dilimizle izah edilmiş olanları, pek azdır. Bu eksiklik ise, dilimizin tetkikini güçleştirmektedir. Bundan dolayı, dilimizin en eski şeklini öğretecek ve bu suretle yeni şeklinin takviyesine lâzımgelen unsurları öne serecek metinlerin ve dil malzemesinin elde edilmesi imkânlarını verecek araştırmalar, filoloğlarımızın başlıca uğraşlarından biri olmalıdır. Filvaki, bir dilin linguistik kanunlarını, bilhassa en eski dil malzemesinin yeni zamanlardaki mümessillerile mukayesesi sayesinde, tespit etmek mümkündür. Bu görüş noktasından hareket edilirse, görülür ki, eski milletler tarafından verilmiş olan birkaç türkçe, skütçe söylerin izahlarını tetkik etmek, Hun diline

---

[*] Bu kelimenin vurgusu *ü* üzerindedir.

AÇIK BÖLÜM

Derleme Fişlerinden Neler Alıyoruz ?

Büyük Türk İnkılâbını yaratan Ulu Gazinin her safhada öteleri gören ögeliğiyle [1] başlayan Dil Derleme hareketi de, bu inkılâbın her hareketi gibi, tarihte benzeri olmıyan büyük işlerden biridir. Binlerle Türkün candan yürekten bir ilinti [2] ile halk dilini didikliyerek fişlere geçirmekle uğraşması; ekincinin, çobanın, zanaatçi ya alışverişçinin, masalcı kocakarının ya kahvehane ekesinin [3] ağzından, en ince ayrıntısiyle, (= nuance) söz avlayıp aydın aydın anlatmaya çabalaması; diyebilirim ki düşmanlara karşı kazanılmış bir meydan vuruşumu kadar öğülecek millî bir kazançtır.

Dil Cemiyetinin dolaplarında her gün ulana-biriken on binlerle fişi gözden geçirdikçe dilimizin on binlerce yıl sürmüş gelişme tarihi önümde canlanıyormuş gibi bir heyecan duyuyorum. Her gün ırkumuzun ögeliğine yeni yeni anlıklar [4] tanıdıkça, dilimizin bütün medenî milletlerin dillerine pınarlık ettiğini bu açık anlıklardan sezdikçe derleme ekininin ilk orakçısı olmak kutluluğundan uçkunluk [5] içinde kalıyorum, ve bana bu yüksek süğürü [6] veren binlerce adsız yurtdaşıma, biliğin en küçük bir işçisi olarak, neler borçlu olduğumu derinden anlayarak söylemeyi bir borç bilirim.

***

On binlerle derleme fişinden yığılan Türkçe sözler üzerinde yürüttüğüm fonetik deşiştirmelerinden çıkan sonuçlar (7) önceden kimsece tasarlanamazdı:

Türkiye Türkçesi bütün Türk oymaklarının fonetiklerine örnekler verecek zenginliktedir. Bu fonetik zenginliği Türkçemizin söz türetme [8] zenginliğini her sanıdan [9] aşkın derecelere çıkarıyor. Pek yeni olan bu deşiştirmeler ilerletildikçe, şimdiden

---

[1] Deha (2) alâka, intérès (3) hoşsohbet, mirikelâm insan (4) delil, alâmet (5) şevk, heyecan (6) talih, şans (7) netice [8] teşkil [9] heyal, fikir.

Eski Türk yazıları arasında Codex Comanicus'u da katmak gerektir.

Bu eserleden başka, İstanbulda ve diğer vilâyetlerimiz kütüphanelerinde, Orta Asyanın ve İranın şurasında burasında, Rusya ve Avrupada, çok kıymetli yazma eserlerimiz vardır. Bu yazma türkçe eserlerin ve alelûmum eski Türk abidelerinin mühim olanlarını T. D. T. C. Linguislik ve Filologi Kolu, filologi usullerine uygun olarak, yani metni aynen fotomekanik usulile vermek, fonetik yazı ile istinsah etmek, ve icap ederse, tercüme ve tahlilini, içindeki kelimelerin ve mevzuun tarih, etnologi ve linguistik münasebetlerinin şerhini yapmak suretile, neşredecektir. Bu vadide yapılacak çalışmaların neticesi, millî neşriyatımızın ve millî kütüphanelerimizin mühim bir kısmını teşkil edecektir. Ancak bu çalışmalardan ve neşriyattan sonradır ki, Türk dilinin ilmî surette yazılacak tarihî söylüğü için yetişik malzeme elde bulunabilecek; evvelce söylemiş olduğumuz veçhile, dilimizin en derin cihetlerine kadar nüfuz edcek olan ve uzun çalışmalara mütevakkıf bulunan etümologi söylüğümüz de, dizilebilecektir.

İbrahim Osman
T. D. T. C. azası

bu köklerdeki ilk ses dil uciyle dişlerde bir kapantı husule getirerek çıkarılan sestir. (Birincilerde *sonore*, ikincilerde *sourd*).

6 - Bu diş konsonu " en „de yoktur. " en „ arttan çıkarılan bir vokal ile söylenecek olursa " an „, bu da bir diş kapantısı ile söylenecek oluras " tan „, "dan„ olur.

Bu altı çizgiyi kaydettikten sonra deşiştirmemizin arkasını bırakmıyalım.

a) Umumî surette köklerde, anlatılan kavram esaslı olarak ve birdenbire değişmeden, "e, a„ vokalleri arasında bir karşılaşma olabilir mi ?

b) Bir diş kapantısı ile başlayan bir kökün, anlattığı kavram esaslı olarak değişmeden, vokalik bir çıkışla başlaması, böylece yeni kökler doğurması varmıdır?

Bu iki sorğuyu "evet„ le karşılayabilirsek " en, dan, dam „ köklerinin türe altında doğmuş olduğunu ileri sürebileceğiz.

***

1. Birinci sorgunun düğümünü çözecek örnekler

Ebermek (d. f.): aparmak
En : an (Fişlerde: alâmet manasiyle en)
Esre : asra (Orhon kitabelerinde: asra)
Eriğ (d. f.) : arığ (Temiz)
Eşik : aşık (aşmak, dışarıya çıkmak kavramı)
Çepel (d. f.) : çapal (fena, Tobul dilinde)
Eşire (d. f.) : aşırı
Ene (d. f.) : ana, v.s., v. s.

2. Ikinci sorgunun düğümünü çözecek örnekler

Evirmek : devirmek
Aşmak : d (t) aşmak
Ede (d. f.) : dede
Eyze - eze(d. f.) : teyze
Evşirmek : devşirmek
Üremek : türemek
Örün (d. f.) : torun (önart değişimile)
Aramak : taramak
Uy (Kaz. Rad.) : duy
İkin : tikin (çağ.) = ekim dikim v. s., v. s.

Görülüyor ki sorguları "evet„ le karşılamak için istediğimiz

kestirilemez sonuçlara irişeceğimize, dilimizin az zamanda dünyanın en gelişmiş kültür dillerinden biri olabileceğine şüphemiz kalmıyor. Bir yandan ise bu deşiştirmeler dilimizin ses düzenindeki ana türelerini meydana çıkararak Türkçenin öbür dillere olan yakınlıklarını anlamamıza, bütün bilginlerin anlamasına yol açacaktır.

Gerçek, bu deşiştirmeler sırasında öyle anlıklara (4) rasgeliyoruz ki gözlerimizi sak [10] açarak bütün benliğimizin titrediğini duyuyoruz: Örnek olarak, en alçak bir "dam„ bizi Sumerlilerin tanrı "Anusu„ Latinlerin "domusu„ ile; latif bir "efirti„ Yunanın "zefiri„ ile; bir tavşan "ini„ Farsların " zindanı „ bir " hapaz „ arpa Arabın kılıç " kabzası „ ile birleştirir.

Bu yakınlıkları aydınlatan türeler öyle muntazam ki en işkilli bilgeleri bile kandırabilir. Bu deşiştirmelerin verdiği örneklerin bir kaçını denedikten sonra, salt gerçek [11] kendiliğinden fışkırır.

***

Dam - Anu örneği

" Dam „ ile bir oymak içinde " damak „ adını buluyoruz. Derleme fişleri bize " en „ sözünü de hem " damak „ hem " çatı „ manasile getiriyor. (Sivastan çatı, Polatlı ile Ermenaktan damak manasile gelmiştir. Ene (k) = çene fişleri ise bir çok yerden gelerek meseleyi daha zıyade aydınlatmıştır.)

« En, dam » kökleri bize " bir şeyin üst tarafı „ kavramını [12] anlatıyor. Buradan " her şeyin üst tarafı „ olan " gök „e gözlerimizi çeviririz ; hemen : *dan - tan* (yeri) hatırımıza gelir. İşte üç kök:

« En, dan, dam „ ki üç şekilde tasarlanmış tek bir kavram: " üstlük „ kavramını anlatırlar.

Bu üç kökte müşterek olan ses unsurlarını arayalım:

1 - En, vokalik (yani ağızda bir kapantı yapmayan) bir çıkışla başlayor. Fennî tasnife göre bu vokal (ön, dar, diş) vokalidir.

2 - Bu vokalin yakını (art, geniş, diş) vokali olan "a„ dır. Bu vokali " dan, dam „ köklerinde görüyoruz.

3 - En „de ikinci ses ön damaktan bir kapantı ile çıkarılan geniz sesidir. Bu sesi (*dan*)da da görüyoruz.

4 - Bu sesin yakını dudaklarda bir kapantı ile çıkarılan geniz sesidir, bu sesi " *dam* „ da görüyoruz.

5 - " Dan, dam „ adlarının bir teleffuzları da " tan, tam „ dır;

---

[10] Pürdikkat, pürteyekkuz [11] hakikatımahza [12] Concept.

İl - el (d. f.)
İr - er (d. f.)
İlet - elet (d. f.)
İn - en (d. f.)
İrte - erte (d. f.)
Enize - eneze (d. f.)
İneze - eneze (d. f.)
İnme - enme (d. f.)
Engeme - engime (d. f.)
İkti - ekti (d. f.)
İmük - emük (d. f.)
İni - eni (d. f.)
İğrek - eğrek (d. f.)
İrim - erim (d. f.)
İv - ev (d. f.) v. s.

Derleme fişlerinin bol bol tesbit ettiği bu ses karşılaşması başka Türk lehçelerile tekit olunabilir.

Bu deşiştirmeler sonunda Türkçemizin " en, tan / dan, tanrı / tenri„ sözleriyle Sumercenin aynı manalardaki "a n (u), dingir„ sözlerinin, tarihî münasebet uzaklaştırılarak, bir olduğunu ileri sürmeye hak kazanmış oluyoruz.

Öbür yandan "dam„ kökünü lâtince "dom - us„ , "an-„ kökünü de Farsça "dan-„ kökleriyle yaklaştırabiliriz:

1 - Lâtince *dom-us* ev demektir ki „ dam " ile mana yakınlığı aşikârdır. A. Walde'nin Lâtincenin Etym. Lûgatinde *domus* isminin izahında bu kelimenin ai. (yani eski Hintçe, sanskritçe) şeklini *damah* = ev suretinde görüyoruz (S. 369). idg. (Hint - germen) şekli ise *dem-s* olarak gösterilmiştir. Yunanca *dom-a* (= dam) ve *dom-os* (= yapı) ile de birleştirilmektedir. Böylece aynı kökün hem dudak hem diş şekillerini Lâtin ve Grek dillerinde ve daha başka dillerde bulmuş oluyoruz.

Bir kökün diş ve dudak telaffuzlariyle iki şekilde tasavvut edilmesi ise Türkçemizin umumî bir diyalektal türesidir. Buna dair bir çok örnekler gösterebiliriz:

Şol (uşol)	uşal (çag.)
Avuç	Apaz
Toparlak	tapan (d. f.)
En (Kır. Rad.)	ün
Kaval	kovan

kadar örnek bulabiliyoruz. Buna dayanarak " en, dan, dam „ köklerinin türeliliğini kabul edebiliyoruz.

Deşiştirmemizi bir az daha ileriye götürelim:

.*.

3. "En „ kökü "dan / tan „ ile karşılaştırılınca bunlardan başka bir de "an „ kökünün bulunmalı olduğuna yargı (13) vermek gerektir. Burada da derleme fişleri yardımımıza yetişiyor: "en, an „ köklerini onlarda "alâmet „ ve "idrâk „ kavramının işareti olarak buluyoruz. Bu manalariyle de, deşiştirdiğimiz kökler "üstlük „ kavramiyle ilişiklerini kaybetmezler: "idrâk „ vücudün üst tarafiyle: "baş „ ile, "beyin „ ile husule gelir. Kosmik bir kavramdan mikrokosmik bir kavrama geçilmiş oluyor. Bu noktaya ne kadar dikkat olunsa değer, çünkü Dilbiliğin tarihî tetkiklerinde bu sıranın bilinmesiyle bir çok meseleler halledilebilir. Misal olarak, şunu kendi kendimize soralım: İnsanlar acaba daha önce göklere mi "tan / an „ demişler, yoksa kendi evlerinin üstüne "tam / dam „ mı? - Damak, en (= damak) adları ise evvelki kavramların dile geçirilmesinden önce mi? N. Marr gibi âlimler kosmik hadiselerin insan şahsına ait fikirlerden daha önce dil işaretleri aldığını söyleyorlar ki bizce de bu görüş sağ ve gerçektir. (Burada bir sözün çok manaya gelmesi çevremine girmiş oluyoruz." *Polysémie*„ denilen bu hadisenin aydınlanmasını başka bir güne bırakabiliriz.)

Şimdi, sorguyu, kendi dilimiz çevresi içinde, karanlıktan kurtarmış bulunuyoruz. Ancak anımıza (hatırımıza) geliveren Sumerce Anu sözü bizi deşiştirmemizi Sumerceye geçirmeye yediyor.

Sumerce Anu'nun sonundaki " u „ Akkatçanın tesiriyle gelmiş bir gramer unsurudur. Asıl Sumercesi an dır ki gök demektir, böylece (d) an / (t) an ile bir olduğu anlaşılır. Bu dilde gördüğümüz DİNGİR = (Allah) adını Türkç "Tangrı „ ile yaklaştırmaktan da artık kendimizi alamayız.

Din - ile an - arasında iki karşılaşma ayrılığı vardır:
1) a / e, 2) e / i.

Yani bizdeki "en„ e göre, bir diş kapantısiyle husule gelmiş bir den / ten, bundan da bir art çıkarışiyle husule gelmiş bir "dan/tan„ kabul edebiliriz. Buna göre " din / tin„ in türeli olarak, "den/ten„ olabileceğini göstermek kalıyor. İşte bu düğümü de çözecek örnekler şunlar ve istenildiği kadar daha başkalarıdır:

---

[13] Hüküm.

(Bu son misaldeki *es* ile *ses* arasındaki yakınlığı anlamak için *esle-* (semi itibare alınak, dinlemek; Bayburt, Erzurum), (*esıt - Orh.*= işit) kelimelerine dikkat olunmalıdır.)

Yepmek ile *efırmek* fillerindeki p/f değişimine gelince (f) sesinin sonradan geliştiği ve eski Grekçede de bu sesin birleşik olarak (*ph*) şeklinde söylendiği anlaşılmaktadır. Bu aydınlatmadan sonra Türkçe *Yep - / efir-* maddesiyle Grekçe *zefir*'in aynı oymak sözlerinden olduğu kabul edilmez mi? (Dilde " s/z „ karşılaşmasını tesbit eden misaller pek çoktur.)

Yukarda yazdıklarımızı okuduktan sonra, " zindan „ isminin de Türkçenin fonetik türeleri ile teşekkül etmiş olduğunu kabul etmekte hiç bir güçlük çekilmez; gerçek:

İn / sin (mezar)

Dan / dam (ev, mekân) olduğu bilindiğine ve umumiyetle s/z karşılaşması kabul olunduğuna göre:

" Zindan „ ın *mezar ev, mezar yer* manasında Türkce bir mürekkep isim olması su götürmez bir vakıa olur.

***

Ayna - Âyine Örneği

Misal olarak bir de "ayna„ adını alalım; bunun mu Farsça "âyine„-den, veya Farsça " âyine „ nin mi bundan alındığını araştıralım.

Radlof lûgatinin birinci cildinde (s. 17) aynanın bir çok Türk lehçelerinde (Tel. Leb. Şor. Koib. Sag. Küer.) ecinni " demon „ manasına geldiğini ve bu cin hakkında Castrén'in " Finn Mythologie „ sinde (s. 232) tafsilât bulunduğunu görüyoruz. Getirilen " yer altındağı aynalar „ misali de bu cinler hakkında daha sarih bir fikir veriyor. Aldığımız bu bilgi kelimenin mitologi ile, " âyin „ ile olan münasebetini izah ediyor. O halde Farsça âyine ve âyin sözlerinin menşei bu Türk - fin mitologisinden gelen, bugün dahi Şimal ve Şark türkçesinde cin manasiyle kullanılan " ayna „ olmalıdır. Yer - su ilahlariyle rekabet halindeki bu " ecinni „ isminin " suretleri aksettiren „ cisimlerle (aynalarla) ve belki " su yüzü „ ile karıştırılması, bu şeylere de " ayna „ ismi verilmesi, insanların ilkin düşünüşüne göre, kolay anlaşılabilir.

" Ayna „ adı " âyin „ ile, daha doğrusu mitologi ile, ilişiğini şimdi de kesmiş değildir. Sagay lehçesinde " aynamnan pol „ ilencinin kullanıldığını, " Erlik ayna „ ise " yer altı yarı ilahi „ demek olduğunu yine Radlof'tan öğreniyoruz.

Oymak	aymak (Alt. Tel. Kır. Uyg. - Rad.)
Eğrek	uğrak
Üst	este (= evin üstü, d. f.)
etik	ötük (Rad. cilt I = ayak kabı)
Eşinti (d. f.)	üşüntü
Elpik (d. f.)	ölpük (d. f.)
Emik (d. f.)	ümük (d. f.)
Efir - (d. f.)	üfür -
Eri -	çürü -
Ebri - (d. f.)	obru - (d. f.)
Eğ (ek - uyg.)	bük - v. s.

Bütün bu örnekler, Türk dilleri oymağı içinde, köklerin diş dudak değişimine uğramasının türeli olduğunu meydana koymakta bu iki telaffuz üzere görülecek köklerin - mâna yakınlığı kılavuzluğiyle - bir olduğuna hükmetmeye hak kazandırmaktadır.

2 - Türkçe *tan* - *ı* - ile Farsça *dan* - (= bil) arasındaki mana ve ses yakınlığı da aşikârdır. Türkçe *an* - *la* ile *tan* - *ı* da birbirine yakındır. Bir kökün vokal ve diş konsonu çıkışiyle başlamasının türeliliğini az yukarıda görmüştük.

*
* *

EFİRTİ — ZEPHYR ÖRNEĞİ

Türkçede bir *efirmek* fiilinin bulunduğundan haberi olanlarımız azdır. Fakat " *yel yeperek* „ tabirini bilenlerimiz çoktur. İşte derleme fişlerinin getirdiği *efir* - (İçel, Niğde) fiili *yep* - fiili ile aynı manadadır. *Üfür* - de yakın bir mana ile bu oymaktandır. Grekçe lâtif rüzgâr manasına gelen *zefir*'in de aynı oymaktan olduğunu tastik etmek için bu son sözün ıslıklı başlangıcının türeliliği sabit olmalıdır. İşte ses düzenimizin bu türesini tesbit eden bir kaç örnek veriyoruz:

Epele (d. f.)	sepele
Uğur	suğur, sur (= tali; d. f.)
Efirmek(d. f.)	savurmak
Abuk	sabuk
(*Çağ.) obruk*	sobruk
ölpük (d. f.)	sölpük
Epe(*sek*) (d. f.)	seme (p/m değiş)
Ilıncak (d. f.)	salıncak (dar geniş değiş.)
Es	ses v. s.

Dil araştırmaları:

" YOR „ eki

Hal edatı olarak fiil köklerine getirilen (yor) eki hemen hemen bize mahsus gibidir.

Doğu türkçesinde (yor) lu fiil sıygası bulunmadığı gibi, doğu Anadolusu Türkleri de böyle bir sıyga kullanmazlar. Azeristan Türkçesinde de bu sıyga yoktur. Buralarda " geliyorum, gidiyorum „ denilecek yerde " gelirem, gidirem „ denir ki muzari sıygasıdır.

Bir çok eklerle edatlar gibi bu edat ta ayrı, başlı bir kelimeden gelmiştir. Bunun aslı (yürümek) fiilidir. Netekim İçelin batısında, Antalyanın doğusunda bulunan türkler bu sıygayı bugün bile " geliyörür, gidiyörür „ diye kullanırlar. Bu konuşmanın düğümlendiği yer Akseki yöresi (havâlisi)dir. Nasıl ki şu türküde gelmiştir:

TÜRKÜ

Her sabah her sabah şakıyıp durur.
Sanarsın âleme nur doğuyörür.
Hoyratın elinden içtiğim dolu
Oda yüreğime dert oluyörür.

Şaşırdım yolumu nire gideyim?
Putlar gibi suretine tapayım.
Dese gerdanından gel bir öpeyim
Kâkülün yüzüne perde oluyörür.

Meninski gramerinin (131) inci sayfasında (yor) edatının aslının (yürümek) fiilinden geldiği söylenmiş ve (geliyorum) kelimesinin, aslında (geliyürüyörüm) olduğu yazılmıştır.

Kırgızcada " aynam „ sözünün " canım „ , " sevgilim „ manasiyle sevgililere " perestidelere „ tevcih edildiğini aynı kelimenin izahı sırasında görüyoruz. Bu tafsilat bize, küçükleri ve bütün candan sevdiklerimizi okşarken kullandığımız " anam! anacığım! tabirini hatırlatıyor. Radlof'tan öğrendiklerimizden sonra bu okşayıcı Türk sözünün, " ana „ nın eski mitologik " ayna „ ile bir an'ana sakladığına hükmetmemek elden gelmez (" ğ/y „ sesinin " sıfır „ a kadar silindiğine istenildiği kadar misal vardır.)

Öbür yandan Radolf bize "ayna„ nın bir kaç Türk lehçesinde Cuma gününe verilen ad olduğunu da haber veriyor. Bu mana ile Yakutçada „atna" olarak kullanılır: „ay = at": Türk lehçelerinde sabit olmuş bir fonetik muadelesidir; böylece farsça „azine = cuma„ adının dahi aynı Türk menşeinden çıktığına yeni bir anlık elde edilmiş oluyor.

" Ayna „ Cuma günü manasile de mitolojik mahiyetini kayhetmiş değildir, çünkü Cuma günü hâlâ „ ayın = âyin " günüdür: Kırım yahudilerinden Türkçe konuşan Karayım'ların dilindeki „aynalık" sözü dinî bir hazırlık demektir. Bu mitologik an'ananın bizde de izleri kaybolmamış olduğuna başka bir anlığı Edirneden gelen bir fiş getirmiştir: bu fiş Cuma gününe "ine„ günü denildiğini bildiriyor. Sinopta ve civarında Cuma günü doğan kızlara "Eyna„ adını vermek âdet olduğunu Şakir Beyin bir mekalesinden öğreniyoruz. Bu da *ayna* nın mitologik mahiyetine yeni bir delildir. Eski Türklerin yer altı ilahına verdikleri "ayna„ adı üzerinde kurulmuş koca bir mitologinin bu silik izleri bizim için ne kadar değerlidir!

Bizde gözlerin „ruh aynası" sayılması da aynanın mitologi kavramlarına kolaylıkla işaret olabildiğini gösterir.

„Ayna"nın menşede "ay„ ile de ilişikli olduğuna şüphe yoktur. Kırgızca da „ayna baş" deye bizim „ayaz baş" dediğimiz saçsız başa derler. Ayın, aydınlığın ilâhî mahiyet kazanması kadar tabii bir şey yoktur.

„Ayna" kimsenin Türkçe olduğuna şüphe etmediği „ümit" kelimesinden de daha Türkçedir. Çünkü „ümit, ümmit" Farisî fonetikle dilimize geçmişken „ayna", halk dilinde, asla Türk fonetiğinden ayrılmamıştır.

Bütün bunlardan sonra, „âyîn", „ayîne" ve "azine„ nin Türkçeden alınmış sözler olacağında tereddüt bile caiz değildir, sanırız.

İşte derleme fişlerinin önümüze açtığı tetkik ufuklarının genişliği bu birkaç misalden anlaşılabilir.

AHMET CEVAT

Fransızca Kısmı

A la Société pour l'Etude de la Langue Turque

L'activité du Comité central pendant l'été dernier

Le comité central général de la Société pour l'Etude de la Langue Turque, se conformant aux hautes instructions données par son grand Chef, qui est en même temps son fondateur et son protecteur, s'est consacré au cours de cet été, au palais de Dolmabahçe, aux travaux de préparation du vocabulaire des équivalents turcs des mots osmanlis.

Nos lecteurs savent que près de 1400 mots arabes et persans dont l'usage est très fréquent dans notre langue écrite ont reçu, à la suite de l'enquête qui a été ouverte, un très grand nombre d'équivalents qui ont été classés par les soins des services centraux de la Société. Une commission spéciale a passé ces équivalents en revue, et a présenté au comité central tous ceux dont elle avait fait un choix pour consigner sur des fiches. Le comité central a commencé la rédaction du vocabulaire en confrontant ces fiches avec celles qui ont été établies grâce à la recherche des mots ainsi qu'avec un grand nombre de dictionnaires. Au début de l'été, près de 80 mots avaient reçu leur équivalents. Aux travaux qui ont été poursuivis cet été a İstanbul ont pris part Ruşen Eşref Bey, secrétaire général, Ahmet Cevat Bey, Hasan Ali Bey et İbrahim Necmi Bey, Ali Canip Bey, inspecteur du ministère de l'Instruction publique. Caferoğlu Ahmet Bey, professeur à l'Université d'İstanbul et Abdülkadir Bey, secrétaire - spécialiste de la Société, ont également participé à ces travaux. Pendant le voyage en Grèce et en Egypte de Ruşen Eşref Bey, les fonctions de secrétaire général intérimaire ont été assumées par Hikmet Bey, secrétaire général de la Présidence de la République.

A la fin des travaux de cet été, près de 650 mots se trouvaient avoir reçu leur équivalents. Mais il a été constaté, en faisant le choix de ces équivalents, que les réponses faites à l'enquête et les mots contenus dans quelques dictionnaires ne suffisaient pas. C'est pourquoi les fiches produites par la Recherche des mots, qui dépassent 125,000, furent transportées à

(1790) senesinde İstanbulda Fransız sefarethanesinde basılmış olan " Eléments de la langue Turque „ adlı kitabın (109) uncu sayfasında dahi bu sıyga bu yolda gösterilmektedir.

(Divanü lûgat - it - Türk) te hal sıygası bizim bildiğimiz muzari sıygası olarak gösterilmekte ve "yor„ lu hiç bir fiil şekli divanda geçmemektedir.

Hicretin (937) yılında yazılmış olan "Müyessiret -ül- ulûm„ adlı Türk gramerinde bu sıygadan hiç söz açılmamıştır. Bundan anlaşılıyor ki bu şekil bize mahsus olduğu gibi yenidir de.

Bu sıyga Anadolu ve Rumelide (4) türlü kullanılmaktadır:

1 — Akseki taraflarında olduğu gibi (yörür) şeklidir: " Geliyörür, gidiyörür „ gibi.

2 — İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerin kullanışıdır: "Geliyor, oluyor„ gibi.

3 — Anadolunun batı taraflarının söyleyişidir: " Geliyo, gidiyo „ gibi.

4 — Erzincanın bir takım köylülerince bu sıyga " Geliyru, gidiyru„ diye kullanılır.

5 — Beypazarın Karaşar tarafları Türkleri " Geliyürü, gidiyürü „ derler.

6 — Trabzun taraflarında bu sıyga " Gidiy, geliy „ diye söylenir.

7 — Gaziantep Türkleri de bu sıygayı Trabzunlular gibi kullanırlasa da kelimenin sonunu onlar kadar çekmezler.

8 — Gerede, Mengen, Zafranbolu tarafları halkının kullanışıdır: " geliye, gidiye„ gibi.

9 — Deliorman halkının söyleyişidir: " geleyri, gideyri „ gibi.

B. ATALAY

c — III. Uigurica — publié par Müller et par les soins de la même académie en 1922. Contient des textes bouddhiques.

d — IV. Uigurica — Contient des textes et récits de caractère religieux sur le bouddhisme. Textes des VIII e XI e siècles. Publié par le Dr. Von Gabain et par les soins de l'académie des sciences de Berlin en 1932.

e — I. Chotscho — Textes sur le manichéisme. Publié par Von Le Coq et par les soins de la même académie (1912).

f — II. Chotscho — Même texte, publié également par von Le Coq et la même académie (1919).

G — IV. Chotscho — Contient également des textes sur le manichéisme, mais aussi un texte fort difficile à déchiffrer sur l'astronomie. Publié par les mêmes en 1922.

h — Uigurische Sprachdenkmaler — La plus grande partie des textes contenus dans cet ouvrage sont des documents se rapportant à des problèmes juridiques. Contient en même temps des textes sur le christianisme et les autres religions. Ses éditeurs, Radloff et Malof, y ont ajouté un lexique.

i — Türkische Turfan Texte — Cinq ouvrages, contenant des textes sur le bouddhisme et le manichéisme. Textes des XIII e et XI e siècles.

j — Récit sur le bouddhisme, publié par Paul Pelliot dans le périodique "Toung - Pao„. L'éditeur y a ajouté un petit lexique.

k — Index composé par le professeur Bang et par Von Gabain au sujet de l'ouvrage intitulé "Cinq textes de Turfan„. Publié récemment à Berlin.

l — Textes juridiques ouigours, publiés par Marlof.

m — Altun Yoruk — en ouigour. Sujet religieux. Le texte de St. Pétersbourg a été transcrit au XVII e siècle environ. Ecrit en caractères ouigours, il n'a pas été traduit. Il existe une petite portion de ce texte dans l'"Uigurica„ , et qui a servi à Caferoğlu Ahmet Bey.

n — Babürname — Date des XV e et XVI e siècles. Contient la vie de Babür et l'histoire de son temps. Texte tchagatay en prose. Imprimé en Russie et en Angleterre.

o — Codex Comanicus — En kiptchak. Date du XIII e siècle. Traite du christianisme, et contient d'autre part un grand nombre de proverbes. Radloff avait également publié cet ouvrage, à la fin duquel il avait ajouté un lexique, dont le contenu figure dans son grand Dictionnaire.

3 — La Langue Turque — Besim Atalay Bey est chargé de procéder

İstanbul et une équipe composée de professeurs ayant été formée sur l'ordre du ministère de l'instruction publique, celles des fiches qui pouvaient servir pour le vocabulaire furent transcrites sur les fiches osmanlies-turquc.s.

Le tri fait à ce point de vue parmi les fiches de la Recherche des mots ayant nécessité un tri fait dans les mêmes conditions parmi d'autres dictionnaires et de vieux ouvrages, ce second travail a été entamé également.

C'est ce qui a fait que les travaux ont été plus longs qu'on ne l'avait prévu; mais ils ont permis d'obtenir cet avantage que le vocabulaire ne s'est pas contenté des mots qui ont fait l'objet de l'enquête, mais s'est étendu à tous les mots étrangers en usage dans notre langue, et que leurs équivalents ont été empruntés à des sources plus sûres.

Le comité central a élaboré une grande quantité de règlements et d'instructions sur le tri et le classement des fiches provenant de la Recherche des mots et d'autres ouvrages. De plus, il a formé un comité chargé de faire un triage dans l'édition de 1934 du petit Larousse, et ce afin de déterminer les sens des mots qui n'ont pas un équivalent exact dans notre langue, mais qui ne peuvent pas ne pas exister dans la langue d'un peuple civilisé. Voici les principaux ouvrages dans lesquels ces tris sont opérés :

I — Dictionnaires :

A — Dictionnaires d'ordre général.

1 — Dictionnaire Radloff — Ce dictionnaire, élaboré par le célèbre turcologue Radloff, est le travail le plus précieux, et peut-être le premier qui ait été fait sur la langue turque.

2 — Fiches sur l'Ouigour : Caferoğlu Ahmet Bey, professeur à l'université d'İstanbul, a préparé à la suite des investigations faites dans les ouvrages en ouigour existant à İstanbul, 2150 fiches de mots osmanlis traduits en turcs. Caferoğlu Ahmet Bey a consulté, à cet effet, les ouvrages suivants :

a — I. Uigurica — texte en ouigour, dont une partie a trait au christianisme et l'autre à l' " Altın Yoruk „ . Il est complété par une étude de Müller (en allemand). Publié en 1908 par l'Académie des Sciences de Berlin. Textes des VIII e et XI e Siècles.

b — II. Uigurica — suite du premier; contient des textes bouddhiques; à part les textes philosophiques, contient des traités sur la Théologie et la magie. Müller a ajouté au volume un index lexicologique. Publié en 1911 par l'académie des Sciences de Berlin.

15 — Çulluk Kapan — Vieux dictionnaire.

16 — Musarrihat - ül - esma — Dictionnaire arabe - persan - turc écrit vers la fin du 15 e siècle (872 de l'Hégire).

C — Dictionnaires des idiomes parlés hors de Turquie.

1 — Divanı Lugatittürk — Ouvrages en trois volumes, écrit au XI e siècle par Kaşgarli Mahmut, en arabe, et contenant des mots turcs ainsi que les règles de la langue turque.

2 — Dictionnaire tchagatai; 3 — Pavet de Courteille; 4 — Dictionnaire de Şinasi — Dictionnaire rédigé au XIX e siècle par Şeyh Süleyman Efendi de Buhara. Dictionnaire tchagataï de Pavet de Courteille à l'usage des Français. Dictionnaire persan - tchagataï de Şinasi.

5 — Dictionnaire d'İbnü - Muhenna — Dictionnaire destiné à l'enseignement du turc aux Arabes.

6 — Elidrak lilisan - il - Etrak et appendice - Dictionnaire rédigé dans le même but par Ebuhayyam d'Andalousie. Contient également les règles grammaticales.

7 — Lehçei Tararî — Dictionnaire spécial de l'idiome des Tarars, Turcs de Crimée et du Kouban.

D — Dictionnaires français.

Petit Dictionnaire Larousse.

II — Sources principales pour les recherches linguistiques

A. Ouvrages écrits en turc de Turquie.

1 — Cevahir - ül - Esdaf — Commentaire du Coran, écrit à Kastamonu à l'époque des Beys d'İsfendiyar.

2 — Süheyl et Nevbahar — Récit en vers du 14 e siècle, traduit du persan en turc.

3 — Traductions dn Coran — Traduction du Coran en ouigour (İstanbul); traduction du Coran (manuscrıt, Ankara); deux autres traductions (Bursa et Konya).

4 — Histoire d'Aşık Pacha zade — Un des premiers ouvrages historiques ottomans, écrit en turc clair (15 e siècle).

5 — Türkçe Atalar Sözü — Vieille compilation manuscrite découverte à Eyup (musée de l'Evkaf).

à un triage de mots dans l'ouvrage en 8 volumes de Velet Çelebi Bey, "Türk Dili„ (La Langue Turque).

4 — Grand Dictionnaire Turc — Ouvrage de Hüseyin Kâzım Bey, dont deux volumes ont paru.

B — Dictionnaires turcs ou arabes et persans élaborés en Turquie

1 — Lehçei Osmani, dictionnaire turc d'Ahmet Vefik pacha. Ouvrage en deux volumes, considéré comme le plus important des dictionnaires turcs. Le premier volume ne contient que des mots turcs, et le second des mots arabes et persans employés dans notre langue.

2 — Kamus Okyanus — Ouvrage du célèbre lexicographe arabe Firuzâbat, traduit en turc au XIX siècle par Asım Efendi. Velet Çelebi Bey et Hasan Fehmi Bey y ont fait un choix des mots turcs.

3 — Babüs — Résumé, fait en 16 e siècle, du Dictionnaire du Firuzâbat.

4 — Ahterî — Dictionnaire arabe - turc.

5 — Burhan. Katı, traduction turque.

6 — Dictionnaire turc de Şemsettin Sami Bey.

7 — Ferişte Oğlu — Dictionnaire arabe - turc en vers. Ouvrage écrit au 15 e siècle.

8 — Kıstas - ül - Beyan — Etudes grammaticales sur la langue turque. Ouvrage de Kütahyalı Abdürrahman Efendi (XIX e Siècle).

9 — Dictionnaire de Nimetullah — Dictionnaire persan - turc rédigé au 16 e Siècle par Nimetullah Efendi, de Sofia.

10 — Dictionnaire de Halimî — Dictionnaire persan - turc écrit au 16 e siècle par Halimî Çelebi sous le titre de Bahr - ül - Garaip. Le même volume contient le Şamil - ül - Luga et le Miftah - ül - Luga, ouvrages du 16 e siècle.

11 — Miftah - ül - luga — Dictionnaire persan - turc écrit au 16 e siècle par Şeyh Mahmut.

12 — Kitab - ül - lugat - il - arabiye - il - türkiye — vieux dictionnaire arabe - turc.

13 — Tercümanı Sıhah — L'un des meilleurs dictionnaires arabes, oeuvre du célèbre savant turc Cevheri (XVI e siècle).

14 — Dictionnaire de Deşişi — Dictionnaire persan - turc écrit au 16 e siècle par Deşişi Mehmet Efendi d'Amasya.

T. DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ KÜTÜPHANESİ

B. Ouvrages et textes rédigés hors de Turquie.

1 — Monuments d'Orhon — Textes des monuments de Gültekin Bilge Han et de Tun Yu Kuk, datant du VIII e siècle de l'ère chrétienne, et découverts sur les bords du fleuve Orhon (Mongolie).

2 — Epopée d'Oğuz — épopée turque de date incertaine. Il en existe un exemplaire en ouigour datant du 16 e siècle, mais qui est incomplet.

3 -- Aybet - ül - hakayık — Ouvrage moral, en vers, écrit au 12 e siècle en Asie centrale dans l'idiome de Samarcande.

4 — Muin - ül - mürit — Vieil ouvrage originaire de l'Asie Centrale, de caractère religieux et mystique.

5 — Kitabı Dede Korkut — Recueil de récits turcs du 13 e siècle, où l'on retrouve les traces des vieilles épopées turques.

6 — Kısası Rabguzî — Vieil ouvrage, recueil de récits sur les prophètes, écrit au 13 e siècle dans l'idiome de Kazan.

7 — Zarcei Uluğ Bey — Traité d'astronomie écrit par Uluğ - Bey, petit - fils de Tamerlan.

8 — Evangile de Meta — Traduction de l'évangile en idiome des Turcmènes de Teke.

9 — Idiome de Kumuk — Etudes de Nemeth Gyula dans la "Revue Orientale„ (fasc. XII et XIII).

10 — Idiome de Balkar — Etude de Pröhle dans la "Revue Orientale„ (fasc. XV).

11 — Textes de Karayim — Textes rassemblés par Kovalski.

12 — Idiome de Kumuk et Nogay — Poèmes et récits populaires recueillis au 19 e siècle par Molla Mehmet, Nogay du Daghistan.

6 — Mukaddimet - ül - Edep — Vieille traduction de l'ouvrage écrit par le célèbre savant turc Zemahşeri pour le roi Harzemî Atsız.

7 — Voyages d'Evliya Çelebi — Relation de voyage faite au 17 e siècle par Evliya Çelebi, et contenant des renseignements sur les mœurs, habitudes, organisation sociale des peuples visités par l'auteur.

8 — Kelile ve Dimne — Traduction manuscrite du fameux "Hümayunname„, faite à l'intention d'Umur Bey, des Aydınoğlu (14 e siècle).

9 — Felekname - Manusrit d'un ouvrage en vers du 14 e siècle.

10 — Tuhfettüzzekiye.

11 — Hurşit ve Ferahşat: récit persan en vers, traduit en vers à l'époque des Beys de Germiyan.

12 — Mirkatı Kesteli.

13 — Siyeri Darir — Vie du Prophète écrite au 14 e siècle par Dariri, d'Erzurum.

14 — Conte d'Ahmet Harami — Vieux récit turc.

15 — Elkavanin - ül - Külliye .

16 — Kâbusname — Traduit du persan en turc] pur par Mercimek Ahmet au 15 e siècle.

17 — Différentes versions du fameux récit de "Köroğlu„.

18 — Cami - ül - hikâyat — Vieux recueils de contes.

19 — Uknum - ur - rum ve Müsellesat - ouvrage de Salih Efendi.

20 — Kamus - ül - Ervam — Du même auteur.

21 — Melhamei Şemsiye — Vieux traité d'astronomie.

22 — Lugati Ecza ve Emraz — Vieux traité contenant les termes médicaux et pharmacologiques.

23 — Kısası Enbiya — Vieil ouvrage rédigé à l'intention d'Aydın Bey.

24 — Tüzukâtı Timur — Traduction turque des fameuses lois de Tamerlan.

25 — Acayibi Mahlûkat — Traité de zoologie, traduit par le célèbre Yazıcıoğluu Ahmet Bican Efendi.

26 — Poèmes Populaires: a) Karaca - Oğlan; b) Yünus Emre; c) Sanihatı Seyranî; d) Dertli; e) Gevherî; f) Poètes de Çankırı; g) Folklore de Konya; h) Mélopées.

les limites et que notre langue deviendra en peu de temps l'une des langues les plus cultivées du monde. Ces investigations permettront d'autre part d'établir les règles phonétiques essentielles de notre langue, de déterminer les particularités qui la rapprochent des autres langues.

En effet, ces investigations nous font faire des découvertes troublantes. Pour n'en donner que quelques exemples, comment ne pas voir la relation étroite qui existe entre le mot *dam* et l'*anu* des Summériens, le *domus* des Lâtins, le mot *efirti* et le *Zéphyr* grec, le mot *in* et le *zindan* des Perses, le mot *hapaz* et la *kabza* des Arabes.

" *Dam* " *et* " *Ana* "

Nous trouvons " Damak = palais de la bouche " dans la même famille étymologique avec "dam = toit„ Les fiches de la Recherche nous donnent " en „ comme signifiant " palais (damak) „ et " toit „ à la fois. D'autre part "emek„ se trouve avoir l'acception de "menton„ en plusieurs localités de l'Anatolie.

Les racines " en „ et " dam „ s'appliquent à la partie supérieure, au *dessus* d'une chose ; ce qui nous incite à penser à ce qui est la partie supérieure, le dessus de toutes les choses, c'est - à - dire le ciel : aussitôt nous nous souvenons de *dan - tanyeri* (point du jour au ciel). Voici, de la sorte, trois racines : " en „ , "dam„ , " dan „ qui sous trois formes différentes expriment la même notion, celle de *dessus*.

Recherchons dans ces trois racines les éléments phonétiques qui leur sont communs :

1 — *En* a un commencement vocalique et cette voyelle est " intérieure „ étroite, et dentale (d'après la classification phonétique adoptée en Turquie).

2 — Nous retrouvons, dans les racines " dan „ et " dam „ la voyelle " an „ qui étant la large de la précédente, se rapproche d'elle le plus.

3 — Le deuxième son, dans "en„ est un son palatal - nasal que nous retrouvons également dan " dan „.

4 — le son rapproché du précédent est le son nasal qui s'exprime par les lèvres, et que nous trouvons dans " dam „.

5 — Une autre prononciation des mots " dan „ et "dam„ est "tan„ et " tam „. Le premier son, dans ces racines, est celui qu'on émet du bout de la langue en serrant les dents (*sonore* dans les premières, *sourd* dans les secondes.)

6 — Cette consonne dentale n'existe pas dans " en „. " En „ devient " an „ par une émission vélaire, et cette dernière forme devient, "dan„ "tan„ par une émission dentale. Ceci relevé, revenons à notre investigation.

Ce que nous prélevons dans les fiches de la recherche des mots

L'entreprise de la Recherche des mots, commencée grâce au génie divinateur du grand Gazi, créateur de la grande Révolution Turque, est, comme, toutes les réalisations de cette Révolution, une des entreprises magnifiques qui n'ont pas d'égale dans l'histoire. L'intérêt passionné avec lequel des milliers de citoyens turcs explorent la langue populaire pour la consigner sur des fiches, travaillent à découvrir dans le propos du pâtre, du laboureur, de l'artisan, du négociant, de la vieille femme qui récite des contes ou de l'homme qui parle dans un café les mots qu'ils cherchent et auxquels ils s'efforcent de donner toute la lumiere requise est un fait national dont on peut se glorifier autant que d'une victoire remportée dans une grande bataille.

En passant en revue les dixaines de milliers de fiches qui s'amoncellent tous les jours dans les dossiers de la société linguistique, je suis ému comme si je voyais revivre devant mes yeux dix mille ans d'une histoire faite d'accroissement et d'agrandissement continus. Plus je trouve de preuves nouvelles du génie de notre race, plus j'acquiers la certitude que notre langue a servi de source aux langues de touts les nations civilisés, et je n'en suis que plus ému d'être parmi les premiers glaneurs de cette moisson linguistique qu'est la Recherche des mots, que plus reconnaissant vis - à - vis des milliers de compatriotes anonymes, à qui je dois tant en ma qualité d'humble serviteur de la science, de m'avoir accordé cet insigne bonheur.

***

Nul ne pouvait prévoir les résultats atteints par les recherches phonétiques que j'ai faites sur plusieurs dizaines de milliers de fiches fournies par la Recherche des mots turcs.

Le turc de Turquie est riche au point d'offrir des prototypes à la phonétique de tous les idionnes urcs. Cette richesse phonétique fait que la richesse de la langue turque du point de vue de la formation des mots est au-dessus de tout ce qu'on peut imaginer. Il est hors de doute, à mesure qu'avancent ces investigations encore toutes récentes, que nous obtiendrons des résultats dont on ne saurait dès maintenant préciser

3 — En comparant la racine "en„. avec la racine « dan - tan », on en conclut à l'existence de la racine «an». Ici également, les fiches de recherche linguistique nous sont d'un grand secours : nous y constatons que les racines "en„ et "an„ expriment la notion de *signe* et de *compréhension.* Même avec ce sens, ces racines ne perdent point leur attache avec le sens dont nous avons déjà parlé et qui se rapporte à *ce qui est placé au-dessus d'une* chose : la *compréhension* se fait au moyen du cerveau, de la tête, qui sont à la partie supérieure du corps. Ainsi, d'un concept cosmique on se trouve être passé à un concepte microcosmique. C'est là un point qui mérite qu'on s'y arrête avec la plus profonde attention, car il pourrait permettre la solution de nombreux problèmes linguistiques. Posons - nous, comme exemple, la question de savoir si, jadis, les hommes ont appelé le ciel "tan - an„, ou donné au toit de leurs habitations le vocable de "tam - dam„ ? Des savants comme N. Marr disent que les faits cosmiques ont eu leurs signes dans le langage avant les choses appartenant à la personne de l'homme même; ce qui est, quant à nous, une opinion fort vraie et fort juste.

Ainsi, nous nous trouvons avoir élucidé la question dans le demaine de notre propre langue. Mais le mot summérien *Anu* qui nous revient à l'esprit nous incite à étendre nos investigations à la langue summérienne.

La lettre *U* à la fin du mot *anu* ets un élément grammatical venu par l'influence de l'acadien. Le vrai mot summérien est *an,* qui signifie ciel, et ce qui permet de constater qu'il fait un avec le mot *(d) an = (t) an.* Nous ne pouvons non plus ne pas faire un rapprochement entre le mot summérien *Dingir* (Dieu) et le *Tanri* turc.

On remarque deux sortes de différences dans la correspondance entre *Din* paret *An* : la première est a / e, la seconde est e / i.

C'est à dire que nous pouvons, d'après le "en„ de chez nous, admettre un *den = ten* prononcé par émission dentale, et un *dan = tan* né du précédent au moyen d'une émission gutturale Ceci établi, il reste à démontrer que *din = tin* peut être une formation historique de *den = ten.* Voici, entre un très grand nombre d'exemples, certains qui peuvent aider à la solution du problème :

İl	—	*el*	*(f. r.)*
İr	—	*er*	*(„)*
İlet	—	*elet*	*(„)*
İn	—	*en*	*(„)*
İrte	—	*erte*	*(„)*
Enize	—	*eneze*	*(„)*
Engane	—	*engine*	*(„)*
İkti	—	*ekti*	*(„)*

a — Peut-il d'une façon générale se produire, dans les racines, une correspondance entre " e „ et " a „ sans avoir subi une modification subite et essentielle dans le sens ?

b — Une racine commençant par une émission dentale peut-elle comparter un début vocalique, et donner de la sorte naissance à des racines nouvelles sans qu'elle subisse subitement et essentiellement une modification sémantique ?

Donc, si nous pouvons répondre affirmativement à cette double question, nous pourrons prétendre que les racines "en„, "dan„ et "dam„ ont une formation historique parfaitement conformes aux règles phonétique.

1. Exemples destinés à résoudre la première question :

*Ebermek (f. R *)* : aparmak
En : an (dans les fiches, *en* an sens de signe)
Esre : asra (dans les textes graphiques d'Orhon)
Eriğ (f. R) : arıg (propre)
Eşik : aşık (sortir, franchir)
Çepel (f. R) : çapal (dans le parler Tobul : mauvais)
Eşire (f. R) : aşırı
Ene (f. R) : ana,etc.

Exemples destinés à résoudre la deuxième question :

Evirmek : devirmek
Aşmak : d (t) taşmak
Ede (f. R.) : dede
Eyze - eze (f. b.) : teyze
Evşirmek (f. b.) : devşirmek
Üremek : türemek
Örün (f. b. = produit) : torun
Aramak : taramak
Uy (parler de Kazan, Radlof) : duy (not. de sentir, de comprendre) Dchagatay
İkin : tikin = (ekim dikim) etc.

On voit que nous pourrons aisément nous procurer à volonté des exemples nécessaires pour répondre affirmativement à ces questions. Ce qui nous permet d'admettre qu'une formation historique régit les racines " en „ . " dan „ , " dam „ .

Maintenant, allons plus avant dans nos investigations.

---

* Fiches de la Recherche

Tous ces exemples prouvent l'existence dans les idiomes turcs d'une règle qui veut que les racines soient également prononcées sous les formes labiales et dentales, et que les racines prononcées de ces deux façons différentes ne font qu'une.

2 — Sont également visibles la similitude de sens et de son du mot turc *an* - 1 et le mot persan *dan* - (sache). Les mots turcs *an-la* et *ta-n* sont fort rapprochés l'un de l'autre.

***

L'exemple Efirti - Zéphyr

Peu nombreux sont ceux qui savent l'existence dans la langue turque du verbe *efirmek*. Mais par contre, nombreux sont ceux qui connaissent le terme *yel yeperek*. Ainsi, le verbe *efir* - fourni par les fiches de la Recherche des mots (İçel, Niğde) a le même sens que le verbe "yeb„. Üfür est également, avec un sens rapproché, du même groupe. Pour pouvoir admettre que le mot grec zéphyr, signifiant brise, est du même groupes il convient d'avoir la preuve de la formation historique du début sifflant de ce mot. Voici quelques exemples qui illustrent cette règle de notre phonétique :

Epele	(*f. r.*)	—	Sepele
Uğur		—	suğur (chance f. r.
Efirmek	(*f. r.*)	—	savurmak
Abuk		—	sabuk
Obruk	(*çağ.*)	—	sobruk
Ölpük	(*f. r.*)	—	sölpük
Epe (*sek*)	(*f. r.*)	—	seme
Ilıncak	(*f. r.*)	—	salıncak
Es		—	ses

Pour ce qui est du changement des lettres *p* et *f* dans les mots *yepmek* et *efirmek*, on constate que le son *f* est postérieur et qu'il était prononcé, dans l'ancien grec, sous la forme *ph*. Celà ne permet-il pas d'admettre que les *yep* / efir - turcs sont du même groupe de mots que le *zéphyr* grec ?

Il ne paraît pas malaisé non plus d'admettre que le mot *zindan* est également formé selon les règles phonétiques turques. En effet, puisqu'on sait que.

İn / sin signifie *tombeau* et

Dan / dam signifie *maison, domicile;*

Il apparait indubitale que le mot *zindan* est un mot composé turc signifiant *maison - tombeau, lieu - tombeau.*

İmük — *emük* *(f. r.)*
İni — *eni* („)
İğrek — *eğrek* („)
İrim — *erim* („)
İv — *ev* („) *etc...*

Cette correspondance de sons, abondamment, établie par les fiches de la Recherche des mots, peutêtre également rencontrée dans les autres idiomes turcs.

Le résultat de ces investigations nous donne le droit d'affirmer que les mots turcs *en*; *ian - dan; tauri - teuri* et les mots summériens de même sens *an (u)* et *dingir* ne font qu'un.

D'autre part, nous pouvons rapprocher la racine *dam* de la racine latine *dom - us*, et la racine *an* - de la racine persane *dam*[1].

1 — Le mot latin *domus* signifie *maison*, et la similitude de sens est évidente entre ce mot et le mot *dam*. Dans le *Dictionnaire étymologique Latin* de U. Walde, nous voyons la forme *ai* du mot *domus* (c'est à dire en sanscrit) sous la forme *damah* = (maison). Quant à la forme indo - germanique, elle est *dem - s*. Une assimilation est également faite avec les mots grecs *dom - a* (toit) et *dom - os* (construction). Ainsi, nous trouvons dans le latin et le grec ainsi que dans d'autres langues les formes labiales et dentales d'une même racine.

Quant à la double façon labiale et dentale de prononcer une même racine, c'est là une règle général e des dialectes turcs. Nous en pouvons invoquer de nombreux exemples :

Şol (uşol) — uşal
Avuç — afaz
Toparlak — tapan (f. r.)
En — üd
Kaval — kovan
Oymak — aymak
Eğrek — uğrak
Ust — este
Etik — ötük
Eştnti (*f. r.*) — üşüntü
Elpik („) — ölpük (fr. r.)
Emik („) — ümük („)
Efir („) — üfür
Eri — çürü
Ebri („) — obru („)
Eğ — bük

L'exemple Ayna - ayine

Prenons aussi le mot *ayna* comme exemple, et cherchons à savoir si c'est ce mot qui est emprunté au mot persan *ayine*, ou inversemeut.

Radlof dit dans son *Dictionnaire* que le mot *ayna* signifie *démon* dans plusieurs idiomes turcs, et que la *Mythologie Finnoise* de Castré contient des détails au sujet de ces démons. L'exemple " yer altındağı aynalar „ donne de ceux-ci une idée plus précise. Nous y voyons une relation entre ce mot et la mythologie et *ayin* (culte).

Ainsi, l'origine des mots persans *ayine* et *ayin* doit être recherchée dans le mot turc *ayna* qui appartient à la mythologie turco-finnoise et qui signifie aujourd'hui encore *démon* dans le turc du Nord et d'Orient. On peut aussi comprendre facilement que ce nom de démon, rival des divinités terrestres et marines, ait été assimilé aux corps qui ont la propriété de réfléchir les images (miroir = ayna) et peut-être aussi la surface de l'eau, et que ces corps ont été appelés *ayna*.

D'autre part Radlof nous apprend que le mot *ayna* signifie *vendredi* dans quesIques idiomes turcs. Il est prononcé *atna* en yakout, et dans le même sens. *ay* = *at* est une équivalence phonétique bien connue dans les idiomes turcs. Cela nous permet de constater aussi que le mot persan *azine* (vendredi) est également de la même origine turque.

Même dans son sens de *vendredi,* le mot *ayna* n'a pas encore perdu son caractère mythologique, car le vendredi est toujours une journée de célébration du culte (ayın = *ayin*). Une fiche reçue d'Edirne nous apprend que le *vendredi* s'appelle aussi *ine.* A Sinop, on a l'habitude de donner le nom d'*Eyna* aux filles nées un vendredi : autre exemple du caractère mythologique du mot *ayna.* Combien précieuses sont pour nous ces traces effacées d'une grande mythologie reposant sur le nom d'*ayna* donné par les anciens Turcs au Dieu souterrain.

Il est également certain qu'à l'origine, le mot *ayna* était en rapport avec le mot *ay.* Dans la langue Khirgize *ayna baş* signifie ce que nous appelons chez nous *ayaz baş, chauve.* Il est aussi naturel qu'on ait reconnu un caractère divin à la lune (ay) et à la lumière.

Ayna est plus turc encore que le mot «ümit» (espoir) dont personne ne doute qu'il est turc. Si «ümit» est resté dans notre langue avec une phonétique persane, le mot *ayna* n'a pas été dépossédé de sa phonétique turque dans le langage populaire.

Nous croyons donc en résumé qu'il n'est pas permis de douter que les mots *ayin, ayine* et *aziné* ont été empruntés au turc.

Ces quelques exemples démontrent la grandeur de l'horizon que nous ouvrent les fiches de la Recherche des mots.

AHMET CEVAT

T. C. KURUMU KÜTÜPHANESİ